

Katonai Jogi és Hadijogi Szemle

A Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság Tudományos Folyóirata

Szerkesztői előszó

Csapó Zsuzsanna

Az első világháború és a légi hadviselés megjelenése. Lakúna a nemzetközi jog szövetében?

Varga Attila Ferenc

Jogtudós, katona, tanárember

Kelemen Roland

Sajtószabadság vagy hadiérdek? – Az első világháború dilemmája

Szentgyörgyvári Tamás

Az útlevelügy és a határőrizet a jogi szabályozás tükrében, különös tekintettel a nagy háború időszakára

Pruzsinszky Sándor

Szólásszabadság és háborús pszichózis az első világháborúban

Kovács István

Bordélyházak, kéjnők és kéjutazás, avagy hogyan mulatott a hivatásos katona az I. világháború lágereiben és hogyan befolyásolták a nemi betegségek a szolgálat ellátásra vonatkozó jogszabályi rendelkezéseket

Ambrus István

Egység-halmazati gyakorlat a katonai bűnügyekben

2. évfolyam (2014.) 2. szám

Főszerkesztő

Dr. Hautzinger Zoltán Ph.D.

Társszerkesztők

dr. Csiha Gábor alezredes
dr. Farkas Ádám hadnagy

A Szakmai Bizottság tagjai:

Dr. Barna Attila Ph.D.
Prof. Dr. Blaskó Béla CSc. r. vezérőrnagy
dr. Bánhegyi Gábor vezérőrnagy
Dr. Kádár Pál Ph.D. dandártábornok
Dr. Lattmann Tamás Ph.D.
Prof. Dr. Vókó György DSc.

Felelős kiadó

Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság
1055 Budapest, Markó u. 27.

A kiadó képviselője

dr. Székely György nyá. dandártábornok

Megjelenik

Elektronikusan 6 havonta
és évközi különszámokkal

Közzététel helye

www.hadijog.hu

ISSN

2064-4558

A borítót tervezte:

Czebe András (czprod.co@gmail.com)

A tanulmányokban foglaltak kizárólag a szerzők szakmai álláspontját tükrözik és azok nem azonosíthatók sem a szerkesztők, sem a kiadók állásfoglalásaként.

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

Tartalom

Szerkesztői előszó	3
Csapó Zsuzsanna <i>Az első világháború és a légi hadviselés megjelenése. Lakúna a nemzetközi jog szövevényében?</i>	5
Varga Attila Ferenc <i>Jogtudós, katona, tanárember</i>	33
Kelemen Roland <i>Sajtószabadság vagy hadiérdek? – Az első világháború dilemmája</i>	67
Szentgyörgyvári Tamás <i>Az útlevelelügy és a határőrizet a jogi szabályozás tükrében, különös tekintettel a nagy háború időszakára</i>	109
Pruzsinszky Sándor <i>Szólásszabadság és háborús pszichózis az első világháborúban</i>	137
Kovács István <i>Bordélyházak, kéj nők és kéj utazás -, avagy hogyan mulatott a hivatásos katona - az I. világháború légereiben és hogyan befolyásolták a nemi betegségek a szolgálat ellátására vonatkozó jogszabályi rendelkezéseket.</i>	165
Ambus István <i>Egység-halmazati gyakorlat a katonai bűnügyekben</i>	209
Szerzőink	231
A publikálás feltételei	233

Szerkesztői előszó

Tisztelt Olvasó!

A Katonai Jogi és Hadijogi Szemle harmadik száma a 2014. év központi katonai témájának, az I. világháború kitörésének centenáriumának állít emléket. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ez a történelmi léptékben is forradalmi változást hozó háború a jogtudomány terén is új korszakot nyitott meg. Érdekes kutatási területként jelentkezik azóta is, hogy miként reagált a jog és az állam a háború kihívásaira, hogyan értelmezhető ilyen rendkívüli helyzetben a hatalomgyakorlás, a háborús állam társadalmi és gazdasági rendje, avagy milyen szabályozási eszközök állnak rendelkezésre a háborús veszteségek enyhítésével terhes mindennapokban.

Mindezekre tekintettel a folyóirat soron következő számának képzeletbeli hasábjain a Magyar Katonai Jogi és Hadi Jogi Társaság által ebből az alkalomból „inter arma silent leges” címmel kiírt tudományos pályázat díjnyertes pályázati munkái olvashatók. A közölt tanulmányok a kiírt pályázat céljával megegyezően olyan írásműveket jelentenek, amelyek az I. világháború állam- és jogtudományi, különösen katonai jogi, humanitárius jogi és hadijogi vonatkozásait vizsgálják.

Ehhez kívánnak jó olvasást!

a szerkesztők

Budapest, 2014. december 23.

Csapó Zsuzsanna

Az első világháború és a légi hadviselés megjelenése. Lakúna a nemzetközi jog szövetében?

1. Bevezetés

100 év telt el az első világháború kirobbanása óta. A centenárium alkalmat ad egy sereg kérdés át- vagy újragondolására, következtetések levonására, összefüggések feltárására, a netán eddig még nem illetve nem teljes körűen tisztázott események, cselekmények, mozgatórugók minél pontosabb feltérképezésére.

Számos szakma képviselői – történészek, hadtörténészek, a hadtudomány teoretikusai, oktatói, gyakorlati szakemberei, napjaink haditudósítói, politológusai, szociológusai, statisztikusai stb. – mellett egy nemzetközi jogászt is megállásra s elmélyülésre készítet az évforduló. Az első nagy világgégés ugyanis lavinaszerű változásokat eredményezett a nemzetközi jog megannyi területén. Más megvilágításba került a *ius ad bellum* megítélése, megfogalmazódott egy hatékony (majd ténylegesen eredménytelenségre kárhozott) kollektív biztonsági rendszer megteremtésének szükségessége. Az átrajzolt világtérkép államutódlási kérdések ezernyi aspektusát vetette fel, hangsúly helyeződött a kisebbségi jogok nemzetközi védelmére, a menekültáradatok kezelése nemzetközi válaszlépéseket sürgetett, és még hosszan sorolhatnánk a nemzetközi jog világában elindult változásokat, amelyeket az 1914-ben kezdődő globális kataklizma váltott ki.

A „Nagy Háború” nyilvánvalóan egyúttal a nemzetközi jog klasszikus tárgykörét, a *ius in bello* területét is alapjaiban érintette. Az olyan új kihívásokra, mint például a hadifoglyok immár tömeges jelenléte, a vegyi hadviselés felbukkanása, a totális háború valamennyi nővuma, magától értetődően szükség mutatkozott reagálni. Amire azonban elmaradni látszott az adekvát reakció: a légi

hadviselés megjelenése mintha érintetlenül hagyta volna a nemzetközi jog hálórendszerét.

Kérdés, hogy valóban beszélhetünk-e hézagról a légi hadviselés nemzetközi szabályozását illetően, vagy ellenkezőleg, a rendelkezésre álló normarendszer kellő és kimerítő támpontul szolgált annakidején és szolgál ma is valamennyi haderőnemmel vívott ütközet jogszerűségének megítéléséhez.

2. A harmadik hadszíntér meghódítása

2. 1. A „hadi madarak” megjelenése

Szárazföldön és vízen évezredek óta folytak a harcok. A légi hadviselés lehetősége azonban legfeljebb fantazmagóriák szintjén, délibábos elképzelések elérhetetlennek tűnő negatív utópiájaként rémlett fel hosszú időn át.¹ Míg nem a technológiai fejlődés következtében a légteret is meg nem hódította az emberiség, amely vívmány aztán szinte rögvest a hadviselés szolgálatába is állt (sőt, aztán a hadiipar igényei generálták tovább a minél gyorsabb légi fejlesztéseket).

Az első sikeres légitámadásra a feljegyzések szerint 1849 augusztusában került sor,² amikor az osztrák seregek a lagúnák miatt megközelíthetetlen Velencét hajóról felbocsátott robbanószerrel felszerelt léggömbökkel (mai szóhasználattal élve pilóta nélküli légi

¹ Lásd például Jules Verne 1886-ban „Hódító Robur” címen megjelent regényét, vagy H. G. Wells 1908-as „Háború a levegőben” című sci-fijét. Idézi: Oliver Stone, Peter Kuznick: *The Untold History of the United States*. Simon and Schuster, 2012. p. 23.

² Sőt, ballonokat elsőként harcászati célra már 1794-ben bevetettek, mégpedig a francia forradalmi erők. Kezdetekben felderítésre, megfigyelésre, üzenetek továbbítására illetve jelzések leadására alkalmazták e légi eszközöket. Wo-chiang Lin: *Aeronautical Law in Time of War*. In: *Journal of Air Law*, 1932. Vol. 3. p. 79.

járművet³ bevetve) próbálták megtörni.⁴ A széljárás szeszélyének kitett technika azonban nem válthatta be teljes mértékben a hozzá fűzött reményeket, így a légi hadviselés kibontakozása az első (immár kormányozható) léghajók illetve repülőgépek megjelenéséig váratott még magára.

A „hadi madarak”⁵ megjelenése és térhódítása azonban már nem igényelt hosszú éveket. Elsőként 1911-ben az olasz-török, majd 1912/13-as balkáni háborúban röptették fel s vetették be őket.⁶ Pár évvel később, az első világháborúban már tömeges alkalmazásukra került sor.

2.2. „Lesz-e szerepük és milyen, ki tudna erre a kérdésre most felelni?”

1914 augusztusában a Pesti Napló újságírója még e kérdés, azaz a hadi léghajók és repülőgépek modern háborúban betölthető szerepe felett merengett cikkében. A világháború első napjaiban e sorokat vetette papírra:⁷ „*Annyi bizonyos, hogy a mult háboruhoz képest talán a legnagyobb változást a levegőbeli harc lehetőségei jelentik. Évezredekken át csak szárazföldön és vizen való háborút ismert az emberiség. Most a harmadik elem, a levegő is bevonult a harci*

³ UAV: unmanned aerial vehicle.

⁴ Yuki Tanaka, Marilyn B. Young (ed.): *Bombing Civilians: A Twentieth-Century History*. The New Press. 2013.; Tom Vanderbilt: *Survival City: Adventures among the Ruins of Atomic America*. University of Chicago Press, 2010. p. 53.; Justin D. Murphy: *Military Aircraft, Origins to 1918: An Illustrated History of their Impact*. ABC-CLIO, 2005. p. 161.; Stone, Kuznick: op. cit. p. 23.

⁵ Plume: *Három elem harca*. In: Pesti Napló, 1914. augusztus 4. Budapest, Vol. 65. No. 184. p. 5.

⁶ Interview with François Bugnion: *150 years of humanitarian action: First World War*. 25. 03. 2014. <http://www.icrc.org/eng/resources/documents/audiovisuals/video/2014/150-years-ww1-video-interview.htm> (2014. 08. 07.)

⁷ Plume: op. cit. p. 5.

szinterek sorába. (...) *Bele kell törődnünk a gondolatba, hogy két elem harcából három elem küzdelmévé lett a modern hadviselés.*⁸

S míg 1914 előtt „*nem volt jelentősebb nyoma annak, hogy repülőgép vagy hadi pilóta döntő módon avatkozott volna be a harci szerencsébe*”⁹, az első világháborúban az aviatika tudománya kiemelkedő jelentőségű tényezőnek bizonyult. Ferdinand Foch marsall hatalmasat tévedett, amikor még 1911-ben a repülőgépeket pusztán lebilincselő sporteszközöknek, játékszereknek titulálta, s – a később antant főparancsnokká vált francia hadvezér – ekkor még nem számolt velük katonai szempontból érdemleges tényezőkként.¹⁰

Hamar tanúbizonyságát adták azonban a formálódó légierők valós erejüknek s vitális jelentőségüknek, széleseben önálló haderőnemmé fejlődtek. Míg a harcok kezdetekor a légi járművek funkciója a felderítésre és megfigyelő műveletekre korlátozódott, rövidesen jóval aktívabb szereplőivé váltak a hadviselésnek, s immár bombázókként szeltek az eget s járultak hozzá pusztító erejükkel a katonai sikerekhez. Rövidesen ténykérdéssé vált: „*A fejünk felett is lehet csatázni és háború idején az eget is jó kémlelni, hogy nem közeledik-e onnan valami gyanus ellenséges kísérlet.*”¹¹ A hadiipar kulcsfontosságú szegmensévé vált az aviatika, amely nem maradt adós a forradalmi fejlesztésekkel: 1918-ra a lomha, erőtlen, sérülékeny 1914-es gépek helyett jóval erősebb, magasabbra, gyorsabban eljutó, nagyobb bombateherrel elbíró repülőgépek álltak már csatasorba.¹² Ahogy Georg Schwarzenberg fogalmazott: immár

⁸ Az újságcikkből vett idézetek a korabeli helyesírással szerepelnek.

⁹ Plume: op. cit. p. 5.

¹⁰ Javier Guisández Gómez: *The Law of Air Warfare*. In: *International Review of the Red Cross*, 1998. Vol. 38. No. 323. <http://www.icrc.org/eng/resources/documents/article/other/57jpc1.htm> (2014. 08. 20.)

¹¹ Plume: op. cit. p. 5.

¹² Murphy: op. cit. p. 86.

végérvényesen „a technológiai ‘fejlődés’ kétdimenzióból háromdimenzióssá transzformálta a háborúkat.”¹³

3. A légi hadviselés nemzetközi jogi szabályozása

Az új haderőnem megjelenését azonban sem az első világháború után közvetlenül, sem a későbbiekben nem követte speciális nemzetközi jogi szabályozás. Mi lehetett, mi lehet mindennek az oka? Joghézagról beszélhetünk, vagy épp ellenkezőleg, feleslegesnek mutatkozott a külön normaháttér felvázolása?

3. 1. Az 1899-1907. évi hágai békekonferenciák

Az előző századfordulón Hágában megrendezett békekongresszusokon, ahol az értekezletek elnevezésével némileg ellentétesen¹⁴ a megfogalmazott egyezmények többsége a hadviselés szabályait rögzítette, a *ius in bello* alapjait lefektető szerződések felvázolásakor a haderőnemek szerinti differenciálás vezette a küldötteket. Külön egyezmények születtek ugyanis a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól, és külön konvenciók foglalták össze a tengeri haderőkre vonatkozó rendelkezéseket. Értelemszerűen ekkor még a (későbbi) harmadik haderőnem képbe sem kerülhetett (ne feledjük, a Wright fivérek 1903-ban emelkednek a levegőbe a történelem első repülőgépével), így a katonai repülésre

¹³ Georg Schwarzenberg: *The Law of Air Warfare and the Trend Towards Total War*. In: *The American University Law Review*, 1959. Vol. 8. No. 1. p. 1.

¹⁴ Az 1899. évi első hágai békeértekezletet II. Miklós orosz cár kezdeményezésére hívták össze „azzal a szándékkal, hogy felkutassák a valós és tartós béke beneficiumainak mindenki számára történő biztosításának leghatékonyabb eszközeit, és mindenekelőtt korlátot állítsanak a fegyverkezés fokozatos fejlődése elé”.

Final Act of the International Peace Conference. The Hague, 29 July 1899.
<http://www.icrc.org/ihl/INTRO/145?OpenDocument> (2014. 08. 20.)

vonatkozóan önálló egyezmény Hágában még nem került megfogalmazásra.

Bár a csírája a légi hadviselés esetleges szabályozásának már itt megjelenik. Mind 1899-ben, mind 1907-ben ugyanis nyilatkozat születik „a léggömbökről lövedékek és robbanóanyagok indításának eltiltásáról”.¹⁵ Míg az első nyilatkozat e moratóriumot pusztán 5 éves időtartamra szabta, a későbbi deklaráció már levetette provizórikus jellegét, igaz, szándéka ellenére. A tervek között ugyanis az szerepelt, hogy a nyilatkozat a következő, azaz a harmadik hágai konferenciáig marad majd hatályban. E kongresszus megrendezésére azonban nem került sor. Így utóbbi nyilatkozat mind a mai napig formálisan hatályban van. Ami egy pillanatra megfontolásra készíthet bennünket. Hiszen a szerződő hatalmak e dokumentum megerősítésével vállalták, hogy betiltják (a Harmadik Hágai Békeértekezés lezárásáig) „a ballonokról vagy más hasonló természetű új eszközökről (!) lövedékek vagy robbanóanyagok kilövését”. Márpedig ha hatályban van ez a kötelezettségvállalás, az azt követő minden légitámadás vele ellentétesnek látszik! Ne feledjük azonban, hogy Hágában még működött a *si omnes* („ha mindenki”) klauzula, így e kötelezettség is csak akkor terhelte elviekben a feleket, amikor közöttük tört ki fegyveres konfliktus, és nyomban elillant a kötelezettség terhe, amint más, nem szerződő állam is szereplővé vált. Mindezek fényében érdemes leszögezni, hogy a nyilatkozat részes feleinek a száma mindössze a 20-at érte el, és a nagyhatalmak közül csupán az Egyesült Államok és Nagy-Britannia ratifikálták a megállapodást.¹⁶ Szokásjogi jelleget pedig

¹⁵ Declaration (IV.1) to Prohibit, for the Term of Five Years, the Launching of Projectiles and Explosives from Balloons, and Other Methods of Similar Nature. The Hague, 29 July 1899.

Declaration (XIV) Prohibiting the Discharge of Projectiles and Explosives from Balloons. The Hague, 18 October 1907.

¹⁶ A részes államok: Amerikai Egyesült Államok, Belgium, Bolívia, Brazília, Egyesült Királyság, El Salvador, Etiópia, Fidzsi, Finnország, Haiti, Hollandia, Kína, Libéria, Luxembourg, Nicaragua, Norvégia, Panama,

bizton nem nyertek e rendelkezések (ellentétben sok más hágai szabállyal).¹⁷

Az értekezletek kapcsán megemlítendő még, hogy míg a szárazföldi háború szabályait csokorba szedő 1899. évi II. hágai egyezmény pusztán akként rendelkezett, hogy „*nem védelmezett városokat, falvakat, lakóhelyeket vagy épületeket megtámadni vagy bombázni tilos*”, az 1907-es IV. hágai egyezmény ugyanezen 25. paragrafusára már egy betoldással él: tilos a támadás, bombázás, mégpedig „*bármilyen eszközzel*”. Feltételezhető (bár vitatható), hogy e kiegészítés immár a levegőből érkező támadások lefedése érdekében született.¹⁸

A légi hadviselésre vonatkozó átfogó külön speciális egyezmény megalkotása azonban ekkor még a realitásoktól elrugaszkodott képtelen ötlet szintjén merülhetett volna fel csupán Hágában.

3.2. Az első világháború után született genfi egyezmények

Miután az első világháborúban bebizonyosodott, hogy – ahogy Paul von Hindenburg fogalmazott, „*repülők nélkül nincs Tannenberg*”,¹⁹ azaz – repülőgépek nélkül a modern hadviselés immár elképzelhetetlen, egyúttal felvetődött az is a világegést követően, hogy szükség lehet a létező normarendszer felülvizsgálatára.

Portugália, Svájc, Thaiföld.
<http://www.icrc.org/ihl/INTRO/245?OpenDocument> (2014. 08. 20.)

¹⁷ Remigiusz Bierzanek: *1923 Hague Rules. Commentary*. In: Natalino Ronzitti (ed.): *The Law of Naval Warfare. A Collection of Agreements and Documents with Commentaries*. Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht/Boston/London, 1988. pp. 396-397.

¹⁸ Dietrich Schindler, Jiří Toman: *The Laws of Armed Conflicts*. Martinus Nijhoff Publisher, 1988. pp. 202-204.
<http://www.icrc.org/ihl/INTRO/245?OpenDocument> (2014. 08. 20.)

¹⁹ A tannenbergi csata sikeres kimenetelét Hindenburg az eredményes légi felderítésnek vélte betudni. Német István: *Galamb, Zeppelin és a Vörös Báró: A német légi hadviselés*. In: Rubicon, 2014. No. 4-5.

A *ius ad bellum* meginduló erodálódása²⁰ majd végképp történő hatályon kívül helyezése²¹ következtében a hágai egyezményekről a hangsúly áthelyeződött a genfi jog – azaz kifejezetten a háborúk áldozatainak védelmére fókuszáló humanitárius nemzetközi jog – továbbfejlesztésére. A korábbi két genfi egyezményt, azaz az 1864. évi és az 1906. évi szerződéseket az első világháborút követően felülvizsgáló illetve felváltó soron következő egyezményeknek (1929, 1949, 1977, 2005) azonban egyike sem szentelt külön figyelmet a légi hadviselés speciális szabályozásának.

A korábbi tematikus felosztást – amelyet a hágai egyezmények követtek, és amely aszerint különböztetett, hogy mely szintéren zajlik a konfliktus, azaz földön, vízen vagy a későbbiekben a levegőben – másfajta logika váltotta fel. A genfi egyezmények már a fegyveres konfliktusok (vívják bár bárhol is őket) áldozataira vagy potenciális áldozataira koncentráltak. Az egyezmények immár a) a sebesült, beteg, hajótörött katonákról; b) a hadifoglyokról; c) és a polgári lakosságról rendelkeztek.²²

Igaz, 1949-ben még visszaköszönni látszott egy kevés a hágai tematizálásból: a sebesült, beteg kombattánsokra vonatkozóan ugyanis külön egyezmény (I. genfi egyezmény) született szárazföldi, és külön szerződés (II. genfi egyezmény) tengeri haderők esetére. Így

²⁰ 1907: Drago-Porter egyezmény, 1919: Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya.

²¹ 1928: Briand-Kellogg paktum, 1945: ENSZ Alapokmány.

²² 1929. évi genfi egyezmény a hadrakelt seregek sebesültjei és betegei helyzetének javításáról.

1929. évi genfi egyezmény a hadifoglyokkal való bánásmódról.

1949. évi (I.) genfi egyezmény a hadrakelt fegyveres erők sebesültjei és betegei helyzetének javításáról.

1949. évi (II.) genfi egyezmény a tengeri haderők sebesültjei, betegei és hajótöröttei helyzetének javításáról.

1949. évi (III.) genfi egyezmény a hadifoglyokkal való bánásmódról.

1949. évi (IV.) genfi egyezmény a polgári lakosság háború idején való védelméről.

voltaképpen utóbbi szerződés az 1907. évi X. hágai egyezmény – „Egyezmény a Genfi Egyezmény elveinek alkalmazásáról a tengeri háborúra” – helyébe lépett. A légi haderőkre vonatkozóan azonban nem merült fel a speciális szabályozás igénye.

1977-ben pedig már teljesen maga mögött hagyta a haderónemek közötti megkülönböztetést a nemzetközi és a nem nemzetközi fegyveres konfliktusok áldozatainak védelméről rendelkező két kiegészítő jegyzőkönyv.

3.2.1. A légi hadviselésre vonatkozó speciális szabályok az 1949. évi genfi egyezményekben

Az immár mindkét világháború szörnyűséges tapasztalatainak birtokában 1949-ben elfogadott négy humanitárius jogi egyezmény tartalmaz ugyan kifejezett utalásokat speciálisan légi járművekre, légi bombázásokra, ezek azonban egyrészt az arányokat tekintve minimális mennyiségben bukkannak csak fel a terjedelmes normaszövegben, másrészt tartalmukat vizsgálva voltaképpen korántsem értékelhetők úgy, mint amely rendelkezések specifikusan a légi hadviselés egyedi szabályozásának célját szolgálnák.

Mire vonatkoznak ugyanis ezen utalások?²³

a) egyrészt légi járművek személyzete kapcsán tisztázásra kerül, mely esetekben minősülhetnek kombattánsnak, s így megilletik-e őket az egyezmények szerint biztosított kedvezmények, jogosultságok;

b) másrészt több paragrafuson át is figyelmet szentelnek a szerződések egészségügyi légi járműveknek, ezek jogait, kötelezettségeit részletezve (megjegyzendő, hogy ezt már az 1929. évi egyezmény is megtette)²⁴;

²³ 1. genfi egyezmény: 13, 36-37, 42. cikkek; 2. genfi egyezmény: 13, 15, 39-40, 43. cikkek; 3. genfi egyezmény: 4, 23. cikkek; 4. genfi egyezmény: 18, 22, 83, 88, 95. cikkek.

²⁴ 1929. évi genfi egyezmény a hadrakelt seregek sebesültjei és betegei helyzetének javításáról, 18. cikk.

- c) illetve fontosnak tartottak felszólítani arra az egyezmények, hogy az egészségügyi alakulatokat, intézeteket, internáló táborokat a légi erők számára is messziről felismerhető megkülönböztető jelzéssel lássák el a felek (szintén ennek csírái már 1929-ben felbukkannak)²⁵;
- d) ismételten felmerül a légi járművek kategóriája, de pusztán a semleges állam kötelezettségeivel összefüggésben;
- e) végül hadifoglyok, illetve internáltak kapcsán villan fel újra a légi hadviselés képe, ugyanis Genfben leszögezték, e személyi kör számára is biztosítani kell, hogy a légi bombázások elől óvóhelyekre tudjanak menekülni.²⁶

Láthatjuk, koránt sincs szó arról, hogy a genfi egyezmények megkülönböztetett figyelemmel lennének a légi hadviselés speciális szabályozása iránt. A rendelkezéseik között megbúvó, légi járművekre, légiriadókra, légi bombázásokra vonatkozó paragrafusok az általános sémába illeszkednek, semmiféle specifikumot nem mutatnak fel.

3.2.2. A légi hadviselésre vonatkozó speciális szabályok az 1977. évi jegyzőkönyvekben

²⁵ Ibid. 22. cikk.

²⁶ Ami a fogságba esett kombattánsokat illeti, az 1929-ben született második, a hadifoglyokkal való bánásmód tárgyában született egyezmény 1. cikkében deklarálta, hogy rendelkezései alkalmazandók mind a szárazföldi konfliktus során elfogott személyekre, mind „*a hadviselő felek haderejéhez tartozó és az ellenség által tengeri vagy légi hadműveletek folyamán elfogott egyénekre*”. Utóbbi kategóriához azonban a szerződés hozzáfűzte: „*Kivéve, ha az elfogatás körülményei más elbánás alkalmazását elkerülhetetlenné teszik. Azonban az ilyen elbánás ennek az Egyezménynek alapelveivel nem ellenkezhetik; ez azonnal megszüntetendő, mihelyt a foglyul ejtettek valamely fogolytáborba érkeznek.*” Hogy mi lenne és mi indokolná e speciális elbánást, annak kifejtésével az egyezmény adós maradt. (A láljegyzet az 1936. évi XXX. törvénycikk által adott hivatalos magyar fordítást idézi.)

Az 1949-es genfi egyezmények kapcsán tett iménti megállapítás egy az egyben megállja a helyét a kiegészítő jegyzőkönyvek tekintetében is. 1977-ben sem gondolták ugyanis a genfi diplomáciai konferencia résztvevői, hogy a légi hadviselés szabályozása akár külön egyezményt igényelne, akár a végül megszülető – s mint láttuk, a nemzetközi és a nemzetközi fegyveres konfliktusok között differenciáló (és nem a haderőnemek szerint tematizáló) – egyezményeken belül érdemes lenne speciális hangsúlyt helyezni a levegőben vívott hadviselésre.

A II. kiegészítő jegyzőkönyv teljes egészében mellőzi a témát. Az I. jegyzőkönyv szentel figyelmet a légtér szerepének fegyveres konfliktus idején, de voltaképpen majdhogypár kizárólagosan csak az egészségügyi légi járművek védelme vonatkozásában.²⁷ Amik releváns rendelkezések ezeken felül:²⁸

a) a jegyzőkönyv szót ejt a végveszélyben légi járműből ejtőernyővel menekülő személyek, illetve az ejtőernyős alakulatok mikénti kezeléséről,²⁹

b) a szerződés kifejezetten a tengeri és a légi harctevékenység vonatkozásában megismétli a hadviselő felek ésszerű óvintézkedés tételére vonatkozó kötelezettségét a minél kisebb polgári károk bekövetkezése érdekében (itt tehát, amint kitűnik, az általános szabályok rögzítése után fontosnak tartották a szerződés fogalmazói,

²⁷ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv: 24-31. cikkek, illetve a Jegyzőkönyv I. számú melléklete: 6-14. cikkek (lásd még továbbá az 5. cikket).

²⁸ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv: 42, 57. és 49. cikkek.

²⁹ Az első világháború centenáriumán érdemes megemlékezni arról a bajtársiasságról, egyfajta testvéri szövetségről, lovagiasságról, ami a „Nagy Háború” idején jellemezte a szembenálló felek légierőinek tagjait, s amiről az 1977. évi jegyzőkönyvek kommentárja állítja: a kilőtt ellenséges repülőgépek legénységének tagjait nem golyózáporral, hanem szalutálással fogadták földet érésükkor, ha megsérültek, mielőbbi felépülést kívántak „bajtársaiknak”, ha elhunytak, virággal adóztak emléküknél. Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (ed.): *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*. International Committee of the Red Cross, Martinus Nijhoff Publishers, Geneva, 1987. p. 494.

hogy külön rendelkezzenek a légi aspektusokról – együtt kezelve a tengeri hadviseléssel –, anélkül azonban, hogy speciális kötelezettséget deklaráltak volna);

c) végül hangsúlyozandó, hogy a jegyzőkönyvnek az ellenségeskedések hatásaival szembeni általános védelmet biztosító szabályokat összegző fejezete e felütéssel indít: *„A jelen Cím rendelkezései kiterjednek minden szárazföldi, légi vagy tengeri hadviselésre, amely kihatással lehet a polgári lakosságra, polgári személyekre vagy polgári javakra a szárazföldön. Kiterjednek továbbá a tengerről, vagy a levegőből szárazföldi célpontok ellen indított mindennemű támadásra, de egyébként nem érintik a tengeri, vagy légi fegyveres összeütközésre vonatkozó nemzetközi jogi szabályokat.”*

Utóbbi paragrafus tehát elsőbbséget biztosítana a speciális normáknak. A jegyzőkönyvhöz fűzött kommentár azonban megjegyzi, hogy a légi hadviselés területén nem áll rendelkezésre precíz írott joganyag, csak néhány homályos szokásjogi norma szolgálhat támpontul. A kommentár szerint az egyetlen kodifikált szabály épp a jegyzőkönyvben található, mégpedig a fent említett ejtőernyővel menekülőkre vonatkozó rendelkezés.³⁰

3.3. A Vöröskereszt kezdeményezése

Visszatérve az első világháború időszakához, a Nemzetközi Vöröskereszt (ICRC), szembesülve a légi hadviselés egyre kiterjedtebbé, egyre intenzívebbé válásával, a „Nagy Háború” idején zászlajára tűzte a kérdés megfelelő rendezésének feladatát. Az ICRC tervbe vette, hogy felhívást intéz a konfliktus résztvevői felé a légi bombázások ellen. Ekkor azonban a vegyi fegyverekkel szembeni fellépés prioritást élvezett,³¹ s végül a háború anélkül ért véget, hogy

³⁰ Sandoz, Swinarski, Zimmermann (ed.): op. cit. p. 606.

³¹ A Vöröskereszt 1918-ban felszólította a hadviselő feleket, haladéktalanul hagyjanak fel a mérges gázok fegyverként történő bevetésével. E felhívás akkor azonban süket fülekre talált, a harcok során mindvégig alkalmazták e

a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága felszólalt volna hivatalos formában a légi hadviselés tárgyában. Erre végül első ízben a spanyol polgárháború és a kínai-japán háború idején került sor.³²

A szervezet napirendjéről tehát nem került le a kérdés. A Vöröskereszt a Nemzetek Szövetségének keretében 1932-ben megrendezett első generális leszerelési konferencián egészen odáig elment, hogy a légi bombázások teljes tilalmának elfogadását kezdeményezte a polgári lakosság oltalmának érdekében.³³ Említeni is szükségtelen, hogy a pragmatizmus jegyében hamar lesöpörték a színről e kezdeményezést.

3.4. Az 1923. évi „Hágai Szabályzat a Légi Hadviselésről”

Más figyelemre méltó vállalkozás is akadt azonban ez idő tájt. Az első világháború lezárását kevéssel követően ugyanis kísérlet történt a légi hadviselés szabályainak kodifikációjára. Az 1921-22. évi Washingtoni Fegyverzetkorlátozási Konferencia hat állam – így Franciaország, az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság,

pusztító eszközt. Mégsem tekinthetjük haszталannak az ICRC fellépését: többek között az ő hathatós közbenjárásuk eredményeként sikerült elfogadtatni 1925-ben a fajtó, mérges és egyéb hasonló gázok, valamint a bakteriológiai eszközök hadviselési célokra történő használatának eltiltásáról rendelkező genfi jegyzőkönyvet. (Lásd: 1955. évi 20. tvr.) Interview with François Bugnion: op. cit.

³² Ibid.

³³ Philip Spoerri: *From the 1907 Hague Conventions to the Additional Protocols of 1977 and beyond. Historical Evolution of the Law on the Conduct of Hostilities.* In: Gian Luca Beruto (ed.): *The Conduct of Hostilities. Revisiting the Law of Armed Conflict 100 Years after the 1907 Hague Conventions and 30 Years after the 1977 Additional Protocols.* International Institute of Humanitarian Law, Sanremo, 2007. p. 37.

Atomic weapons and non-directed missiles: ICRC statement, 1950. In: *International Review of the Red Cross, Supplement, 1950. Vol. III. No. 4.* <http://www.icrc.org/eng/resources/documents/misc/5kylur.htm> (2014. 08. 29.)

Hollandia, Japán és Olaszország – küldötteiből álló testületet bízott meg a szabályok identifikációjának feladatával. A „Jogászok Bizottsága” 1923-ra egyezménytervezetet vázolt fel.³⁴ A „Hágai Szabályzat a Légi Hadviselésről”³⁵ végül azonban sosem vált kötelező érvényű dokumentummá. Se önálló szerződési formát nem öltött a bizottság javaslata, illetve az, az USA által propagált elképzelés sem valósult meg, miszerint a tervezetből az 1919. évi párizsi légügyi egyezmény kiegészítése válhatott volna.³⁶

Mi volt az oka a tervek meghiúsulásának? Remigiusz Bierzanek szerint egyrészt a kormányok részéről nem mutatkozott kellő akarat jogi kötelezettség vállalására e területen, látván, micsoda szerepe lehet majd a légi hadviselésnek az elkövetkező háborúban, és tapasztalván, mily’ rohamos léptékben fejlődik a légtér meghódításának, s a légtérből való „hódításnak” a technológiája. Másrészt általánosnak mutatkozott a vélemény, miszerint felesleges a légi háborúk szabályainak kodifikálása, hisz voltaképp adottak a normák, pusztán a szárazföldi és a tengeri hadviselésre vonatkozó létező rendelkezéseket kell megfelelően alkalmazni a légierők esetében is.³⁷

Az eredeti elképzelésekkel ellentétben tehát nem váltak egyezményes kötelezettséggé a Hágai Szabályzat rendelkezései.

³⁴ Az általában idealisztikus elképzelésekkel felvértezett jogászokat technikai tanácsadók (katonai szakemberek) is kísérték, kiegyensúlyozva így őket pragmatizmusukkal.

Richard H. Wyman: *The First Rules of Air Warfare*. In: *Air University Review*, March-April 1984. <http://www.airpower.maxwell.af.mil/airchronicles/aureview/1984/mar-apr/wyman.html> (2014. 08. 27.)

³⁵ The Hague Rules of Air Warfare, The Hague, December 1922 - February 1923.

³⁶ Az 1919. évi Párizsi Egyezmény 38. cikke kifejezetten le is szögezi, hogy háború idején a szerződő felek – legyenek akár hadviselők, akár semlegesek – cselekvési szabadságát nem korlátozzák a szerződés rendelkezései. Bierzanek: op. cit. pp. 396, 398.

³⁷ Ibid. p. 402.

Mégsem állíthatjuk – ahogy Bierzanek megjegyzi³⁸ – hogy ne lenne semmilyen jogi relevanciája a Hágában rögzítetteknek. Ha nem is a kódex egésze, de egyes rendelkezései vitán felül állóan a nemzetközi szokásjog részét képezik ma már,³⁹ s így a nemzetközi közösség valamennyi tagját kötelezik.

Ráadásul arra is érdemes figyelmet szentelnünk, hogy a Hágában 1923-ban deklarált ajánlások habár akkor és ott nem váltak egyezményes szinten kötéserővel bíró előírásokká, számos rendelkezése a Szabályzatnak később mégis megjelenik nemzetközi szerződésekben: 1949-ben a négy genfi egyezmény, vagy 1977-ben a kiegészítő jegyzőkönyvek felvázolásakor, és nem utolsósorban 1954-ben a Kulturális javak fegyveres konfliktusok idején történő védelméről szóló hágai egyezményben.⁴⁰ A Szabályzat hatása tehát – jogi kötőerő híján is – az elkövetkezendő nemzetközi jogalkotásra korántsem ítélni elhanyagolhatónak. Kérdés, születhet-e még, közel 100 év elteltével, olyan egyezmény, amely egy az egyben visszanyúlna az 1923-as koncepcióhoz – hozzáigazítva az ott rögzítetteket modern világunkhoz – és kizárólag a légi hadviselésre vonatkozó speciális szabályokat szedne csokorba, vagy ennek az esélye, illetve értelme a nullával konvergál.

4. A speciális szabályozás elmaradásának oka

Michael N. Schmitt véleménye szerint „a jog csaknem ösztönösen reagál a hadviselés terén megindult szerkezeti változásokra”, igaz, akár évekkel lemaradva kullog a hadszínterek újításai után.⁴¹ Több mint egy évszázad telt el azonban az első harci repülőgép bevetése

³⁸ Ibid. pp. 404-405.

³⁹ Sandoz, Swinarski, Zimmermann (ed.): op. cit. p. 688.

⁴⁰ Bierzanek: op. cit. pp. 403-404.

⁴¹ Michael N. Schmitt: *Effects-based Operations and the Law of Aerial Warfare*. In: Washington University Global Studies Law Review, 2006. Vol. 5. No. 2. p. 265.

után, a légi hadviselésre vonatkozó speciális nemzetközi szerződés mégis mind a mai napig nem látott napvilágot.

Milyen okok húzódnak meg a háttérben? Miért nem követte párhuzamosan a polgári légi közlekedésre vonatkozó nemzetközi szabályozást a repülőgépek hadászati célú felhasználását keretek közé szorító (speciális) normarendszer kifejlődése? Hisz nem sokkal, alig több mint másfél évtizeddel később a Wright testvérek pionír repülése után 1919-ben már formába öntik „*a levegő Magna Chartáját*”,⁴² azaz a nemzetközi légi közlekedést elsőként szabályozó párizsi egyezményt. A normák ráadásul – mint ahogy a technológia is – tovább fejlődnek, s 1944-ben Chicagóban újabb egyezmények születnek,⁴³ de mindegyik szerződés szigorúan csak a polgári vonalat viszi tovább. Mi az oka a légi járművek katonai célú alkalmazásának szabályozását megcélzó multilaterális nemzetközi megállapodás elmaradásának?

Remigiusz Bierzanek szerint az egyik ok épp abban kereshető, hogy az első világháború rádöbentette a világot a légi hadviselés különös jelentőségére. Épp ezen új eszközök hatalmas potenciálja, kiemelkedő fontossága akadályozta meg az államokat a közös szabályokban történő megegyezésben.⁴⁴

Vegyük példának okáért „*a léggömbökről lövedékek és robbanóanyagok indításának eltiltásáról*” szóló két hágai deklaráció elfogadásának körülményeit. Míg 1899-ben az első nyilatkozatot egyhangúan fogadták el a delegációk, addig 1907-ben már csak súlyos viták eredményeként sikerült tető alá hozni a megállapodást. Az indok? Míg az első békeértekezlet idején pusztán marginális szerepet játszottak a légi eszközök a hadviselésben, és számottevő

⁴² Roger F. Williams: *Developments in Aerial Law*. In: University of Pennsylvania Law Review, 1926. Vol. 75. No. 2-3. p. 148.

⁴³ 1971. évi 25. tvr. a nemzetközi polgári repülésről Chicagóban, az 1944. évi december hó 7. napján aláírt egyezmény és az annak módosításáról szóló jegyzőkönyvek kihirdetéséről; 1973. évi 15. tvr. a nemzetközi légi járatok átmenő forgalmáról Chicagóban, az 1944. évi december hó 7. napján aláírt egyezmény kihirdetéséről.

⁴⁴ Bierzanek: op. cit. p. 398.

potenciált sem jósoltak nekik, addig a századfordulót pár évvel követő kongresszusra már kecsegtetően felsejleni látszott a légi járművek megkérdőjelezhetetlen hadászati szerepe. Az aviatika terén erős fejlesztésbe kezdő, önmagukat béklyóba kötni nem kívánó „erős” államok és az offenzív légi képességgel (még) nem rendelkező, ezért korlátozásokat követelő „gyenge” országok között feszülő érdekellentétek így 1907-ben már nehezkesebbé tették a közös „játékszabályok” elfogadását.⁴⁵

Tovább folytatva a lehetséges indokok feltárását, Javier Guisández Gómez több tényezőnek is szerepet tulajdonít. Álláspontja szerint:

- a) a levegő meghódításának viszonylagos újdonsága akadályozta meg a kellő reagálást (ez az érv ma már aligha állhatja meg a helyét),
- b) illetve szerepet játszhatott az e területen tapasztalható hihetetlen mértékű, a jog eszközével követhetetlennek tűnő technológiai fejlődés,
- c) továbbá a nemzetközi fegyverkereskedelem kikerülhetetlen érdekei,
- d) végül a kettős – polgári és katonai – rendeltetése a repülőgépeknek szintén akadályát képezhette a kodifikáció eddigi elmaradásának.⁴⁶

Philip Spoerri arra hívja fel a figyelmet, hogy Hirosimát és Nagaszakit követően, az 1949. évi genfi diplomáciai konferencián feltételezhetően az is hozzájárulhatott a speciális szabályok megalkotásának elmaradásához – nem hagyva figyelmen kívül természetesen a kibontakozó hidegháborúban rejlő valamennyi egyéb hátráltató tényezőt –, hogy az államok nem kívántak egyúttal a nukleáris fegyverek legalitásáról folyó meddőnek tűnő vitákba is belebonyolódni.⁴⁷

5. Lakúna a nemzetközi jog szövetében?

⁴⁵ Wyman: op. cit.

⁴⁶ Gómez: op. cit.

⁴⁷ Spoerri: *From the 1907 Hague Conventions...* op. cit. p. 38.

Többször, több helyütt hangzik el a megállapítás, miszerint a légi hadviselés szabályozatlan terület, nem léteznek normák, amelyek lefednék azt.⁴⁸ Vagy ha léteznek is normák, azok anarchikusak.⁴⁹ Valóban megállja a helyét ez az állítás, csak annak okán, mert speciális nemzetközi szerződés nem született a légi háborúkra?

Érvként hangzik el a szabályozottság létét tagadók részéről, miszerint Nürnbergben, azaz a második világháborút követő nemzetközi felelősségre vonás során sem szerepelt a vádpontok között légi hadviseléssel összefüggő bűncselekmény.⁵⁰ Betudhatóan a szabályozottság hiányának illetve bizonytalan voltának.⁵¹ (Holott számos ilyen büntett elkövetésére kétségtelenül sor került.) Valóban (speciális) nemzetközi szerződés híján teljes szabadság jellemezné a légi hadviselést a felhasználható eszközök és bevethető módszerek terén? Aligha!

Egyrészt (speciális) szerződéses kötelezettség hiányában a nemzetközi szokásjog szolgálhat viszonyítási alapul. Korántsincs szó tehát szabályozatlan területről. Ne feledjük a ma már a kodifikációs egyezményekből kihagyhatatlan Martens-klauzulát, ami épp a *ius in*

⁴⁸ Remigiusz Bierzanek példának okáért W. G. Downey-nak az American Society of International Law 43. ülésén kifejtett véleményét idézi. Bierzanek: op. cit. p. 405.

Hamilton DeSaussure példaként Arthur Travers Harris brit (második világháborús) légi marsallt citálja. Hamilton DeSaussure: *The Laws of Air Warfare: Are There Any?* In: Richard B. Lillich, John Norton Moore (ed.): *International Law Studies*, Vol. 62. *The Use of Force, Human Rights, and General International Legal Issues*, US Naval War College, 1980. p. 281.

⁴⁹ Bierzanek: op. cit. p. 407.

⁵⁰ Bár a vádlottak padján többek között Göring is ott ült. (Bevett álláspont, miszerint a tengelyhatalmak által végrehajtott szőnyegbombázásokért Nürnbergben azért nem kellett senkinek felelnie, mert mindkét oldal azonos módon hajtott végre ilyen akciókat.) DeSaussure: op. cit. p. 284.; Paul J. Goda: *The Protection of Civilians from Bombardment by Aircraft: The Ineffectiveness of the International Law of War*. In: *Military Law Review*, 1966. Vol. 33. p. 109.

⁵¹ Bierzanek: op. cit. p. 406.

bello területén bukkant fel elsőként. Ahogy az 1907. évi IV. hágai egyezmény⁵² fogalmaz:

*„Addig is tehát, míg a háboru törvényeiről kimerítőbb Törvénykönyv lesz alkotható, a magas szerződő Felek helyénvalónak tartják megállapítani, hogy azokban az esetekben, amelyekről az ezuttal elfogadott Szabályzat nem rendelkezik, a lakosság és a hadviselők azoknak a nemzetközi jogi elveknek oltalma és uralma alatt maradnak, amelyek a civilizált nemzetek között megállapított szokásokból, a humanitás törvényeiből és a közlelkiismeret követelményeiből folynak.”*⁵³

Vagyis még az első világháború idején – azaz alig egy évtizeddel az első repülőgép földről való elrugaskodása és sikeres landolása után, amikor még valóban a rövid idő számlájára volt írható az egyezményes szabályozás ki nem fejlesztése, és amikor papíron már rögzítésre kerültek mind a szárazföldi, mind a tengeri hadviselés jogi szabályai, de a légi háborúé nem – sem élvezett a légi hadviselés, és azóta sem élvez mentességet jogi normák kötelezettségei alól. Mindig is szabályozott területről volt szó, bár kétségtelen, a szokásjogi normaháttér jellegéből adódóan számos bizonytalansággal, mégis egyértelműnek mondható alapszabályokkal.

A zsinórmértékek mindvégig adottak voltak (és adottak ma is, hisz speciális szabályozással ma sem rendelkezünk). Ezen alapkövek olyan fundamentumot képeznek, amely megítélésem szerint lehetővé teszi ugyan a részletszabályozást, de egyúttal szükségtelenné is. A légi hadviselés során ugyanis, csakúgy mint a szárazföldi és a tengeri hadműveletek esetében, négy princípiumot kell mindvégig szem előtt tartani. Legyen szó bármilyen speciális kérdésről, ezeknek kell irányítaniuk a parancsot kiadókat és végrehajtókat. Ezen alapelvek: az emberiség követelménye, a

⁵² Hágai egyezmény a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól, Preambulum.

⁵³ Az idézet a korabeli helyesírással szerepel (1913. évi XLIII. törvénycikk).

megkülönböztetés elve,⁵⁴ a katonai szükségesség valamint az arányosság szempontjai. E négy alapszabály eligazít abban, jogszerűnek ítéltető-e adott támadás: legyen szó akár szárazföldi, akár tengeri, netán légi hadviselésről.

Neville Chamberlain brit miniszterelnök hasonlóképp vélekedett 1938-ban: *„Megítélésem szerint a nemzetközi jog három szabálya, három alapelve légi háborúk esetén éppúgy alkalmazandó, mint tengeri vagy szárazföldi hadviselés során. Elsőként, a nemzetközi joggal ellentétes civileket bombázni, a polgári lakosság ellen szándékoltan támadást indítani. (...) Másodszor, legitim katonai célpontnak kell lennie a levegőből célkeresztbe vett objektumnak és azonosíthatónak kell lennie. Harmadszor, e katonai célpontok támadása során kellő gondossággal kell eljárni, azaz gondatlanságból sem bombázható a közelben tartózkodó civil lakosság.”*⁵⁵

Fentiekén túl a szabályok, amelyeket 1864-től kezdve a genfi, illetve 1899 után a hágai egyezmények rögzítettek – amennyiben relevánsnak tekinthetők –, éppúgy adaptálhatók természetszerűleg a légi támadások esetére is. (Paul Fauchille már

⁵⁴ Bár általában a jog világában a diszkrimináció kerülendő, a humanitárius nemzetközi jog területén épphogy kívánatos, sőt több annál, alapvető elvárás. Lásd példának okáért az 1977. évi I. Jegyzőkönyv 51. cikkelyét, amely így rendelkezik: *„Tilos megkülönböztetés nélküli támadásokat indítani. Megkülönböztetés nélküli támadás az, amely (...) megkülönböztetés nélkül egyaránt sújtja a katonai célpontokat és a polgári személyeket, illetve polgári javakat.”* Más esetekben természetesen a diszkrimináció klasszikus tilalma köszön vissza a genfi normák rendelkezései közül. Így az 1949. évi négy genfi egyezmény közös 3. cikke ekként szól: *„Azokat a személyeket, akik az ellenségeskedésekben nem vesznek közvetlenül részt, ideértve a fegyveres erőknél azokat a tagjait, akik letették a fegyvert és azokat a személyeket, akik betegség, sebesülés, elfogatás miatt vagy más ok következtében harcképtelenné váltak, minden körülmények között, fajon, színen, valláson, hiten, nemen, születésen vagy vagyonon, valamint más hasonló ismérven alapuló bármely hátrányos megkülönböztetés nélkül emberséges bánásmódban kell részesíteni.”*

⁵⁵ Idézi: Goda: op. cit. pp. 97-98.

1911-ben javasolta, hogy a szárazföldi és a tengeri haderők által végrehajtott ostromra és bombázásra vonatkozóan 1907-ben Hágában elfogadott szabályokat alkalmazzák légi háborúk relációjában is.)⁵⁶ Vegyünk egy példát: az 1977. évi I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 51. cikkét. A paragrafus leszögezi, hogy tilosak a megkülönböztetés nélküli támadások. Egyúttal definiálja is e kategóriát, és rögzíti, hogy – többek között – ilyennek minősül „*az olyan bombázás, vagy bármely más olyan módon, vagy eszközzel indított támadás, amely egyetlen katonai célpontnak tekint több, egymástól különálló és jól megkülönböztethető olyan katonai célpontot, amelyek egy nagyvárosban, városban, faluban, vagy más olyan területen vannak elhelyezve, ahol a polgári személyek, illetve polgári javak hasonló tömörülése található*”. Habár egy szó sem említi a légierőket, a cikk egy az egyben (többek között) az ún. szőnyegbombázásokat minősíti nemzetközi joggal ellentétesnek.

Vagy ami az analógia útján történő jogfejlesztést illeti. Amikor abszolút új szabályként 1977-ben az I. Jegyzőkönyvben felbukkan – a fent már érintett – légi járműből végveszélyben menekülőkre vonatkozó paragrafus, voltaképpen mi más történt, mint a hajótöröttekre vonatkozó rég kodifikált szokásjogi előírásoknak az adaptálása a légierőkre?⁵⁷ Meglátásom szerint hasonló módon átültethető minden releváns szabályozás, *mutatis mutandis*, ha egyáltalán szükség van változtatásokra. De miért kellene, csak példának okáért,⁵⁸ a levegőből végrehajtott bombázások esetére más szabályokat alkotni, mint amelyek már egyértelműen rögzültek a szárazföldi tüzérség által indított támadások kapcsán?

S hasonlóképp, valamennyi nemzetközi szerződés, amely valamely fegyvertípus betiltását rendeli el, alkalmazandó valamennyi haderőnem esetében. Mi indokolná az eltérő bánásmódot például bakteriológiai, toxin, vegyi fegyverek, fojtógázok stb. esetében? Megítélésem szerint racionális ok nem lelhető fel.

⁵⁶ Ibid. p. 95.

⁵⁷ Sandoz, Swinarski, Zimmermann (ed.): op. cit. p. 495.

⁵⁸ Wyman: op. cit.

6. Lenne szükség speciális szabályozásra?

Ami a légi hadviselés normáinak rendszerét illeti, három – egymást nem kizáró – opció választható fel. a) Olyan szabályokra van szükség, ami a hadviselés valamennyi formájára alkalmazható és alkalmazandó. b) Analógiával élve a szárazföldi és a tengeri hadviselésre vonatkozó normákat kell adaptálni a légtérben vívott harcokra is. c) Kifejezetten a légi hadviselésre vonatkozó speciális normákra van szükség.⁵⁹

Álláspontom szerint felesleges a háború három dimenziója között különbséget tenni. Ugyanazon alpnormák alkalmazandók valamennyi haderőnem esetében, szükségtelen a differenciálás.⁶⁰ Mégis érdemes megvizsgálni azok nézőpontját, akik az egyedi szabályozás fontossága mellett érvelnek. Lássuk, mennyire meggyőzően.

Határozott ugyanis az, az állítás, amely szerint a légierők magatartását szabályozó speciális kódex hiánya egyike a fegyveres konfliktusok joga jelenlegi legnagyobb hiányosságának.⁶¹ És bár az 1977. évi I. jegyzőkönyv megalkotásával a légi hadviselés számos aspektusát sikerült lefedni, több kérdés azonban továbbra is nyitott maradt. Yoram Dinstein szerint betudhatóan a légi technika és stratégia gyors és folyamatos fejlődésének a kurrens gyakorlat és a kurrens pozitív jog között szakadék tátong, ami felszámolásra vár.⁶²

Elbridge Colby már 1925-ben arra figyelmeztetett, hibás az, az elképzelés, amely szerint a szárazföldön vagy a tengereken vívott

⁵⁹ Schwarzenberg: op. cit. p. 2.

⁶⁰ Fentiekből következik, hogy véleményem szerint a szárazföldi illetve a tengeri hadviselés sem igényel külön szabályozást. Így fél sem merülhet az a dilemma, hogy vajon a szárazföldi vagy tengeri hadműveleteket támogató katonai repülőgép pilótája „lekapcsolná”-e az egyik és „felkapcsolná”-e a másik normarendszert, amikor gépével átszeli a tengerek, óceánok partvonalait. Wyman: op. cit.

⁶¹ Howard Levie professzor véleményét idézi: DeSaussure: op. cit. p. 281.

⁶² Philip Spoerri: *The Contemporary Challenges to the Law on the Conduct of Hostilities*. In: Beruto (ed.): op. cit. p. 150.

harcok kapcsán elfogadott szabályokat alkalmazni lehetne az atmoszférára is. Véleménye szerint nem építhetjük fel a légi hadviselés szabályait analógiával ott, ahol nem létezik analógia. Egy repülőgép nem hasonlítható egy tengerjáró hajóhoz. Nem állítható meg példának okáért a levegőben, és kényszeríthető átvizsgálásra. Ha jogsértést követ el a légtérben, és elfogásának ellenszegül, csupán megsemmisíteni lehet. Nem képes nagy mennyiségű dugáru szállítására sem (ne feledjük, 1925-öt írunk). És még sorolhatnánk, hol bicsaklik meg a kényszerített analógia.⁶³

Figyelemre méltó az a közelmúltban kivitelezett projekt, amelynek keretében a Harvard egyetemen működő *Humanitarian Policy and Conflict Research* (HPCR) csoport 2009-ben kézikönyvet publikált kifejezetten a „légi és rakétás hadviselésre alkalmazandó nemzetközi jog” tárgykörében.⁶⁴ Hogy miért fogtak a szakértők ilyen hatalmas vállalkozásba 8 évtizeddel a Hágai Szabályzat megalkotása után?⁶⁵ Indoklásuk szerint ugyan kétségtelen, hogy 1923 óta számos olyan egyezmény született, amelyek a modern hadviselés által támasztott kihívásoknak igyekeztek megfelelni (1949. évi, 1977. évi genfi egyezmények, továbbá a leszerelési egyezmények egész sora), s ezek tartalmazznak is bőven szabályokat a légierők nemzetközi joggal egyező működésére, mégsem fedik le a légi hadviselés valamennyi lényegi aspektusát (ráadásul a '49. évi egyezmények kivételével nem univerzális egyezmények, így nem minden államot köteleznek).⁶⁶

⁶³ Elbridge Colby: *Aerial Law and War Targets*. In: *American Journal of International Law*, 1925. Vol. 19. p. 702.

⁶⁴ *HPCR Manual on International Law Applicable to Air and Missile Warfare*. Program on Humanitarian Policy and Conflict Research at Harvard University, Bern, 15 May 2009.

⁶⁵ A HPCR által kezdeményezett projekt pontosan 80 évvel 1923 után, 2003-ban indult el.

⁶⁶ *Commentary on the HPCR Manual on International Law Applicable to Air and Missile Warfare*. Program on Humanitarian Policy and Conflict Research at Harvard University, 2010. p. 1.

A kutatók számára mintául az *International Institute of Humanitarian Law* által „a tengereken vívott fegyveres konfliktusokra alkalmazandó nemzetközi jog” tárgyában a '90-es évek derekán közkinccsé tett San Remo Kézikönyv szolgált.⁶⁷ A HPCR nemzetközi szakértői csoportjának⁶⁸ célja is egy kötelező erővel ugyan nem bíró, mégis – mint a San Remo Manuále – iránytűként elfogadott, sorvezetőként funkcionáló dokumentum felvázolása volt, amely feltárja az államok jogként, *opinio iuris*-ként követett általános gyakorlatát és vonatkozó szerződéses kötelezettségeiket.⁶⁹ (Megjegyzendő, hogy a tengeri hadviselésre vonatkozó San Remo Kézikönyv is tartalmaz bőven légi jogi vonatkozású paragrafusokat.) Másik modellként természetesen az 1923. évi Hágai Szabályzat szolgált. Csak míg a '20-as években a légi hadviselés mondhatni gyerekcipőben járt, a légierők szerepe, stratégiai helyzete, felszereltsége stb. 8 évtized alatt többszörösen átesett forradalmi változásokon. A HPCR Manuále ezen új kihívásoknak is meg kívánt felelni, s a modern hadviselés minden releváns novumára is reagálni kívánt.⁷⁰

Milyen – kellően nem szabályozott – kérdések indokolnák a szakértők szerint a speciális normák identifikálásának fontosságát? Lássuk csak a legfontosabb érveiket! Megítélésük szerint a napjainkban egyezményes szinten rendelkezésre álló szabályok példának okáért elégtelenül reagálnak a nemzetközi terrorizmus fenyegetése által támasztott követelményekre. Így – 2001. szeptember 11. óta feltétlenül – a hadijog normarendszerének

⁶⁷ Louise Doswald-Beck (ed.): *San Remo Manual on International Law Applicable to Armed Conflicts at Sea*. Grotius Publications, Cambridge University Press, Cambridge, 1995.

⁶⁸ A – Yoram Dinstein által vezetett – csoportot több mint 30 elméleti és gyakorlati szakember tette ki, akik egyrészt kormányzati (katonai és civil) körökből, másrészt az ICRC gárdájából érkeztek. International Humanitarian Law Research Initiative honlapja: <http://www.ihlresearch.org/amw/about-project> (2014. 08. 29.)

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Commentary on the HPCR. op. cit. p. 1.

megfelelő választ kellene adnia az eltérített polgári repülőgépek fegyverként történő felhasználásának problémájára.⁷¹ S nem utolsó sorban lépést kell tartani a haditechnika, s így a légi haditechnika terén tapasztalható megállíthatatlan fejlődéssel, be kell tölteni a high-tech hadviselés szabályozottságában jelentkező űröket.⁷²

Segíthet a speciális norma indokoltságának megértésében, ha csak vázlatosan áttekintjük a Kézikönyv tartalmi koncepcióját, azaz fejezeteinek gerincvonalát. Hasznosnak ítélem azonban, ha első lépésben az 1923. évi Hágai Szabályzatot vesszük górcső alá, s utána, alkalmat adva a két dokumentumot összevetésére, a 2009. évi kézikönyv kerül sorra.

Lássuk tehát elsőként a Hágai Szabályzat felépítését. A fejezetcímek sorrendben: I. Alkalmazhatóság: légi járművek osztályozása és jelzéseik; II. Általános alapelvek; III. Hadviselők; IV. Ellenségeskedések; V. Katonai hatalom az ellenséges és semleges légi járművek és a fedélzeten lévők felett; VI. Hadviselők kötelezettségei semleges államok irányába, és semlegesek kötelezettségei hadviselő felek irányába; VII. Átkutatás, elfogás, elkobzás; VIII. Definíciók.

A Manuále az alábbi felépítést követi: A. Definíciók; B. Általános keretek; C. Fegyverek; D. Támadások; E. Katonai célpontok; F. Az ellenségeskedésekben való közvetlen részvétel; G. Óvintézkedések támadás során; H. A támadásnak kitett hadviselő fél által teendő óvintézkedések; I. Polgári légi jármű védelme; J. Bizonyos típusú légi járművek (polgári utasszállító repülőgépek, hadifogyókat szállító repülőgépek) védelme; K. Egészségügyi és egyházi személyzet, egészségügyi alakulatok és szállítmányok

⁷¹ Ibid. Lásd e kérdésről: Sulyok Gábor: *A terrorcselekmény elkövetéséhez használt polgári légi jármű lelövésének nemzetközi jogi és alkotmányjogi megítélése*. In: *Fundamentum*, 2005. No. 3. pp. 30-56.

⁷² A szakértők azt is hangsúlyozták – lévén a nemzetközi jog nem statikus jog –, hogy maga a Manuále is idővel felülvizsgálatra szorul majd a jövőbeli változások függvényében. <http://www.ihlresearch.org/amw/about-project> (2014. 08. 29.) <http://www.ihlresearch.org/amw/aboutmanual> (2014. 08. 29.)

különleges védelme; L. Egészségügyi légi járművek különleges védelme; M. Természeti környezet különleges védelme; N. Más személyek és javak (polgári védelem, kulturális javak, a polgári lakosság létfenntartásához nélkülözhetetlen javak, Egyesült Nemzetek személyzete) különleges védelme; O. Humanitárius támogatás; P. Tilalmi zónák, repülés tilalmi zónák; Q. Megtévesztés, hadicselek, perfidia; R. Kémkedés; S. Megadás; T. Végveszélyben légi járműből ejtőernyővel menekülők; U. Csempészet, elkobzás, ellenőrzés, elfogás; V. Légi blokádj; W. Többnemzetű műveletek; X. Semlegesség.

Felmerül a kérdés: e tárgyak mindegyikét nem fedik le a létező általános szabályok?

7. Konklúzió

Megítélésem szerint feltétlenül hasznos, mégis szükségtelen a légi hadviselés tárgyában speciális nemzetközi szerződés felvázolása.

Miért szükségtelen? Mert a rendelkezésre álló normák kellőképpen adaptálhatók valamennyi haderőnem esetére. Nincs, ami indokolná a differenciálást. Ha jelenik is meg a technológiai fejlődés következtében új típusú fegyver, új típusú metódus a hadviselésben, az alapok nem változnak, ugyanúgy alkalmazandók. Egy példát felhozva, épp a légtér hadászati célú felhasználásának területéről. A drónok, vagyis a pilóta nélküli légi járművek közelmúltbeli felbukkanása után is felmerült a kérdés, mutatkozik-e szükség a drón-hadviselés által jelentett kihívásokra új nemzetközi szerződés megalkotásával reagálni, vagy adekvátnak és elégségesnek bizonyulnak a már meglévő szabályok. Véleményem szerint bár a drónok kétségtelenül az újdonság elsöprő erejével hatottak és hatnak még ma is, ez mégsem indokolná esetükben a speciális szabályozás szükségességét. Miért is kellene más előírásokat alkalmaznia például a cél meghatározásakor egy repülőgép pilótájának, mint a likvidálandó személytől vagy objektumtól akár ezer kilométerekre

tartózkodó drón-vezérlőnek?⁷³ Ugyanazok az irányadó rendelkezések.⁷⁴

Miért lehet hasznos mégis a speciális szabályozás? Mert az egyértelmű, precíz normarendszer nyilvánvalóan segíti a jogkövetést, illetve hozzájárul a jogsértések szankcionálásának megkönnyítéséhez. 1949-ben, a második világháború borzalmaiból éppen felocsúdó delegációtagok sem amellett döntöttek a genfi diplomáciai konferencián, hogy – az általam eddig kifejtett logikát követve – pusztán a humanitárius jog alapelveit rögzítsék, és megelégedjenek néhány princípium deklarálásával (emberiesség, megkülönböztetés, katonai szükségesség, arányosság elve, vagy ezek folyományai, mint hogy a hadviselő feleknek a hadviselés módja vagy az eszköze megválasztásához való joga nem korlátlan, a szükségtelen szenvedés okozásának tilalma, stb.). Akkor és ott (majd a '70-es évekbeli értekezleteken éppúgy) ők úgy gondolták, a minél részletesebb szabályok szolgálhatják alapvető céljukat, a fegyveres konfliktusok áldozatainak védelmét. Gondoljunk csak arra, mily' részletes paragrafusokkal operál a III. genfi „hadifogoly-egyezmény”. Aprólékosan, részletekbe menően szól a hadifoglyok

⁷³ Lásd: Csapó Zsuzsanna: *Drónok harca – kérdések keresztüztüében. Van-e szükség új nemzetközi szabályozásra?* In: Csapó Zsuzsanna (ed.): *Emlékkötet Herczegh Géza születésének 85. évfordulójára. A ius in bello fejlődése és mai problémái.* Kiadja a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, Pécs, 2013. pp. 39-63.

⁷⁴ Csak példának okáért a legfontosabbak (az 1977. évi I. Jegyzőkönyvből): „Tilos olyan fegyvereket, lövedékeket és anyagokat, valamint olyan hadviselési módokat alkalmazni, amelyek felesleges károkat, vagy szükségtelen szenvedést okoznak.” (35. cikk) „Az összeütköző Feleknek mindenkor különbséget kell tenniük a polgári lakosság és a harcosok, valamint a polgári javak és katonai célpontok között, és ennek folytán csak katonai célpontok ellen folytathatják harci tevékenységüket.” (48. cikk) „Tilos megkülönböztetés nélküli támadásokat indítani.” Tilos „az olyan támadás, amely a polgári lakosság körében feltehetően annyi áldozatot követel és annyi sebesülést okoz, valamint a polgári javakban akkora károkat idéz elő, hogy azok önmagukban, vagy együttesen meghaladnák a támadástól várható konkrét és közvetlen katonai előny mértékét.” (51. cikk)

mikénti elhelyezéséről, élelmezéséről, orvosi ellátásáról, vallásuk gyakorlásáról, munkáltatásukról stb., és nem elégszik meg csupán – az egyébként egyértelmű – keretek körvonalazásával (mint például a diszkrimináció tilalmának vagy az emberi méltóság tiszteletben tartásának leszögezése). Az egyezmény felvázolóí akkor e tüzetes szabályozásban látták az elkövetkezendő konfliktusok atrocitásai mérséklésének garanciáját.

Üdvözítő és üdvözlendő lehet ezért minden kezdeményezés, amely pontosítja a *ius in bello* szabályait. Hogy mennyi esély mutatkozik napjainkban a nemzetközi légijog katonai aspektusait rögzítő kodifikációs illetve progresszív jogfejlesztést felmutató egyezmény megalkotására? Jelen állás szerint csekély. Oka egyrészt az államok részéről mutatkozó politikai akarat hiánya, másrészt a századfordulós hágai szabályozás struktúrájának levetkezése, és 1949-től kezdődően egy más típusú szerkezet kikristályosodása s térnyerése. Mindazonáltal visszakanyarodunk-e avagy sem a haderónemek szerinti differenciált szabályozáshoz, annyi bizton kijelenthető: az első világháború centenáriumának idején zajló valamennyi fegyveres konfliktus esetében egyértelműek a betartandó előírások, vívják bár e harcokat földön, vízen avagy levegőben. Csak tartsák tiszteletben e normákat! Hogy ne is legyen szükség alkalmazásukra? Sajnos naiv utópizmusról tenne tanúbizonyságot, aki – látva a történéseket, észlelve a folyamatokat – ezt kívánná 2014-ben. Bár kétségtelen: 1914-ben sem lehetett még sejteni sem, merre megy a világ...

Varga Attila Ferenc

Jogtudós, katona, tanárember

Dr. Weininger László Vinc[z]e¹ élete és munkássága

„...a magának is eget kérő új magyar generációnak
egyik legtehetségesebb és képzettebb képviselője
és büszkeséges a tudomány terén”²

Napjainkban sok szó esik a nemzetközi jog jelentős átalakulásáról, illetve átalakításának szükségességéről, egyesek³ nyíltan a nemzetközi jog válságáról beszélnek. Mindez nem új keletű: e kérdés rendszerint felmerül, ha a nemzetközi közösség több szereplőjét érintő problémára a nemzetközi jog rendszere, szabályai nem adnak megfelelő válaszokat.⁴ Az írott jog megváltoztatható ugyan, de a

¹ A jelen dolgozatban bemutatott személy neve eltérően („z” betűvel, illetve anélkül) szerepel az általa szerzett, vagy róla szóló művekben, cikkekben, tanulmányokban, egyéb hivatalos dokumentumokban.

² DOMÁNYI Gyula: *dr. Weninger László* – In: *Külügyi Szemle*, 1932., IX. évf. 1. sz., p. 1.

³ HOFFMANN Tamás: *A nemzetközi jogrendszer vége?* – Internet: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/koszovo-irak-gruzia> (Letöltés: 2014. július 18.) A külföldi szakirodalomból példaként ld. DOMINGO, Rafael: *The Crisis of International Law* – Internet: <http://www.vanderbilt.edu/jotl/manage/wp-content/uploads/Domingo-final-cr-v2.pdf> (Letöltés 2014. július 10.); SACHS, Jeffrey D.: *Ukraine and the Crisis of International Law* – Internet: <http://www.project-syndicate.org/commentary/jeffrey-d--sachs-sees-in-russia-s-annexation-of-crimea-the-return--with-us-complicity--of-great-power-politics> (Letöltés: 2014. július 11.)

⁴ Dr. Buza László egyetemi magántanár a Sárospataki Irodalmi Körben 1916. február 20-án tartott előadásában például így jellemezte a nemzetközi jog akkori állapotát: „*Nap-nap után hallunk beszélni a nemzetközi jog csődjéről. A lapok tele vannak a nemzetközi jogon elkövetett sérelmek híreivel s a nagyközönség körében mindinkább általánossá lesz az a felfogás, hogy a nemzetközi jog összeomlott. Az államok a béke idején a*

nemzetközi jog legalapvetőbb elvei, amelyek ősidóktól fogva a népek, nemzetek lelkiismeretéből következnek, nem ingathatók meg sem most, sem a jövőben. Az egyik ilyen nemzetközi jogi elv – kétséget kizáróan – a felesleges szenvedés és pusztítás okozásának tilalma fegyveres konfliktusok során, amely mai világunkban a tömegpusztító fegyverek valamennyi formájának betiltásáért folyó küzdelemben nyilvánul meg legmarkánsabban. E téren kézzelfogható – de még mindig nem elégséges – eredményeket csak az utóbbi évtizedekben sikerült elérni. Érdeklődéssel figyelve a nemzetközi jog további fejlődését, különösen fontosnak tartom az új kihívásokra történő válaszkeresés útján haladva is a letisztult értékek megőrzését, a békés és jobb világért folytatott küzdelem élharcosainak példaképpel állítását.

Jelen dolgozattal egy fiatalon elhunyt és méltatlanul elfeledett jogtudós, katonának, tanárnak szeretnék emléket állítani, aki fájdalmasan rövid életének minden percét a tudománynak szentelte, és munkásságának alig több mint tíz éve alatt emberöltőnyi életművet alkotott.

Élete minden percében a nemzetközi jog és a hadijog első világháború utáni problémáira kereste a megoldást. Tette ezt olyan korban, amikor a jogtudomány e területe még igencsak gyerekcipőben járt, és – jóllehet a szélesebb körű nemzetközi

humanitás és a nemzetközi solidaritás magasztos eszméi által vezetettve, megalkották a hágai egyezményeket és mikor a háború kitört s ezeket a harcjogi szabályokat alkalmazni kellett volna, a hadviselő felek egy részénél vad indulatok: az ellenség iránti elkeseredett düh s a siker mindenáron való biztosításának vágya lettek uralkodóvá és félredobták a nemzetközi jog önmaguk által megalkotott szabályait. Vajjon nem utópia-e ilyen körülmények közt arról beszélni, hogy a háború után új életre fog kelni a nemzetközi jog? S ha új életre kel is – mondják a pessimisták –, vajjon nem ugyanez a sors vár-e rá a legközelebbi háborúban is? Vajjon nem fog-e a nemzetközi jognak békében szépen megépített rendszere az első ágyúlövésre ismét összeomlani?” Ld. Dr. BUZA László (1916): *A háború és a nemzetközi jog* – Különlenyomat a Sárospataki Irodalmi Kör „Háborús előadások” című kötetéből, Sárospatak, Református Főiskola Könyvnyomdája, p. 26.

összefogás kezdeti formái⁵ már megjelentek – az államok közötti együttműködés szabályainak kodifikálatlanságát, illetve hiányosságait az emberek a saját bőrükön tapasztalhatták. Tudományos tevékenysége méltó, sőt, egész személye követendő példa azon tehetséges fiataljaink számára, akik a nemzetközi joggal, különösen pedig annak egyik kiemelkedően fontos területével, a hadviselés – közkeletűbb kifejezéssel élve, a hadijoggal – kívánnak behatóbban foglalkozni.

Weninger László Vince 1900. február 24-én született, Budapesten. Gyerekkoráról nem rendelkezünk információkkal, az ezt követő időszakra vonatkozóan viszont a sajtó és az évkönyvek bőségesen szolgálnak adatokkal. A források feldolgozása után jelen dolgozat szerzőjének már szinte szükségtelen keresnie a dicsérő, méltató szavakat, megtették ezt a kortársak, akiknek – több helyen idézett – gondolatai ékesen bizonyítják Weninger László Vince munkásságának elévülhetetlenségét.

Katonai pályafutása⁶ 1917. március 10-én kezdődött, amikor „*egyéves önkéntes*”-ként⁷ bevonult a tartalékos tüzér ezredhez. Még

⁵ Az ENSZ elődjének tekinthető Népszövetség (Nemzetek Szövetsége) 1920. január 10-én, alakult meg Woodrow Wilson amerikai elnök javaslatára. A Népszövetséget alapító dokumentum (Egyezségokmány) szerint a „*Magas Szerződő Felek avégből, hogy a békét és biztonságot előmozdítsák ...kötelezettséget vállalnak a háború elkerülésére, ...nyílt becsületes nemzetközi összeköttetést tartanak fenn, ...a nemzetközi jog szabályait ezentúl a kormányok kölcsönös magatartásának valóságos zsinórmértékéül határozottan elismerik, ...mindennemű szerződéses kötelezettségnek lelkiismeretes tiszteletben tartását biztosítják...*”. Magyarország 1922. augusztus 22-én kérte felvételét a Népszövetségbe.

⁶ Jelen tanulmány szerzője ezúton is szeretné kifejezni köszönetét a Hadtörténeti Intézet és Múzeum vezetőjének és munkatársainak Weninger László Vince katonai pályafutásával kapcsolatos információk felkutatásában nyújtott segítségért.

⁷ Az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregében szolgáló ún. „egyéves önkéntesek”-ről (mai értelemben tartalékos tisztekről) bővebben ld. PAÁL Gergely: *A Magyar Királyi Honvédség „egyéves” önkéntesei* – Internet:

nem volt 18 éves, amikor az I. világháború a frontra kényszerítette: törzskönyvi lapján az 1917., 1918. és 1919. évek hadi évekként szerepelnek. 1918 májusában „egyéves önkéntes” főtüzérre, júliusában tizedessé, októberében zászlóssá léptették elő. Ez idő alatt elvégezte a tartalékos tüzér tiszti iskolát, majd a tartalékos tüzértiszti továbbképző tanfolyamot. 1919 augusztusában – áthelyezve a budapesti francia misszióhoz – már tartalékos alhadnagy. 1920 márciusától négy hónapon át a Budapesti Vadászkülönítménynél⁸ szolgált, majd kinevezték rendőr segédfelügyelőnek. A folyamórségnél⁹ 1921. március 21-én kezdte meg szolgálatát, ahol

http://uni-nke.hu/downloads/bsz/bszemle2004/1/paal_gergely.pdf (Letöltés: 2014. augusztus 15.)

⁸ Suba szerint a Magyar Vadászkülönítmény a Fővezérség, majd a Nemzeti Hadsereg Vezérkara irányítása alá tartozó karhatalmi alakulat volt. Fontos szerepet játszott az ellenforradalmi rendszer megszilárdításában. Az 1920 tavaszán alakult és 1921. március 31-ig működő 250–300 fős tiszti század, amely kisebb csoportokra tagozódva gabonarekvirálásokat, vonatellenőrzéseket végzett elsősorban a Nyugat- és Dél-Dunántúlon. Ld. SUBA János: *Karhatalmi formációk Magyarországon 1918–1920* – Internet: http://epa.oszk.hu/02100/02176/00004/pdf/RTF_18_131-142.pdf (Letöltés: 2014. augusztus 15.), p. 136.

⁹ A trianoni békeszerződés Magyarország számára – a haderő nagyarányú csökkentése mellett – a hadi célú hajózás teljes korlátozását is előírta. A – hivatalosan – rendészeti célból felállított Magyar Királyi Folyamórség ezért a vízi határőrizet, a folyam és partvédelem, mint katonai célok rejtett szervezeteként, a dunai flottilla maradványainak működtetőjeként is funkcionált. A magyar királyi folyamórség szervezéséről, létszámának, kiegészítési módjainak és felfegyverzésének megállapításáról szóló 1922. évi XIV. törvénycikk 1. §-a szerint *[a] magyar királyi folyamórség a folyamrendészet körében felmerülő közbiztonsági és egyes igazgatási rendészeti teendők ellátására rendelt állami intézmény, amelynek szervezetét (...) továbbá tüzetes hatáskörét és tennivalóit a belügyminiszter javaslatára a magyar királyi minisztérium állapítja meg. Ezen intézmény keretében az igazgatási rendészeti teendők ellátására másodfokú hatóság jellegével bíró magyar királyi révfőkapitányság szervezhető és elsőfokú hatósági jellegével bíró magyar királyi révkapitányságok állíthatók fel, amelyek a folyamrendészeti kihágások elbírálásának jogával is*

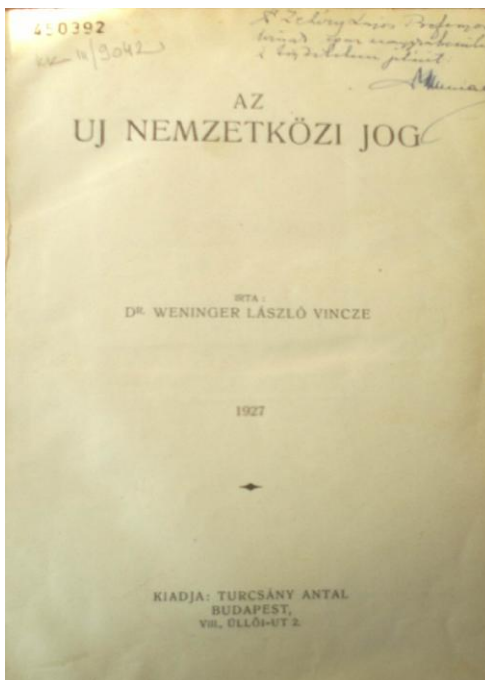
először „*ideiglenesen ténylegessítve*” státuszba, majd a folyamőr tiszt tanfolyam elvégzése, valamint az előírt eskü letétele (1922. november 5.) után, hajónagy rendfokozattal 1923. február 8-án „*végleges*” státuszba került. 1924. január 1-én főhajónaggyá, 1929. november 5-én – a folyamőr kapitányi vizsga letételét követően –

felruházhatók.” A rendészeti hatáskör alátámasztásaként a folyamőrséget a törvény a belügyminiszter alá rendelte. A folyamőrség létszámának kiegészítése önkéntes jelentkezés alapján és ugyanazon szolgálati kötelezettség vállalása mellett történt, mint a magyar királyi állami rendőrségnél és a magyar királyi csendőrségnél. A magyar királyi folyamőrség személyzete egyenruhát és – a folyamőrség felfegyverzett úszóegységein szolgálatot teljesítő műszaki és hajószemélyzet (mérnökök, üzemvezetők, gépészek, fűtők, rádiótávírászok stb.) kivételével – fegyvert viselt. A törvény rendelkezése szerint „*a szoros értelemben vett folyamőrségi személyzet egyelőre a 96 tisztet és tisztviselőt, továbbá az 1524 főnyi altisztet és folyamőrt meg nem haladhatja. Utóbbiak közül csupán 840 képezhető ki fegyverfogásban*”. A folyamőrség ún. segédszemélyzete („*a fel nem fegyverzett úszóegységek műszaki és hajószemélyzete, továbbá a kizárólag irodai, számviteli, gazdaszatkezelési és szolgálai teendőket ellátó alkalmazottak, végül azok a szakérok, akik jogászai előképzettséget igénylő hatósági teendők ellátására nyernek ideiglenes beosztást*”) sem egyenruhát, sem fegyvert nem viselhetett, és a felfegyverzett úszóegységeken sem teljesíthetett semmiféle szolgálatot. A segédszemélyzet nem számított bele az 1620 főnyi létszámba. Az 5. § szerint a magyar királyi folyamőrség a közrendnek és közbiztonságnak a hajózható vizeken való fenntartása céljából meghatározott számú, felfegyverzett úszóműveket (pl. legfeljebb 128 tonnás, fegyverlövés ellen védett testű, egyenként 2 db 70 mm-es ágyúval és 2 gépfegyverrel felszerelt őrnaszád, aknalerakó és torpedó-berendezés nélkül, legfeljebb 20-30 tonnás motorcsónak, egyenként 1 db 47 mm-es ágyúval és 1 gépfegyverrel, 12-20 tonnás motorcsónak ágyú nélkül, egyenként 1 gépfegyverrel) birtokolhatott és használhatott. A nagy, valamint a közepes motorcsónakok mindegyikén legfeljebb 3 puská lehetett, a tisztek és altisztek pedig pisztolyt viselhetek. Ld. 1922. évi XIV. törvénycikk a magyar királyi folyamőrség szervezéséről, létszámának, kiegészítési módjainak és felfegyverzésének megállapításáról – Internet: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7525> (Letöltés: 2014. augusztus 8.)

kapitánnyá léptették elő. 1930. április 10-én „a révfőkapitánysági szolgálat és a magyar katonai szakirodalom terén kifejtett kiváló és eredményes szolgálataiért” miniszteri dicséretben, majd háborús szolgálataiért 1931. január 13-án „Háborús Emlékérem kardokkal, sisakkal”¹⁰ elismerésben részesült.

A trianoni békekötés után rövid idő alatt befejezte főiskolai tanulmányait, 21 évesen jogi doktorátust szerzett.

Tudományos érdeklődése már tanulmányai alatt kitűnt. Professzora, Magyar Géza, a nemzetközi döntőbíráskodás világhírű tudósa nagy jövőt jósolt neki.¹¹ Katonai hivatása mellett „szinte fékezhetetlen tudásszomjjal és nemes lelkesedéssel vetette magát a tudományok bűvárlásába”.¹²

¹⁰ Az 1929. május 26-án alapított Háborús Emlékérem ezen fokozatára azok voltak jogosultak, akik az első világháborúban 1918. október 30-ig bezáróan tényleges katonai szolgálatot teljesítettek, akár a harcteren, akár a hátországból szolgáltak. A kard és sisak nélküli emlékérem adományozását azok kérelmezheték, akik a világháború során a hadifogyók, sebesültek és betegek érdekében végezték munkájukat. Ld. Magyar Háborús Emlékérem – Internet: http://militiahungarorum.roncskutatas.hu/1920_k_h_he.html (Letöltés: 2014. augusztus 18.)

¹¹ Kecskeméti Közlöny, 1931. december 11.

¹² DOMÁNYI, p. 1.

Behatóan foglalkozott a háború utáni nemzetközi jogi fejlődéssel, és az ún. új nemzetközi jognak nemcsak belföldön, hanem külföldön is egyik elismert művelője lett.¹³ *„Azzal a tudománnyal kötött mindvégig felbonthatatlan frigyét, mely Magyarországon, részben talán annak még a közelmúltban elfoglalt sajátos közjogi helyzete és az ebből kialakult közfelfogás folytán – de minden bizonnyal e földterület és az azon lakók nagy szerencsétlenségére – kellő értékelésben nem részesült, de amely a fegyverek megnyugvásával szinte elementáris erővel követelt magának helyet a Nap alatt. Ez a nemzetközi jog és egyéb külpolitikai ismeretek tudománya!”*¹⁴

1926-tól sorra jelennek meg nemzetközi jog különböző területeivel foglalkozó cikkei, értekezései számos bel- és külföldi folyóiratban.¹⁵ A Külügyi Társaság tudományos folyóirata, a Külügyi Szemle munkatársaként, a szerkesztőbizottság tagjaként 1931 végéig szinte kizárólagos szerzője volt a Nemzetközi Jogi Szemle és a Népszövetségi Szemle rovatoknak.¹⁶ Publikációi *„mint a /magyar/*

¹³ Kecskeméti Közlöny, uo.

¹⁴ DOMÁNYI, uo.

¹⁵ Dr. Weninger László Vince munkássága a Magyar Külpolitika című folyóiratnál:

- 1926-27 – a *Nemzetek Szövetsége* c. rovat vezetője;
- 1926. júl. 1. – *„A nemzetközi jog aktuális problémái”* címmel terjedelmes tanulmány, amelyben – többek között – foglalkozik a követek területen kivülségével, valamint a vizályok békés elintézésével;
- 1926. aug. 1-16. – *„A légi hadijog”* cikk;
- 1926. okt. 16. – *„A berlini rendőrkongresszus”* cikk;
- 1926. nov. 16. – *„A Nemzetek Szövetségének tevékenysége 1926. év szeptemberében”* összefoglaló;
- 1927. jan. 1. – *„A Nemzetek Szövetségének működése novemberben”* összefoglaló;

¹⁶ A Külügyi Szemleiben megjelent munkái még:

- *„Légi jogi kérdések”* – 1929. okt., VI. évf. 4. sz.
- *„Nemzetközi Bírászkodás Szemléje”* – 1932. IX. évf. 1. sz.

A szakcikkekén kívül a magyar tudományos élet számára hozzáférhetetlen külföldi irodalom ismertetésével szerzett elévülhetetlen érdemeket.

nemzetközi jogi írás mindmegannyi drágakövei, (...) nemcsak szakkörökben, de az intelligencia szélesebb rétegeiben is élénk visszhangra találtak”.¹⁷

Irodalmi tevékenysége az átfogóbb, nagyobb lélegzetű művekre is kiterjedt. „A rendelkezésre álló csekély magyar, de annál gazdagabb külföldi tudományos anyag bámulatosan gyors elsajátítása után már 1926-ban megjelenteti kiváló művét »Az új nemzetközi jog«-ról”.¹⁸ A mű előszavában Weninger – némi keserőséggel megállapítja, hogy „[t]udományos intézeteink nemzetközi joggal abszolúte nem foglalkoznak és így nem csodálható, hogy európai színvonalat megüő nemzetközi jogtudóssal hazánk nem igen rendelkezik. Mivel nincs aki művelje, megkedveltesse és terjessze, természetes ténynek vehetjük, hogy a főiskolai hallgatók és a nagyközönség soraiban a nemzetközi jognak kevés hívőjét és ismerőjét számlálhatjuk, – ami pedig még az általános műveltség szempontjából is aggályos tünet. Végre azonban be kell látnunk, hogy így tovább nem mehet! (...) legfőbb ideje, hogy bekapcsolódjunk e téren is a kontinens fejlődési folyamatába.”¹⁹

¹⁷ DOMÁNYI, p. 2.

¹⁸ Uo.

¹⁹ WENINGER László Vince (1927): *Az új nemzetközi jog* – Budapest, Turcsányi Antal kiadó, 367 p., p. 12. A nemzetközi jog hazai oktatásának kezdetleges állapotát más források is megerősítik. A nemzetközi jogi ismeretek terjesztésének 1920-as, '30-as évekbeli állapotáról ezt olvashatjuk: „Távolról sem akartuk azt a látszatot kelteni, mintha Magyarország nemzetközi jogászai felvehetnék a versenyt a hatalmas német, francia és angol-amerikai irányzat képviselőivel. Attól még messze vagyunk. Mégis büszkék lehetünk, hogy amit eddig elértünk, azt saját erőnkből és alig egy évtized alatt értük el, mert sajnos, a jogtudományak egy ága sem részesült olya mostoha elbánásban Magyarországon, mint éppen a nemzetközi jog. Vajmi kevés támogatást élvezett a magyar nemzetközi jogászság a köz részéről és kérdés, vajjon ez nem fogja-e magát valamikor megbosszulni...Az egyetlen biztató jelenség a fiatal magyar nemzetközi jogászság törhetetlen akarateréje, hatalmas munkabírása és imponáló élni akarása, amely végül mégis csak meg fogja hozni gyümölcseit.” Ld. Emlékkönyv a Kecskeméten működő Egyetem

A hazai nemzetközi jogi oktatás színvonalának emeléséhez Weninger az alábbiakat tartotta elengedhetetlenek:

- „a nemzetközi jog kötelező hallgatásának kimondása a Tudományegyetemen”;
- „az egyetemi tanszékek mielőbbi, arra rátermettekkel való betöltése, ezáltal egy képzett nemzetközi jogásznemzedék nevelése”;
- „a nemzetközi jog tudományának a nagyközönség körében való megismertetése”.²⁰

A nemzetközi jogról szóló összefoglaló mű éppen az említett „program” végrehajtását volt hivatott elősegíteni. A mű megírását Weninger a következőkkel indokolta: *„Művem megírásánál nagyrészt az a cél vezetett, hogy az egyetemi ifjuságnak, mely modern nemzetközi jogi tankönyvvel nem rendelkezik, oly könyvet adjak a kezébe, mely a mai napig (...) az összes jelentőségteljes nemzetközi jogi eseményeket felöleli, az összes felfogásokat ismerteti. (...) Művemet szeretettel bocsájtom az egyetemi ifjuság és a nagyközönség rendelkezésére, és ha körükben könyvem által a nemzetközi jog tudománya iránti érdeklődést csak részben is sikerül felkeltenem, munkásságomat eredményesnek, céloimat pedig elértnek fogom mondhatni.”*²¹

A könyv megírásának nehézségeire utalva a szerző külön felhívja a figyelmet arra, hogy *„forrásmunkáim kizárólag külföldi írók művei voltak, melyek magyar nyelvre még le sincsenek fordítva és magyar könyvtárakban fel sem lelhetők. Bizony elég gyakran voltam abban a helyzetben, hogy magamnak kellett új magyar szavakat gyártanom, hogy egy-egy elvontabb fogalom értelmét megközelítőleg híven visszaadhassam.”*²²

A minden tekintetben úttörőnek tekinthető művében Weninger – szemben a nemzetközi jog témakörében más szerzők

Református Jogakadémia fennállásának 100. évfordulójára 1831-1931 – Kecskemét, 1932., p. 474.

²⁰ Uo.

²¹ Uo., p. 13.

²² Uo.

által addig megjelentetett, kisebb lélegzetű művekkel – törekedett a lehető legteljesebb mértékben átfogni a nemzetközi jogi ismeretanyagot. Nem csupán ismerteti a nemzetközi jog történeti kialakulását, valamint a korabeli nemzetközi jogi tételeket, hanem a nemzetközi joggyakorlatból vett számos példával alá is támasztja álláspontját, bemutatja az azzal ellentétes nézeteket is, néhol élesen – és kitűzött céljától eltérően meglehetősen szubjektív szempontból – bírálva azokat.²³ Kritikusan jellemzi például a nemzetközi jog korabeli kodifikáltságát, amikor úgy fogalmaz, hogy az „teljesen kezdetleges stádiumban van, és az eddigi írásba foglalt és egy-két állam által elfogadott nemzetközi egységek (írott munkák, szerződések, deklarációk) még távolról sem tekinthetők másnak, mint kísérleteknek, melyekből ezen kívül a kodifikálási akarát (Kodifikations-wille) is nagy részben hiányzik. Egységes és általános nemzetközi jogi törvénykönyv (egységes és általános nemzetközi jogforrás) megszerkesztése a nemzetközi jog jövőbeli legfontosabb feladatai közé tartozik.”²⁴

Az ifjú jogtudós műve a magasabb szakmai körök figyelmét is felkeltette: a hiánypótló könyv megjelenéséről beszámolt röviden Jogállam című szakmai folyóirat 1927. januári száma²⁵, továbbá a

²³ „Az elavult felfogásokat csak historiai szempontból említem, meghatározásaimban és felfogásomban pedig az objektív középúton igyekeztem megmaradni. (...) [p]éldáim nagy részét a világháborúból, vagy az azt követő évekből vettem, melyek mindnyájunknak még élénken emlékezetünkben vannak. Ezenkívül számos oly aktuális és gyakorlati kérdésre igyekeztem a feleletet megadni, melyek mindenkire nézve érdekel bírnak.” Uo.

²⁴ Uo., p. 27.

²⁵ „[N]emzetközi joggal nálunk kevesen foglalkoznak. Annál örvedetesebb, hogy nemzetközi jogba vágó alapvető szakkönyv hagyja el a sajtót február elej[én]: Dr. Weninger László sajtó alatt levő műve felöleli a nemzetközi jog egész anyagát, különös súlyt helyez a világháború és az azutáni idők gyakorlatára, ebből meríti legtöbb példáját. A világháború diplomatája, a békeszerződések, a Nemzetek Szövetsége, a hágai bíróságok, a locarnói egyezmény, a genfi jegyzőkönyv, a mai külpolitikai helyzet és számtalan más

Jogtudományi Közlöny 1927. évi 10. száma is. Ez utóbbiban a – csupán monogrammal (K. Gy.) feltüntetett – szerző a tanulmány megjelenésének apropóján röviden vázolja a nemzetközi jog hazai művelésének és oktatásának siralmas állapotát²⁶. Majd kifejti, hogy „[é]ppen ezért a nagyon szegény magyar nemzetközi jogi irodalomnak minden gyarapodását különös örömmel kell fogadnunk (...) [í]gy Weninger Vince könyvét is örömmel fogadtuk.”²⁷. Mindezek ellenére – kétség kívül a „pimaszul” fiatal jogtudós életkorára és éveken mérve rövid szakmai múltjára utalva – leszögezi, hogy „tankönyvet csak bizonyos feltételek mellett lehet és szabad írni”, és „nem kezdheti valaki egyszerre és legelőször irodalmi működését tankönyvírással”. Élesen bírálva fiatal kollégáját úgy foglal állást, hogy Weninger „szakszerű előiskolázottság nélkül fogott hozzá egy nemzetközi jog megírásához, ami szükségképpen vonja maga után, hogy munkája inkább csak nyers adathalmaz, melyben a részek között hiányzik a szerves összefüggés, az ismeretek nagy káoszában az öntudatos szelekció, a kérdések megfejtésének elméleti indokolása, a fogalmak szabatos meghatározása stb.”²⁸ Mindezek ellenére a munka érdemének tekinti, hogy „az érdeklődő nagyközönségnek az ismeretek terjesztésével szolgálatot tehet”.²⁹

aktuális problémája nyer megvitatást a műben.” Jogállam: Jog- és Államtudományi Szemle, 1927/1, p. 61.

²⁶ A szerző a bevezető gondolatok között kifejti, hogy „hazai nemzetközi jogi irodalmunk (...) feltűnő szegénységet tár elénk”, rögzíti, hogy „nálunk sohasem vették komolyan e tárgyat”, és ennek köszönhetően „ez a tanszék a pesti egyetemen hosszú idő óta egyáltalán be sincs töltve”. Ld. Jogtudományi Közlöny, 1927/10, p. 95.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo., p. 96.

²⁹ Uo.

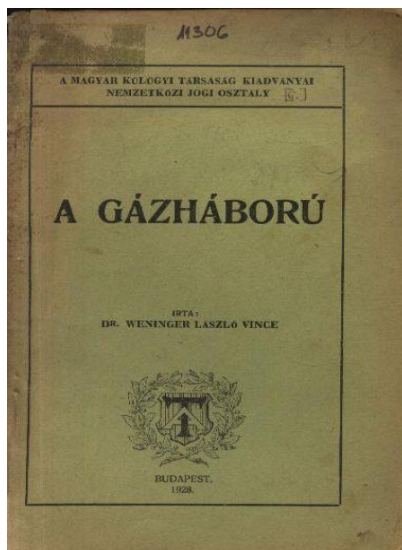
Fenti kritikára Weninger ugyancsak a Jogtudományi Közöny hasábjain reagált, és a szerkesztőkhöz írt levelében az öt ért bírálat több pontján is helyreigazítást kért.

Mindenekelőtt – csatolva eddigi szakmai-tudományos munkásságának bemutatását – helytelennek tartotta azt a megállapítást, hogy irodalmi működését rögtön

tankönyvírással kezdte volna, majd sajnálattal állapította meg, hogy a könyvét ért negatív megjegyzések – jóllehet teljes mértékben nélkülözik a

konkrétumokat, vagyis a kifogásolt részek, megállapítások akár csak példalázó megemlítését – „a művet mindennemű értékétől teljesen megfosztják”. Erre tekintettel – a szerkesztőség útján – felszólította az „ismeretlen igen tisztelt bíráló úr”-at, hogy negatív kritikáját konkrétumokkal támassza alá.

A fent említett – nagy valószínűséggel szakmai féltékenység szülte – kritika ellenére a mű fontosságát jelzi, hogy a nemzetközi jog különböző aspektusaival tudományos szinten foglalkozó kortársak, és az e témát vizsgáló modern szakirodalom szerzői egyaránt előszeretettel hivatkoztak és hivatkoznak Weninger megállapításaira.³⁰ Kétségbe vonhatatlan érdeme, hogy könyvében

³⁰ Példaként ld. Dr. ARATÓ, Stefan (1937): *Die Völkerrechtliche Haftung* – Pécs, Elisabeth-Universität, Institut für Internationales Recht, Taizs József könyvnyomda, p. 6., 13., 17., 36. Ld. még SÜLYÖK, Gábor (2004): *A humanitárius intervenció elmélete és gyakorlata* – Gondolat Kiadó, p. 36., 44. Ld. még KOVÁCS, Péter (2005): *Métamorphoses autour de la personnalité juridique et des sources dans le droit international?* – In: *Miskolc Journal of International Law*, Vol. 2. No. 2., pp. 1-17., p. 9. Ld.

először dolgozta fel magyar nyelven az akkori nemzetközi jogot, Dományi Gyula szerint „*a modern nemzetközi jog egyik legelső, komoly törekvést eláruló magyar feldolgozásáról van szó!*”³¹

1927-ben a nyarat Genfben töltötte, ahol a Békepalota könyvtárának lelkes látogatója volt. Hágában, az Állandó Nemzetközi Bíróság³² tárgyalásait³³ és a Nemzetközi Jogi

még a Miskolci Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola 2009-es képzési tervét – Internet: <https://www.yumpu.com/hu/document/view/4319678/a-doktori-iskola-kepzesi-terve-miskolci-egyetem/31> (Letöltés: 2014. augusztus 18.), p. 29. Ld. még SÜLYÖK, Gábor (2011): *Az általános jogelvek nemzetközi jogforrási jellegéről* – In: Közjogi Szemle, 2011/1. sz., pp. 24-41., p. 38. Ld. még SÜLYÖK, Gábor (2011): *General principles of law as a source of international law* – In: KOVÁCS, Péter (Ed.): *International Law – A Quiet Strength, Le Droit International, Une Force Tranquille (Miscellanea in memoriam Géza Herczegh)* – Pázmány Press, Budapest, pp. 151-186., p. 157. Ld. még GANCZER, Mónika (2013): *Állampolgárság a nemzetközi jogban – államotódlás esetén* – Győr, Széchenyi István Egyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, p. 94., 99., 141.

³¹ DOMÁNYI, p. 2.

³² A Nemzetek Szövetsége Egyességokmányának 14. cikkében említett, hágai székhelyű Állandó Nemzetközi Bíróság a Nemzetek Szövetsége első Közgyűlésének 1920. december 13-án, Genfben hozott Határozata alapján került létrehozásra. Ld. 1926. évi I. törvénycikk az Állandó Nemzetközi Bíróság Szabályzatának elfogadásáról – Internet: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7661> (Letöltés: 2014. július 15.)

³³ Az Állandó Nemzetközi Bíróság munkájának beható tanulmányozása után jelentette meg 1927-ben összefoglaló dolgozatát „Az Állandó Nemzetközi Bíróság eddigi gyakorlata” címmel. Ebben – a Bíróság által tárgyalt ügyek, valamint a meghozott ítéletek és vélemények rövid, felsorolászerű ismertetésén túl – kifejti, hogy „[a] *a trianoni tragédia következményeként mind gyakrabban kerülünk és kerülhetünk a jövőben is abba a helyzetbe, hogy nemzetközi jellegű viszályaink eldöntését nemzetközi bíróság ítéletére kell bízunk. (...) valószínű, hogy amennyiben a jövőben Magyarország nemzetközi bonyodalmakba keverednék, az Állandó Nemzetközi Bírósághoz fogunk fordulni, hacsak valamely az esetre is*

Akadémia³⁴ tanfolyamának német, francia és angol nyelvű előadásait „odaadó figyelemmel és jegyzeteket sűrűn készítve hallgatta”.³⁵

Tanulmányainak gyümölcse az 1928-ban megjelent „Gázháború és nemzetközi jog” című monográfia³⁶, amelyben a hadijog problémái mellett a jövő háborújának egyik legelrettentőbb fajtája, a gázharc kiküszöbölésére is megoldást keresett egy nemzetközi egyezménytervezet formájában.

érvényes institutionális választott bírósági szerződés másként nem intézkedik.” In: Jogállam: Jog- és Államtudományi Szemle, 1927/1, pp. 222-225., p. 223.

³⁴ A nemzetközi közjog és magánjog kutató és oktató központjaként 1923-ban alapított hágai Nemzetközi Jogi Akadémia kezdetektől fogva azt a célt tűzte maga elé, hogy tudományos színvonalú ismereteket nyújtson a nemzetközi kapcsolatok különböző jogi aspektusait tanulmányozók számára. Az intézmény a „*békét a jog által*” mottó jegyében a mai napig megőrizte az 1899-s és 1907-es hágai békekonferenciák szellemiségéből levezethető hagyományait, eközben pedig lankadatlanul törekszik megfelelni a világ folyamatos változása miatt felszínre kerülő legaktuálisabb igényeknek. Ld. The Hague Academy of International Law, History – Internet: <https://www.hagueacademy.nl/about/> (Letöltés: 2014. július 15.)

Egy, a hágai Jogakadémiáról szóló korabeli tanulmányban ezt olvashatjuk: „*Magyar részről az akadémia elég szép látogatottságnak örvend, bár hiányzik a támogatás a minisztériumok részéről. Legalább egy hallgatót kellene ösztöndíjjal kiküldeni évente, úgy a júliusi, mint az augusztusi előadásokra s ezen hallgatót az egyetemet végzett azon urak közül kellene választani, akik szorgalmukkal, a nemzetközi jog tudományának művelése terén kifejtett munkásságukkal erre méltónak bizonyultak és már ügyvédi vagy egyéb pályán működnek. A németek ismerték fel leginkább az akadémia nagy jelentőségét s a kormány rendszeresen támogatja az oda törekvő hallgatókat. S joggal, mert minden tekintetben kitűnő és hasznos intézmény.*” Dr. GEÖCZE Bertalan: *A hágai nemzetközi jogi akadémiáról* – In: Nemzetközi Jog Tára, a Magyar Jogi Szemle melléklapja, Budapest, 1928/1-2., pp. 13-14.

³⁵ DOMÁNYI, p. 2.

³⁶ WENINGER László Vince (1928): *Gázháború és nemzetközi jog* – Bp., Sárík nyomda, 76 p.

A Katonai Közlöny ezekkel a szavakkal adott hírt a tanulmány megjelenéséről: „Régi hiányt pótol az a mű, mely úttörő magyar munka. A nyugati államokban nagy irodalma van már ennek a kérdésnek, ami érthető, mert hiszen a gázharc a jövő háborújának egyik legfontosabb tényezője lesz.”³⁷

A könyv előszavában a szerző így vezeti be a témát: „Tremolières-nek, 1914-ben megjelent tanulmánya³⁸ óta körülbelül 300-ra tehető azoknak a monográfiáknak és nagyobb cikkeknek száma, melyek a gázháború kérdésével foglalkoznak. E művek elsősorban technikai és kémiai szempontból vizsgálják a problémát, jogi alapokon egyedül Kuncz dr. értekezik 1927-ben megjelent könyvében (*Gaskrieg und Völkerrecht*)³⁹. Nemzetközi jogi irodalmunk elmaradottsága érthetővé teszi, hogy magyar nyelven ezt a jövő szempontjából igen nagy fontosságú problémát jogi alapokon még senki sem dolgozta fel. (...) Midőn tehát tanulmányom megírásához fogtam, ezzel elsősorban azt a hiányt akartam megszüntetni, mely e téren érezhetően mutatkozott a magyar jogi szakirodalomban.⁴⁰ Álláspontja szerint „Magyarországnak, mely a trianoni békeszerződésben a gázharcban való részvétel lehetőségétől meg lett fosztva⁴¹, eminens érdeke, hogy a gázháború jogi eltiltását minden rendelkezésre álló eszközzel sürgesse”⁴²

³⁷ Ld. Katonai Közlöny (1928) XVI. évf. 11. sz.

³⁸ TREMOLIERES, F. – LOEN, P. (1914): *Effets des gaz irritants des projectiles de guerre* – Societe Medicale des Hopitaux de Paris, Paris, 3e serie, pp. 597-600.

³⁹ KUNZ, Josef L. (1927): *Gaskrieg und Völkerrecht* – Wien, Springer, 83 p.

⁴⁰ WENINGER: *Gázháború és nemzetközi jog*, Előszó, p. 5.

⁴¹ Az I. világháborút lezáró békeszerződések vegyi fegyverekre vonatkozó rendelkezései Németország és Ausztria mellett Magyarország számára is megtiltották a mérgező anyagok előállítását: „Minthogy lángvetőket, fojtó, mérgező vagy hasonló gázokat, valamint ezekkel rokon folyadékokat, anyagokat és eljárásokat használni nem szabad, azoknak előállítása Magyarországon és behozatala Magyarországra szigorúan tilos. Ugyanez áll azokra az anyagokra is, amelyek az említett termékek vagy eljárások előállítására, megóvására vagy felhasználására vannak rendelve.” Ld. az

Utalva a békeszerződések törékenységére, és látva a nagyhatalmak között fegyverkezési versenyt, valamint az egyre nagyobb mennyiségben felhalmozott vegyi harcanyag készleteket, Weninger felhívta a figyelmet arra, hogy *„harc lesz és pedig nehéz, kemény harc, melynél a jelek szerint a gázoknak igen fontos szerepet szántak. A jövő háborújának gázharca elsősorban a polgári lakosságot fogja veszélyeztetni és ezenkívül elképzelhető formájában a nemzetközi morál és etika alapszabályaival legélesebb ellentétben fog állani (...) Senkinek sem lehet tehát közömbös, hogy vajjon a mérges gázok alkalmazása megengedett lesz-e vagy sem! Ha pedig azt mondjuk, hogy a polgári lakosság is védekezhetik a gáztámadások ellen, melyek a humanitással nem is állanak olyan éles ellentétben, akkor meg kulturánk és civilizációnk fenntartása követeli a gázharca abszolút eltiltását. (...) Nem borzalmai és vélt embertelensége miatt kell a gázháborút eltiltani. A gázháború hatéktívítása olymértékű, hogy a legnagyobb katasztrófát, kulturánk megsemmisítését jelentheti. (...) A gázharca eltiltására irányuló állami és magántörekvés tehát nemcsak magyar érdek, hanem minden magát »nation civiliséé«-nek nevező állam és minden magát kultürembernek tartó egyén legelemibb köteleessége.”⁴³*

Reagálva a nemzetközi jog jogi jellegét tagadó elméletekre, külön kitér a nemzetközi jog jellegzetességeire is. Ezzel összefüggésben kifejtett gondolatai modern, napjainkban is helytálló jogfelfogást tükröznek. Álláspontja szerint a *„nemzetközi jog szabályainak kötelező erejét eddig még senki sem vonta kétségbe; hogy a nemzetközi jog szabályainak alapja az egyes államok kötelező*

Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákországgal 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről szóló 1921. évi XXXIII. törvénycikk 119. Cikk.

⁴² WENINGER: *Gázháború és nemzetközi jog*, p. 6.

⁴³ Uo., p. 6., 75,

akarása, hogy a nemzetközi jog szabályait az államok azzal a céllal alkotják, hogy azok őket kötelezzék és hogy kötelezőknek is minősítsenek mindazok részéről, akikre vonatkoznak, – ez ma már vita tárgyát nem képezi. (...) A nemzetközi jog szabályainak jogi jellegét tagadó iskola (...) arra az álláspontra helyezkedik, hogy a nemzetközi jog szabályainál semmiképpen sem lehető fel a jogszabályok legfontosabb fogalmi kelléke, a kényszerítő erő. Ennek következtében szerintük a nemzetközi jog szabályait mindenki büntetlenül megsértheti, amit a praxis is bizonyít. (...) Le kell ugyanis szögeznünk azt, miszerint az a tény, hogy a nemzetközi jog szabályait gyakran nem tartják be, még távolról sem jelenti azt, hogy e szabályok nem jogszabályok. Az államjogi szabályokat is lépten-nyomon megsértik, még sem jut senkinek sem eszébe, hogy ezért ezek jogi jellegét tagadja. (...) Ha egy állam, – mint a nemzetközi jog szabályainak címzettje – valamely szabály által előírt kötelezettségét nem teljesíti és ezáltal más jogalany jogait sérti, ez utóbbi jogainak védelmére saját maga hivatott és jogosult. A nemzetközi jog szabályai mögött nem áll egy felsőbb hatalom, mely azok tiszteletben tartását feltétlenül garantálja, melynek olyan kényszerítő erő van letéve, mint ezt az államjogban látjuk: a kényszerítő hatalom a nemzetközi jogban a sértett állam kezébe van letéve. Míg az államjogban a jogszabályok mögött álló hatalom a jogszabály megsértésével járó büntetést mindenkor előre megállapítja és jogsértés esetén ezt a rendelkezésre álló kényszerítő eszközökkel alkalmazni is tudja, addig a nemzetközi jogban épp a nemzetközi jog és az államjog közötti különbség következtében más a helyzet. (...) A nemzetközi jog szabályainak legnagyobb része ezzel szemben – és azt el kell ismernünk – államjogi szabályokéhoz hasonló szankciókkal ellátva nincs. (...) [a] nemzetközi jog jogi természete ilyen szankcióknak előre való megállapíthatóságát kizárja, anélkül azonban, hogy ezáltal a nemzetközi jog szabályait jogi jellegüktől megfosztaná. (...) Hogy ez a kényszerítés gyakran nem sikerül, hogy a jogvédelem sikere a nemzetközi jogban gyakran kétséges (és ez a nemzetközi jog legkönnyebben sebezhető pontja), ezt ugyan el kell ismernünk, ez azonban távolról sem jelenti azt, hogy a nemzetközi

jog szabályai mögött kényszerítő erő nem áll és hogy ennek következtében a nemzetközi jog szabályai nem jogszabályok. (...) Azt az egyedül helyes felfogást kell tehát bebizonyítottnak tekintenünk, mely szerint a nemzetközi jog szabályai valóságos jogszabályok. Ez teljes érvénnyel áll a hadijog szabályaira is, bár ezeknél a nemzetközi jog szabályainak fentebb elismert gyengéi erősebben szembetűnnek.”

⁴⁴

A gázháború és a nemzetközi jog kapcsolatával foglalkozó fejezet bevezető részében az alábbiakat olvashatjuk:

„A nemzetközi jog anyagát három fő részre oszthatjuk: béke joga, nemzetközi viszályok békés elintézési módjai és háború joga. A gázháború kérdése, (mint már neve is mutatja) a háború jogának tárgykörébe tartozik. A háború joga azonban ismét két részre oszlik: a tulajdonképpen háború jogára (droit de guerre) és az u.n. hadijogra (droit de belligerents). Minket a gázháború kérdésénél a hadijog érdekel, amely nemzetközi jogi szempontból is feltétlenül fontosabb a droit de guerre-nél. (...) A hadijog keretén belül tehát a hadviselés módjaira vonatkozó szabályokat ismerjük meg, mely szabályok egy-egy joginstitúció köré csoportosíthatók. Így kerülnek egymásután tárgyalás alá a hadifogoly-jog, sebesültjog, végül azoknak a jogszabályoknak összessége, melyek a (régebben csak) technikai (ma már ezenkívül kémiai és gazdasági) hadviselés módzatait szabályozzák, melyek tehát a hadviselőknek előírják, hogy melyek a megengedett és melyek a tiltott hadieszközök.”⁴⁵

Annak ellenére, hogy tanulmányának címében is a „gázháború” kifejezés szerepel, Weninger kifejti, hogy „[h]áború jogi értelemben véve csak egyféle lehet. A hadieszközök különbözősége szerint mégis beszélünk technikai, kémiai és gazdasági háborúról. Ez tulajdonképpen helytelen. Eltekintve attól, hogy a technikai kémiai és gazdasági hadieszközök a modern háborúban együttesen nyernek alkalmazást, tulajdonképpen csak a hadviselés módjainak (nem pedig a háborúnak magának)

⁴⁴ Uo., pp. 9-12.

⁴⁵ Uo., p. 7.

különbözőségét jelentik. Ezek szerint a »gazdasági háború«, vagy »kémiai háború« kifejezések sok félreértésre adhatnak alkalmat, miért is a minket érdeklő kémiai háború helyett leghelyesebb, ha a kémiai harc (kémiai hadieszközök alkalmazása), illetőleg a gázharc (gáznak, mint hadieszköznek alkalmazása) elnevezést használjuk. A kémiai harc és gázharc nem azonosak egymással, amennyiben a kémiai hadieszközök sorában találunk mást is, mint gázt (pl. baktériumokat). Jelen tanulmányomban azonban kizárólag a (közelmúlt és a jövő szempontjából legnagyobb fontossággal bíró) gázharc problémájával szándékozom foglalkozni, a többi kémiai hadieszközök figyelmen kívül hagyásával»⁴⁶

A felvázolt témakörön belül – egyebek mellett – élesen bírálja az addig megalkotott, a harci gázok katonai alkalmazását tiltó nemzetközi egyezményeket⁴⁷. „A gázharc tilalmát kimondó

⁴⁶ Uo., p. 8.

⁴⁷ A témában született nemzetközi dokumentumok közül az alábbiakat érdemes megemlíteni:

- Franciaország és a Német-Római Birodalom között 1675. augusztus 27-én létrejött Strassbourgi Megállapodás, amelynek 57. cikkelye megtiltja a mérgezett lövedékek alkalmazását;
- Francis Lieber, a New York-i Columbia Egyetem tanára által 1863-ban kiadott, az Egyesült Államok hadserege számára szóló utasításokat tartalmazó gyűjtemény (*Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field*) 16. pontja általánosságban tiltotta a mérgek katonai alkalmazását, ugyanakkor a 70. már rögzítette, hogy a mérgek bármilyen módon történő alkalmazása, legyen az források, ételek, vagy fegyverek megmérgezése, teljesen kívül áll a modern hadviselés szabályain;
- az 1868-ban, Szent-Péterváron tartott konferencián elfogadott három, hadi jogi szempontból igen fontos nyilatkozat közül az egyik megtiltotta olyan lövedékek alkalmazását, amelyek egyedüli célja fojtó, vagy mérges gázok terjesztése;
- az 1874. augusztus 27-i Brüsszeli Nyilatkozat 13. cikke – hivatkozva a 12. cikk azon rendelkezésére, miszerint a hadviselő feleknek nincs korlátlan joguk az ellenségnek ártó eszközök megválasztásában –

*egyezmények egy része nem lépett életbe, másik része csak partikuláris, európai szempontból irreleváns jogot alkotott (...) Közös hibájuk még, hogy mindegyiküknel inkább az a tendencia látszik, mely szerint a szignatáriusok a gázharc szerintük már régóta fennálló tilalmát csak konstatálni, megerősíteni, nem pedig, mint új jogszabályt megalkotni akarják (...) Ezenkívül az összes egyezmények, ahelyett, hogy a gázharc tilalmát részleteiben kodifikálták volna, csak általános – fentiek alapján kétes értékű – megállapításokra szorítkoznak (...) A gázharc megakadályozásának egyetlen módja a gázfegyver háború esetén való alkalmazásának abszolút tilalmát kimondani.*⁴⁸

kifejezetten tiltotta a mérgek és a mérgezett fegyverek alkalmazását; (a nyilatkozatot az aláírók végül nem ratifikálták)

- az I. hágai konferencián (1899. július 29) elfogadott nyilatkozat aláírói tilosnak minősítették olyan lövedékek alkalmazását, amelyeknek egyedüli célja fojtó vagy mérges gázok terjesztése;
- a II. hágai konferencián, 1907. október 28-án aláírt, a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól szóló Egyezmény melléklete szerinti Szabályzat 22. és 23. cikke tartalmilag megismételte a Brüsszeli Nyilatkozat vonatkozó rendelkezéseit, vagyis megtiltotta a mérgek és a mérgezett fegyverek alkalmazását;
- az I. világháborút lezáró békeszerződések megtiltották a vesztes országoknak a mérgező harci anyagok használatát, gyártását, importálását;
- az 1922. február 6-án, Washingtonban aláírt, a tengeralattjárók és mérgező gázok hadviselés során történő alkalmazásáról szóló egyezmény szövege szerint a civilizált világ általános vélekedése jogosan ítélte el és nyilvánította tiltottnak a mérgező anyagok, gázok, hasonló folyadékok és eszközök hadviselés során történő alkalmazását, ezért az aláíró hatalmak – annak érdekében, hogy ez a tilalom a kötelező nemzetközi jog, valamint a nemzetek lelkiismeretének és gyakorlatának részeként általánosan elismerésre kerüljön – kinyilvánították egyetértésüket ezzel a tilalommal, egymásra nézve kötelezőnek ismerték el, továbbá meghívtak más civilizált nemzeteket is a csatlakozásra. (Az elfogadott dokumentum a szükséges ratifikációk hiánya miatt nem lépett hatályba)

⁴⁸ WENINGER: *Gázháború és nemzetközi jog*, p. 71.

Jóllehet a Népszövetség V. Közgyűlésének határozata alapján 1925-ben összehívott genfi konferencián 30 állam képviselője aláírta a vegyi és biológiai fegyverek háború esetén történő alkalmazásának tilalmát rögzítő jegyzőkönyvet⁴⁹, Weninger sajnálatát fejezte ki a ratifikációs folyamat elhúzódása, következésképpen a dokumentum alkalmazhatatlansága miatt. Megfogalmazása szerint „[b]ármilyen örömmel fogadták is az államok és az egész világ közvéleménye a genfi jegyzőkönyv létrejöttét, az ahhoz való hozzájárulások és pláne a ratifikációs okmányok letétele a legnagyobb lassúsággal folyik annak dacára, hogy a Nemzetek Szövetsége már több ízben felszólította erre a signatarius hatalmat. (...) A genfi jegyzőkönyv, mely Liberia adhéziója napján (1927. április 2.) jogerőre emelkedett⁵⁰, a mai napig tehát sajnos, mindössze három államot⁵¹ kötelez és ezek közül is csak egy európai hatalom van.”⁵²

Weninger határozott álláspontja szerint „[f]eltétlenül szükséges tehát egy speciálkonvenció megkötése és úgy ennek, mint a genfi jegyzőkönyvnek az összes /vagy legalább is számottevő/ államok általi haladéktalan ratifikálása.”⁵³ Erre tekintettel a

⁴⁹ Protocol for the Prohibition of the Use of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare. Geneva, 17 June 1925

– Internet:
http://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/States.xsp?xp_viewStates=XPages_NORMStatesParties&xp_treatySelected=280 (Letöltés: 2014. július 18.)

⁵⁰ A Jegyzőkönyv valójában 1928. február 8-án, Venezuela ratifikációjával lépett hatályba.

⁵¹ E három ország a letéteményes Franciaország mellett Venezuela és Libéria voltak. Megjegyzendő, hogy a Jegyzőkönyvet 1930. január 1-ig – az említettek kivül – mindösszesen 12 ország (Ausztria, Belgium, Egyiptom, Finnország, Németország, Irán, Olaszország, Lengyelország, Románia, Oroszország, Spanyolország, Törökország) ratifikálta. Magyarország 1952. október 11-én csatlakozott a Jegyzőkönyvhöz. Ld. Protocol for the Prohibition of the Use of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare

⁵² WENINGER: *Gázháború és nemzetközi jog*, pp. 59-60.

⁵³ Uo., p. 71.

gázháború jogi kérdéseivel foglalkozó művét az általa meghatározott követelményeknek megfelelő, 10 cikkből álló egyezménytervezettel zárja, „azzal a céllal, hogy kiindulópontul, másrészt tárgyalási alapul szolgáljon azoknak, akik kérdésünkkel hivatásszerűen foglalkoznak”.⁵⁴ A megkötendő egyezménnyel szemben – annak érvényesíthetősége érdekében – Weninger az alábbi követelményeket állította fel:

- a megszövegezésnél „kerülendő minden kétértelműség és homályosság”, a kötelezettségeket „pontosan és félremagyarázhatatlanul” kell megállapítani úgy, hogy azok csak egyféleképpen legyenek értelmezhetők;
- az egyezménynek „a gázharc minden kérdésére legrészletesebben ki kell terjeszkedni és tekintettel kell lenni a jövőben feltalálható új módokra és eszközökre is”;
- ki kell mondani a gázfegyver alkalmazásának, vagyis a gázharcnak a teljes tilalmát;
- a rendelkezéseknek a szárazföldi, a tengeri és a légi háborúra egyaránt vonatkozniuk kell;
- gázharc teljes tilalmából következően „a gázfegyver az abszolút tiltott hadieszközök közé sorolandó”;
- a gázfegyver „még represszáliaképpen, vagy végszükségben sem alkalmazható”, következésképpen „még az u.n. nemzetközi szövetségi háború (Bundesexecution) esetén sem nyerhet alkalmazást”;
- a szerződő felek kötelezzék magukat arra, hogy az egyezményt törvényben kihirdetik, a gázharc tilalmát „katonai és polgári büntetőjogukba és katonai szabályzataikba felveszik”;
- pontosan meg kell állapítani az egyezmény megsértésének következményeit, „a szankciók legyenek reálisak és súlyosak”;
- az egyezmény „bizonytalan időre kötéssék és felmondhatatlannak deklarálendő”;

⁵⁴ Uo., p. 72.

- az egyezményt tárgyaló konferenciára minden államot meg kell hívni, és a „feltétlenül universalitásra törekvő egyezmény” csak akkor lépjen hatályba, ha „az összes kémiai iparukat tekintve számottevő hatalom ratifikálta”;
- az egyezményt bizonyos ideig aláírásra nyitva kell hagyni, az aláírás pedig legyen egyenértékű a ratifikációval (a ratifikáció fenntartásával történő aláírás nem elfogadható);
- nem engedhető meg az egyezmény feltételekkel történő elfogadása, az ún. »*si omnes*« klauzulával történő ellátása.⁵⁵

⁵⁵ A javasolt egyezménytervezet rendelkezései közül az alábbiakat érdemes kiemelni:

- „1. cikk: A gáznak, mint hadieszköznek háború alatti alkalmazása tilos. E tilalom úgy szárazföldi, mint tengeri és légi háborúra is vonatkozik.
2. cikk: E tilalom mindennemű akár már ismert, akár a jövőben feltalálendő gázra, vagy gázhoz hasonló anyagra vonatkozik, tekintet nélkül ezeknek kémiai összetételére, halmazállapotára és hatásaira.
Fentiek alapján tilos a mérges füst, vagy köd alkalmazása is.
3. cikk: E tilalomból következik, hogy a gáznak bármely már ismert, vagy a jövőben feltalálendő eljárás útján való akár önálló, akár más harci eszközzel kapcsolatos alkalmazása tilos. E tilalom elsősorban magában foglalja a gázbombáknak repülőgépekről való ledobásának tilalmát, vagy a gázfegyvernek a légi háborúval való bármely kapcsolatba hozását.
4. cikk: A gáznak még represszáliaképpen, vagy végszükségben való alkalmazása is tilos. (...)
5. cikk: Jelen egyezmény rendelkezései a Nemzetek Szövetségének védelme alá helyeztetnek. Ha valamely szerződő fél jelen egyezmény 1-4 cikkeinek bármely rendelkezését akár jogos, akár jogellenes háború esetén megsérti, oly államnak tekintendő, mint amely a Pactum⁵⁵ rendelkezései ellenére kezdett háborút, ellene tehát a Pactum 16. cikkében felsorolt szankciók nyerne alkalmazást. (...)
6. cikk: A Magas Szerződő Felek kötelezik magukat, hogy jelen egyezmény életbelépését követő hat hónapon belül az egyezmény rendelkezéseit, mint hazai törvényt kihirdetik, és az összes katonai szabályzataikban megfelelően ismertetik, végül, hogy katonai és polgári büntető törvényeiket szükség esetén ezeknek megfelelően kiegészítik. (...)

Sajnos az egyezménytervezet nem váltotta valóra a hozzá fűzött reményeket, és a nemzetközi jogi életben sem keltett különösebb visszhangot, a szakma hazai képviselői mégis elismerően nyilatkoztak a kezdeményezésről, amely ráirányította a figyelmet az akkor már meglévő egyezmények hiányosságaira, és arra a veszélyre, amit a nagyhatalmak által kifejlesztett és felhalmozott gázkészletek esetleges háborúban való alkalmazása jelentett volna.

Tudásszomja Weningert a nemzetközi jog egyéb területeire is elvezette. Elmélyedt a „*nemzetközi büntetőjog*”(1), a követségi jog, a légi jog bonyolult problémáiban, „*melynek valóságos lexikonja lett*”.⁵⁶ Dományi szerint „*[k]evesen vannak Magyarországon, akik a népszövetségi egyezségokmány, a genfi protokollum, a Kellogg-paktum, a februári leszerelési világkonferenciát előkészítő munkálatok stb. útvesztőiben nála jobban kiismerték volna magukat. (...) A legkiválóbb külföldi szerzőknek a nemzetközi jog egyes delikátabb kérdéseire vonatkozó álláspontjait mindig tudta idézni és felfogásukat, érveléseiket csodálatos agyában elraktározni. Ily módon felvértezve könnyű szerrel vehetett részt a nemzetközi jog lovagi tornáján.*”⁵⁷

1928-ban Genfben népszövetségi, 1929-ben Törökországban gázvédelmi tanulmányúton járt. 1929 márciusában a Comité International de l' Aviation⁵⁸ magyar csoportja három témában is a véleményét kérte. E három téma:

- beláramok nyílt tenger feletti légi közlekedése;

9. cikk: *Jelen egyezmény csak minden fenntartás, vagy kikötés nélkül írható alá.*"

Uo., pp. 73-75.

⁵⁶ DOMÁNYI, id. mű, p. 2.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ A Nemzetek Szövetségének irányítása alá tartozó, párizsi székhelyű Nemzetközi Légiirányítási Bizottság (Comité International de l' Aviation, angolul International Commission on Air Navigation) 1922-től 1946-ig működött, amikortól feladatát átvette a Nemzetközi Polgári Repülési Szervezet (International Civil Aviation Organization), az ENSZ repüléssel foglalkozó szerve.

- belállamok nyílt tengerhez légi úton való jutása;
- hidravionok (hidroplánok) jogállása.⁵⁹

A magyar delegáció tagjaként közreműködött a IX. légijogi kongresszuson és a leszerelési konferenciát előkészítő bizottságban.⁶⁰

Európai látókörű tudása, szerteágazó ismeretei méltóvá tették a Magyar Külügyi Társaság⁶¹ tagságára, ahol a Nemzetközi Jogi Szakosztály ülésein a külföldi nemzetközi jogi irodalomból tartott nagyszerű referátumokat⁶². Egy-egy felejthetetlen előadásáról

⁵⁹ Ld. JOÓ Gyula (Szerk.): A Kecskeméten működő Egyetemes Református Jogakadémia évkönyve 1928-29-ről, p. 23.

⁶⁰ RÁCZ Béla (Szerk.): A Kecskeméten működő Egyetemes Református Jogakadémia. Évkönyv 1930-31-ről, p. 37.

⁶¹ A Magyar Külügyi Társaság 1920 áprilisában alakult meg „*társadalmi osztályoktól és politikai pártoktól független társadalmi szervezetként*”. Elnöke Apponyi Albert gróf volt, társelnökök Andrassy Gyula, gróf Berzevichy Albert dr., Csernoch János dr., Teleki Pál gróf, Wlassich Gyula báró voltak. A társaság tagjai között megtalálható volt a kor politikai, társadalmi és gazdasági elitjének krémje. Ld. Magyar Külügyi Társaság – Internet: http://uni-corvinus.hu/index.php?id=29913&no_cache=1 (Letöltés: 2014. július 5.) „*A Magyar Külügyi Társaság nevével leginkább csak a téma iránt mélyebben érdeklődő szakember vagy olvasó találkozhat. Az iskolai történelemkönyvek korszakunkra vonatkozó fejezeteiben nincs megemlítve, a korábban íródott főiskolai vagy egyetemi jegyzetek anyagában sem láthatjuk viszont ezt a két világháború között kiemelten jelentős tevékenységet végző társadalmi szervezetet. (...) [E]gyrészt az általa működtetett folyóiratok artikulálták a kormányhoz közel álló politikai körök külügyi elképzeléseit, véleményalkotását, másrészt tekintélyes publikációs tevékenységet végzett ezen időszak alatt, illetve harmadrészt ellátott egyfajta diplomataképzés – pótló funkciót is.*” Ld. SZEREPI Sándor (2011): *A „Magyar Külpolitika” című folyóirat szemlélete 1920-1929 között* – Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola – Internet: http://www.science.unideb.hu/media/document/120124_szerepisandor.pdf (Letöltés: 2014. július 6.), p. 6.

⁶² Ezekről a felolvasásokról Weninger így számolt be a *Nemzetközi Jog Tára* című szakmai folyóiratban: „*A Magyar Külügyi Társaság nemzetközi jogi szakosztálya program pontjai közé felvette, hogy a szakosztályon belül tartandó felolvasásokkal kapcsolatban a nemzetközi jogi szakirodalom*

a Magyar Külpolitika⁶³ című folyóirat külön is beszámolt: „Weninger László dr., aki a nemzetközi szakosztály ez évi ülésén nagyérdékű könyv- és folyóiratszemeleit minden alkalommal felolvasta, április 11-én önálló előadást tartott »A kémiai háború és a nemzetközi jog« cím alatt. A felolvasás tárgya mindvégig lekötötte a nagyszámú hallgatóság figyelmét. Weninger dr. a gázharc történetének ismertetése után két nagy problémára osztotta fel az anyagot. Az első kérdés az volt, vajon a gázháború a világháború alatt jogilag el volt-e tiltva vagy sem? (...) A másik probléma a gázharc eltiltásának kérdése pro futuro. Sorban megismertük a békeszerződések, a Washingtoni Konferencia idevágó határozatait, a Nemzetek Szövetségének a kémiai háború kérdésével kapcsolatos működését.

újdonságairól minden egyes alkalommal rövid jelentést, beszámolót fog adni. E beszámolók kettős célt szolgálnak: Először azt, hogy a- nemzetközi jog újdonságairól a hallgatóságot állandóan tájékoztassák, másodsor pedig a nemzetközi jogtudománnyal szakszerűen foglalkozóknak pontos adatokat nyújtsanak, melyeket kutatásaiknál és tevékenységüknel gyümölcsözőtően felhasználhatnak. Az újonnan megjelent könyvek és nevezetesebb cikkek rendszeres egymásmellé sorakoztatása valószínűleg sok felesleges munkát fog mindenkint megkímélni.” Dr. WENINGER László: Nemzetközi könyv- és folyóiratszemele (A szerzőnek a m. kir. Külügyi Társasági nemzetközi jogi szakosztályának 1927/28-as ülésén tartott felolvasásai alapján) – In: Nemzetközi Jog Tára, 1928/7-8., p. 57.

⁶³ A Magyar Külpolitika című folyóirat a Magyar Külügyi Társaság szakfolyóirataként „fontos artikulációs bázisa volt a kormány közeli körök külpolitikai elképzeléseinek, véleményeinek, melyekben minden olyan a külpolitikával és a külüggyel, diplomáciával kapcsolatos alternatíva megjelent, ami a korszak gondolkodásában egyáltalán helyet kaphatott (...) bár kezdettől fogva alapvető céljának tartotta a minél szélesebb társadalmi körben való külpolitikai felvilágosítást, (...) mégis a folyóirat még a legnagyobb fővárosi és vidéki könyvtárainkban sem található meg hiánytalanul (...) példányszámát tekintve nem tartozott azon jelentős orgánomok közé, melyekből elegendő példány élte volna túl a múlt század különböző politikai viharait. Olvasóközönsége minden valószínűség szerint hasonlóan szűk körre korlátozódott, mint iker kiadványának, a Külügyi Szemelenek. Ld. SZEREPI, uo.

*Különös figyelmet érdemel az előadás azon része, mely a kémiai háborúra vonatkozó előkészületeket pontos statisztikai adatok alapján ismerteti. E rész összeállítása a tárgyban való abszolút tájékozottságot és forrásismeretet igazolja.*⁶⁴

A Külügyi Társaság által megrendezett Külügyi Szemináriumokon⁶⁵ a nemzetközi hadijog köréből

⁶⁴ Magyar Külpolitika, 1928. ápr. 20., IX. évf. 8. sz., Hivatalos Közlemények, 13. old.

⁶⁵ A Külügyi Társaság – nem kis részben saját kiadványainak és folyóiratainak információira támaszkodva – *"nem a könnyű hatás eszközeivel, lelkesítő szónoklatokkal, hanem komoly tanulmányokon alapuló fejtegetésekkel"* folytatott kimondottan értelmiségi ismeretterjesztést, Budapesten 20 év alatt kb. 300, vidéken pedig kb. 100 előadást tartott. Az értelmiségi elit számára ezen felül neves külföldi személyiségeket és szaktekintélyeket hívott meg előadónak. Közülük 71-en németül, 52-en franciául, 39-en angolul és 28-an olaszul beszéltek, ami azt is érzékelteti, hogy a Népszövetségi Egyesületek Nemzetközi Uniója keretében működő Külügyi Társaság korántsem volt egyoldalúan német orientációjú. A tanfolyami ismeretterjesztés keretében – Külügyi Szeminárium – 1926 és 1940 között a Társaságnak összesen 1435 hallgatója volt. Ld. CHOLNOKY Győző, FUTALA Tibor, KERTÉSZ Gyula: *Nemzetiségi bibliográfia és dokumentáció hazánkban a kezdetektől napjainkig* – Könyvtári figyelő, 39. évf. 4. sz. – Internet:

http://epa.oszk.hu/00100/00143/00008/cholnoky_h.html#28 (Letöltés: 2014. július 10.) A Külügyi Társaság 1929/30 évi tevékenységéről szóló beszámolóban a Külügyi Szemináriumokról ezt olvashatjuk: *„Immár negyedik esztendeje tartja fenn a Társaság azt az intézményt, amelynek a hivatása, hogy az érdeklődő nagyközönség soraiból mindazok, akik a külpolitikai ismeretekben rendszeres és szakszerű kiképzést óhajtanak nyerni, azt egy Szabad Egyetemi előadás-ciklusnak a módjára szervezett Külügyi Szemináriumban nyerhessék el. A Szemináriumnak nem az a célja, ami a Külügyin Társaság egyéb előadásainak, mert míg az utóbbiak egy-egy aktuális témáról tájékoztatják a felkért előadó útján az érdeklődőket, addig a Szeminárium egyetemi rendszerű előadási ciklusában, fő- és speciálkollégiumokban adja a külpolitikai szempontból fontos ismeretanyag egész komplexumát.”* Ld. még EÖTTEVÉNYI Olivér: *Beszámoló a Magyar Külügyi Társaság munkásságáról 1929 december hó elejétől 1930 március*

speciálkollégiumokat⁶⁶, a Szabad Lyceum⁶⁷ gázvédelmi előadás-sorozatában „*Gázháború és nemzetközi jog*” címmel előadást tartott. Erdemei elismeréseként a Külügyi Társaság az elnöki tanácsának tagjai sorába választotta.⁶⁸

Amint a fentiekből is már kiderült, Weninger László Vince kettős kapcsolatban állt a tudománnyal: nem csupán megszerezni akarta, hanem minél szélesebb körben terjesztette is azt. Lankadatlan lelkesedéssel oktatta a nemzetközi jogot a Kecskeméten működő

hó közepéig – Internet: http://uni-corvinus.hu/fileadmin/user_upload/hu/teszt_kar/kulugy/Kulugyi_szemle_1930_1.pdf (Letöltés: 2014. július 1.), p. 71.

⁶⁶ Külügyi Szeminárium 1927. január-május: *Fejezetek a hadijog köréből*. A Külügyi Szeminárium 1929/30-as tanév első félévében a nemzetközi hadijogról tart előadást. Ld. JOÓ, p. 30. Ld. még EÖTTEVÉNYI, uo.

⁶⁷ Az 1893. június 1-én alakult Szabad Lyceum egy „*tudományt és ismeretet terjesztő társaság*” volt, amelynek célja volt „*elméleti és gyakorlati sorozatos előadások rendezésével, esetleg ezek kinyomatásával a közönség érdeklődését a szellemi munka és haladás iránt felkelteni és alkalmat adni arra, hogy ismereteit a gyakorlati élet, a tudomány és művészet terén mindenki gazdagíthassa. Eredetileg az angol University Extension, az Oxford és Cambridgeből kiindult, egyetemi műveltséget terjesztő mozgalom mintájára kívánt alakulni, de a honi viszonyok sok tekintetben való eltérésre kényszerítették. (...) az elméleti és gyakorlati ismeretek minden ágából rendszeres oktatást kíván nyújtani, még pedig nemcsak a középosztály, hanem egyenesen a nép minden rétege számára az egész országban. Figyelmét mindenekelőtt ama körökre fordítja, melyeknek művelődési szükségleteiről a fennálló közoktatásügyi intézmények nem gondoskodhattak. Az egyetemi oktatásban nem részesült középosztályú felnőtteknek magasabb kiképzése a városokban, a különböző osztályú nőknek gazdasági nevelése háztartási kurzusok útján, a munkások és különösen a földműves lakosság műveltségének emelése: ezek azon főbb teendők, melyekre a Sz[abad Lyceum] első sorban gondolt. (...) [E]lőadói karát első sorban az egyetemi, műegyetemi és középiskolai tanárság alkotja, hozzá csatlakozik még az orvosi, ügyvédi, bírói és kereskedői pályán működő férfiak kiváló csoportja.*” Ld. Internet: http://www.kislexikon.hu/szabad_lyceum.html (Letöltés: 2014. július 11.)

⁶⁸ Kecskeméti Közlöny, 1931. december 11.

Egyetemes Református Jogakadémián. „*A kormányzóbizottság 1927. május 23-án Kecskeméten tartott ülésében Weninger László Vince államtudor, magyar királyi folyamórségi főhadnagy, budapesti lakosnak, az ismert nevű nemzetközi jogi írónak a nemzetközi jog tárgyköréből (...) megbízott előadói minőségben előadói jogositványt adott*”.⁶⁹ Ettől kezdve minden évben megtalálhatjuk a nevét a Jogakadémia évkönyveiben az előadást, szemináriumot, illetve speciálkollégiumot tartók között.⁷⁰ A százéves évfordulóját ünneplő Jogakadémia /1831-1931/ kormányzóbizottsága „*a tisztelt kar javaslatára*” jogakadémiai magántanári címmel tüntette ki.⁷¹

1930-ban a budapesti Katonai Főiskola is – ahol ez évtől a nemzetközi jognak rendszeresített tanszéke volt – felismerte a fiatal zseniben rejlő lehetőséget, és felkérte a – főhadnagyból időközben századossá, majd kapitánnyá előléptetett – tudóst rendszeres előadások megtartására.

Emberfeletti munkabírásának újabb eredménye a – Faba János folyamórkapitánnyal közösen szerzett – 1931-ben megjelent „*Magyar hajózási, vízjogi és folyamrendészeti jogszabályok gyűjteménye*”, amelyet „*a hajózási és folyamrendészeti szolgálat kézikönyve*”-ként emlegettek. A mű előszavában nagyméltóságú Nagykéri Dr. Sczitovszki Béla, magyar királyi belügyminiszter ezekkel a szavakkal méltatta a kiadványt: „*(...) elismerést érdemel minden olyan munka és törekvés, amely a törvények és jogszabályok renetegét igyekszik rendszerbe, áttekinthető formába foglalni és*

⁶⁹ JOÓ, p. 32.

⁷⁰ A kecskeméti Jogakadémián tartott speciálkollégiumai:

- 1927-28-as tanévben: *Nemzetközi viszályok békés elintézésének módjai a világháború után;*
- 1928-29-es tanévben: *Fejezetek a hadijogból;*
- 1929-30-as tanévben: *Követek és konzulok előjogai; Fejezetek a nemzetközi jog köréből;*
- 1930-31-es tanévben: *A nemzetközi megállapodásokról; Fejezetek a nemzetközi jog köréből;*
- 1931-32-es tanév I. félévében: *Nemzetközi vonatkozások.*

⁷¹ RÁCZ, id. mű, p. 29.

ezáltal mind a szakemberek, mind pedig a publikumnak a jogszabályok sűrűjében való tájékozódást és eligazodást megkönnyíteni. Ebből a szempontból úttörő munka ez a könyv, melyet szerkesztői elismerésre méltó fáradsággal és gondossággal állítottak össze.”⁷² A Magyar Katonai Szemle⁷³ szerint is „(...) hasznos munkát végeztek a szerzők, amikor a könyvet többéves gyakorlati tapasztalataik érzékével és teljes tárgyismerettel összeállították”.⁷⁴

Sajnos eme páratlan elméhez törekeny emberi test tartozott. A kegyetlen sors ekkor már csak néhány hónapot engedélyezett számára. 1931 novemberében elhatalmasodó tüdőgyulladás végleg legyőzte a megfeszített, kimerítő munkától legyöngült szervezetét. Ő azonban még közvetlenül halála előtt is dolgozott. Betegágyában írta meg a nemzetközi jogilag vitás területekről szóló tanulmányát⁷⁵, halála előtt négy héttel még tanított a kecskeméti Jogakadémián. A „Nemzetközi Bíraskodás Szemléje” című munkája már csak

⁷² FABÁ János – WENINGER László Vince (1931): *Magyar hajózási vízjogi és folyamrendészeti jogszabályok gyűjteménye* – Bp., Előszó

⁷³ 1931. január 1-től *Magyar Katonai Szemle* cím alatt egyesítve jelentek meg a korábban külön-külön kiadott, a katonai tudományok speciális területeivel foglalkozó *Műszaki Szemle*, a *Gyalogsági lövő iskola közleményei*, valamint a *Közgazdasági és technológiai közlemények* témakörébe tartozó cikkek. Hasábjain egyrészt minden honvédtiszt egyetlen folyóiratból, minden katonai kérdésben tájékozódhatott, másrészt – az előfizetés minden tényleges szolgálatban álló tisztre való kötelező kiterjesztésével – a magyar honvédséghez méltó terjedelmű, tartalmú és kiállítású új folyóirat gazdasági alapja is biztosítva volt. Az új kiadvány *Katonai Közlemények* című rovatát képezte az 1930-ig önálló folyóiratként létező *Magyar Katonai Közlöny*, amely megtartotta korábbi szerkesztőségét, nagyjában azonos maradt a tárgyköre a terjedelme, mint addig. Ld. *Magyar Katonai Közlöny* (1908-1930); *Magyar Katonai Szemle* (1931-1944) – Internet: <http://www.arcanum.hu/kiadvanyaink/osszes/?id=MKKNY> (Letöltés: 2014. július 10.)

⁷⁴ *Magyar Katonai Szemle*, 1931/11. sz., p. 878.

⁷⁵ WENINGER László Vince (1932): *Vitás területek a nemzetközi jogban* – Pécs, Dunántúl nyomda, 16 p.

posztumusz tanulmányként jelenhetett meg a Külügyi Szemlében⁷⁶, egy másik tanulmánya pedig a kecskeméti Jogakadémia jubileumi emlékkönyvében.⁷⁷

1931. december 8-án bekövetkezett halálával nagy veszteség érte nemcsak a kecskeméti Jogakadémiát, hanem az egész magyar tudományos életet. December 11-én Budapesten, a Kerepesi úti temetőben helyezték végső nyugalomra.

*Dr. Weninger László Vince hamvainak nyughelye a Fiumei úti sírkertben.*⁷⁸

⁷⁶ Külügyi Szemle, 1932. IX. évf. 1. sz.

⁷⁷ WENINGER László Vince (1932): *A nemzetközi jog tudományának fejlődése Magyarországon a világháború után* – In: Emlékkönyv a Kecskeméti működő Egyetemes Református jogakadémia fennállásának 100. évfordulójára, Kecskemét, p. 459.

⁷⁸ Dr. Weninger László Vince neve fellelhető ugyan a Fiumei úti Sírkert (Kerepesi temető) nyilvántartásában, az 1931-ben eltemetettek között, de koszorút nem helyezhetünk a sírkőre: hamvai az – egyébként gondosan karbantartott – sírkert teljesen elhanyagolt 46/1. parcellájának 3. sorában, egy jeltelen sírban nyugszanak. /A fotót jelen tanulmány szerzője készítette 2014. augusztus 7-én/

Temetésének napján a Kecskeméti Közlöny hosszabb cikket szentelt Weninger László Vince munkásságának.⁷⁹ A Külügyi Szemlében Dományi Gyula e szavakkal emlékezett meg a néhai kollégáról, barátáról:

„Mint barát örök és felejthetetlen! Mint embertípus a legkiválóbb fajtából való! Szeretetre méltó, kedves egyéniségével mindenkit meghódított, szívjóságával pedig szűkös viszonyai ellenére nagyon sok könnyet szárított... Mégis a sors mostoha maradt hozzá. A tagadhatatlanul számos erkölcsi sikerre, melyeket összeköttetések felhasználásának elhárításával egyedül saját erejéből kiváló tehetségével és fáradhatatlan szorgalmával ért el, a hivatalos tudomány nem rakta rá az elismerés babérkoszorúját. Így némi keserűséggel bár, de azért továbbra is, mint igaz katona állt tudományos hivatásának őrhelyén.”⁸⁰

Azt gondolom, nincs értelme azon töprengeni, mit adhatott volna még dr. Weninger László Vince a magyar tudományos életnek. Üstökös volt ő a maga nemében: váratlanul bukkant fel, élesen rávilágított a nemzetközi jog problémás területeire, e diszciplína hazai művelésének és oktatásának hiányosságaira, de a gyorsan múló lét után fénye tragikus hirtelenséggel tűnt el az őt csodáló szemek elől. A nemzetközi jog iránt érdeklődő személyként azonban – mai szemmel végigtekintve a mintegy 100 évvel korábban élt tudós munkásságán – sajnálattal kell megállapítanom, hogy az általa vizsgált kérdések többsége még ma is aktuális. Kétségtelen, hogy a nemzetközi jog egyre több eredményt tud felmutatni a békés világrend megteremtésében, azonban a nemzetközi közösséget napjainkban is komoly feladat elé állítja a háborús konfliktusok léte, a tömegpusztító fegyverek elterjedésének és használatának megakadályozásával kapcsolatos jogi kérdések megválaszolása.

Van, és vélhetően lesz is tehát tennivalója a mai magyar jogásztársadalom azon tagjainak, akik nemzetközi jogi (és köztük hadijogi) problémák szakértői szintű elemzésére adják a fejüket. Az

⁷⁹ Kecskeméti Közlöny, 1931. december 11.

⁸⁰ DOMÁNYI, id. mű.

eredményes munkavégzéshez természetesen nagy segítséget nyújthat a külföldi szakirodalom ismerete, a jogtudomány aktuális fejlődési irányvonalának tanulmányozása, ennek alapján pedig az elért eredmények megfelelő hasznosítása, beépítése a magyar szabályozásba. Mindazonáltal nem hagyhatjuk figyelmen kívül nemzeti jog- és értékrendszerünk sajátosságait sem, amelyek – miként eddig, úgy a jövőben is – kijelölik számunkra az értelmezés és alkalmazás – sokszor eléggé kanyargós – útját. A múlt század első évtizedeiben tevékenykedő, a korabeli nemzetközi jog eszméjét és vívmányait hirdető tudós kollégák helyzetétől eltérően ma már valóban van mire építkeznünk, ezért az új kihívásoknak való megfelelés kényszere alatt is merítsünk bátran abból a gazdag szellemi hagyatékból, amelyet örököltünk!

Csak remélni tudom, hogy a jogtudomány e területének mai és jövőbeni művelői is felnőnek a feladathoz, és a nagy elődökhöz méltó módon, az alapelveket mindvégig szem előtt tartva törekedni fognak a nemzetközi jog továbbfejlesztésére, hatékonyságának növelésére, érvényre juttatásának elősegítésére.

Kelemen Roland

Sajtószabadság vagy hadiérdek? – Az első világháború dilemmája

1. Bevezető gondolatok

„Ha tőlem függene, a sajtótörvénynek csak egy paragrafusna volna: hazudni nem szabad.” – Deák Ferenc

„Vegyenek el mindent, csak szabad sajtót adjanak, nemzetem szabadsága, boldogsága fölött kétségbe nem esem.” – Kossuth Lajos

A fenti gondolatok jól mutatják mit jelent a magyar nép számára a sajtószabadság eszménye. Ha ezekhez a gondolatokhoz csatoljuk a „legnagyobb magyarnak” Széchenyi Istvánnak a témában alkotott véleményét, vagyis „hol a beszéd korlátos, ott rab a nyelv s csak rabként szól”.¹ Teljesen világossá válik, hogy eme népnek a sajtószabadság építménye több a sajtó szabadságánál, ez testesíti meg az országot, a nép szabadságát is. Az első sajtótörvény a függetlenségünk kivívásáért folytatott harc idején született meg és több évtizedig szolgálta nemzetét Szemere Bertalan korszakos munkája.

E dicső emléké jogszabály közel hetven évig volt hatályban. Az 1900-as évek elejére, azonban oly jelentős változások következtek be a szabályozás tárgyában (pl. tömegtájékoztatás eszközévé vált, megváltozott a tulajdonosi struktúra, gazdasági vállalkozássá vált, a lapok száma megsokszorozódott), hogy szükségessé vált a terület újraszabályozása. Továbbá indokolta ezt még a széttagolt szabályozás is.

¹ SZÉCHENYI ISTVÁN: *Hitel*, Pest, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Könyvnyomtató-intézetében, 1830, 37. o.

A sajtójog építményét megújító törvényt az első világháború árnyékában fogadta el a tisztelt ház. A negyvennyolcas törvényt kritikák sora érte kompromisszumos jellege miatt. A 1914-es törvény pedig tiltakozások áradatát váltotta ki. Felszólalt ellene az ügyvédi kamara, valamint az összes szakmai érdekvédelmi szerv. Bírálták a közelgő háborúra tekintettel, s különösen azért – mert véleményük szerint – korlátozta a sajtószabadságot.

Szintén jelentősen hatott a sajtóra vonatkozó szabályokra az 1912-ben elfogadott kivételes hatalomról szóló törvény, amelynek 11. §-a különleges jogosítványokat biztosított a kormány számára a sajtórendészeti jog területén háború esetére. E felhatalmazással a nagy világháború idején többször is élt a kormány.

Dolgozatomban majd száznegyven év sajtójogi szabályozását kívánom bemutatni, a kezdetektől, vagyis az első magyar nyelvű újság megjelenésétől 1918-ig a világháború végéig. Kiemelten kezelve az 1900-as évek második évtizedének történéseit, a boldog békeidők végnapjait és az első világháború jogalkotását. Ezen időszakban merült fel ugyanis, – nyilvánvalóan a háború okán – hogy a reformkor nagyjai által nagy csatákban kivívott sajtó és gondolatszabadság vagy a hadiérdek, az állam érdeke való-e előbbre. Előbbi korlátozható-e az utóbbi érdekében és e korlátozás meddig terjedhet? E kérdésekre ma sem egyszerű választ adni, Tisza Istvánnak, Wekerle Sándornak miniszterelnökként és Balogh Jenőnek igazságügy-miniszterként éles helyzetben kellett erre válaszolnia.

Tanulmányomban ezekre a kérdésekre kívánok választ találni. Elsőként a magyar sajtó és sajtójog történetét bemutatva kívánom érzékeltetni, hogy mit is jelent Magyarország és a magyar nép számára ez az alapvető jog, amely más nemzetek számára évszázadok óta megadatott. A másik oldalt vizsgálva pedig végig kísérem az első világháborút közvetlenül megelőző törvényalkotás folyamatát és magának a háborús a jogalkotásnak a termékeit is.

2. A magyar sajtó és sajtó szabályozás története a Magyar Hírmondótól 1914-ig

Ahhoz, hogy érdemben meg tudjuk vizsgálni az első világháború idején hozott jogalkotói rendelkezéseket és azokról véleményt alkothassunk szükséges megismerni a szabályozás tárgyának és magának a szabályozásnak is a fejlődésútját. Hiszen csak így válhat világossá az, hogy történt-e visszalépés ezen a területen vagy sem, ha volt visszalépés az milyen mérvű volt. E mellett azért is tartom fontosnak röviden felvázolni a magyar sajtószabadságért folytatott küzdelmet, hogy láthatóvá váljon mekkora értéke is volt e jognak a magyar történelem egyes korszakaiban.

Kiindulópontnak tekintem az első magyar nyelvű újság megjelenését, hiszen ekkortól indultak meg azok a folyamatok Magyarországon, amelyek a sajtószabadsághoz vezető rögzös út kezdetének tekinthetőek. E korszak eseményei világossá tették a reformkor nagyjai számára, hogy szabad sajtó nélkül nem lehetséges a haladás és a polgári réteg kialakulása.

1. MAGYAR HÍRMONDÓTÓL A REFORMKORIG

A reformkor eseményeinek megértéséhez fontos adalék a korszakot megelőző események ismerete. Mária Terézia adott először engedélyt magyar nyelvű újság kiadására, de tényleges megindulása csak II. József reformidőszakában történt meg. Az első magyar nyelvű újság 1780-ban Pozsonyban jelent meg – Nyugat-Európában az első rendszeresen megjelenő újságokat 1609-ben adták ki (két hetilap a strasbourgi Relation és Wolfenbüttelben az Aviso) – Rát Mátyás szerkesztésében a Magyar Hírmondó. II. József reformtörekvései eszközének tekintette az újságokat, amelyek eljutatják a tömegekhez a felvilágosodás eszméit, így segítve őt a nemesség és az egyház elleni harcban. 1781-ben kiadott rendeletében meg is erősítette ezen elhatározását „*az Instrukciónak is nevezett rendelet egyértelművé tette, hogy a cenzúra kizárólagosan állami jog- és feladatkör. (Az új cenzúrabizottságból eltávolította a még megmaradt egyházi*

képviselőket.)”² Ugyanezen rendelete eltörölte a privilégiumokat az újságkiadás terén, ez azonban a magyar lapkiadás területén lényegi változást nem eredményezett. 1789-ben bevezetett újságbélyeg megritkította az amúgy is csekély számú, nehéz anyagi körülmények között működő lapokat. Ez az intézkedés azonban, „alkalmat adott a magyar újságíróknak arra, hogy nyíltan is foglalkozzanak a sajtószabadság kérdésével: arra hivatkoztak, hogy Angliában is van sajtóbélyeg, de ott az újságoknak még a minisztereket is szabad bírálni.”³

A magyar sajtó felemelkedésének hamar szárnyát szegte I. Ferenc avitt konzervatív politikája. 1793. április 18-i udvari dekrétumában bevezette a revízió⁴ intézményét. Ugyan ezen évben június 25-én kiadott dekrétumában királyi jognak nyilvánította a könyvvizsgálatot és a nyomdák működésének engedélyezését. Tovább súlyosbította a helyzetet a magyar jakobinus mozgalom által generált félelem az udvarban, amely hatására 1795 februárjában rendelettel szigorították a cenzúrát. A tényleges cenzúrának két fajtáját rendeletbe foglalva: (1) a kijelölt hatósági cenzorral való előzetes engedélyeztetés; (2) a köteles példányként beszolgáltatott nyomtatványok utólagos ellenőrzése. E rendelkezések hatására 1795 végére megszűnt valamennyi magyar nyelvű folyóirat, a hírlapok száma pedig jelentősen csökkent.⁵ Az udvar a felkeléstől, forradalomtól való félelmében 1798-ban bezárta a kölcsönkönyvtárakat és olvasókabineteiket, valamint megtiltották a

² PRUZSINSZKY SÁNDOR: *A cenzúra és a közjó – A jozefinista látomás* in. Pro publico bono: a Budapesti Corvinus Egyetem Közigazgatás-tudományi Karának folyóirata 2011/2. szám, 133. o.

³ BUZINKAY GÉZA–KÓKAY GYÖRGY: *A magyar sajtó története I. – A kezdetektől a fordulat évéig*, Budapest, Ráció Kiadó, 2005, 29. o.

⁴ A külföldről behozni kívánt könyvek és sajtótermékek előzetes engedélyeztetése.

⁵ KOLTAY ANDRÁS: *A szólás- és sajtószabadság kezdetei Magyarországon* in. HORVÁTH ATTILA, KOLTAY ANDRÁS, MÁTHÉ GÁBOR (szerk.): *Sapientii iniuria non potest fieri – Ünnepi tanulmányok Zlinszky János tiszteletére*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2009, 172-173. o.

kávéházak számára a folyóiratokra való előfizetést. 1801-ben felállították a cenzúráért is felelős hírhedt bécsi rendőrminisztériumot.

Az erőszakos cenzúra, valamint a fentebb említett intézkedések eredményeként 1805-re a magyar nyelvű politikai lapok száma egyre csökkent, – a legtöbb magyar nyelvű lap 1792-ben jelent meg számuk 9-10-re tehető⁶ – de összesen is alig 5 politikai lap (1 magyar, 1 latin, 3 német) jelent meg ekkor Magyarországon.⁷

3. Reformkor sajtója, sajtójoga és az 1848-as sajtótörvény

A reformkor kezdetén óriási lemaradása volt Magyarországnak Európa nyugati feléhez viszonyítva, a sajtó- és szólásszabadság és a minőségi sajtótermékek területén is. A reformkor nagyjai – akik korán felismerték a nyomtatott betű erejét – kezdetektől ezen áldatlan állapot felszámolására törekedtek.

„Az országot behálózta a titkosrendőrség szervezete. A haladó eszmék terjedését a titkosrendőrség alá rendelt cenzúra lehetetlenné tette: a hírlapirodalmat teljesen megbénította, csak a folyóiratirodalom fejlődhetett. A belföldi sajtó elfojtása után gondoskodtak arról, hogy a haladó gondolatok visszhangja külföldi hírlapok útján se terjedhessen. 1804-től kezdve évről évre jegyzékbe foglalták a megengedett külföldi hírlapokat.”⁸ 1820-ban már a külföldi tudományos folyóiratokat is ki kívánták tiltani az országból, ez volt az utolsó csepp a pohárban. A megyék feliratokkal fordultak az uralkodóhoz követelve a sajtószabadságot, ezek közül Bars vármegye felirata kiemelendő, amely jól példázza azt a kettős érvrendszert, amely végigkövethető az egész reformkoron. A felirat szerint a cenzúra sérti a szólásszabadságot, valamint a nemesek

⁶ Összehasonlítás képpen ekkor Nyugat-Európában már több száz sajtótermék jelent meg rendszeresen.

⁷ DEZSÉNYI BÉLA–NEMES GYÖRGY: *A magyar sajtó 250 éve*, Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1954, 32-34. o.

⁸ DEZSÉNYI BÉLA–NEMES GYÖRGY: i.m. (1954) 43. o.

jogait is. Olyan hangok is előkerülnek, melyek szerint a cenzúra a haladás és a polgárosodás akadálya.

Az 1830-es országgyűlésen Dessewffy József fejtette ki a reakciós főnemesség elvárását a sajtószabadságról, amely a cenzúrát nem eltörölni akarta, hanem csak a király kezéből kívánta kivenni azt. A nemesség archaikus konzervatív része, azonban nem szándékozott teljesíteni ezt, válaszuknak Ponori Thewrew József adott hangot, aki szerint a sajtó káros, nyilvánossága nem összemérhető az országgyűlés méltóságával és az alkotmánnyal. Véleménye szerint a cenzúra „*védangyala a Magyar Szabadságnak*”⁹. Ugyanezen diétán fogalmazta meg Ragályi Tamás, Borsod megye követe az önálló országgyűlési újság óhaját, amely cenzúra mentes lett volna. A kérelmének oka az volt, hogy a gyűlésekről kiadott napló, csak annak bezárása után jelent meg. Természetesen ez sem valósulhatott meg.

1831-ben I. Ferenc ismét szorított a magyar sajtószabadság hurkán azzal, hogy a magyar kancellária számára külön előírta, hogy akadályozza meg minden politikai tartalmú cikk megjelenését. A rendek válasza sem maradhatott el, Hertelendy Miksa, Torontál megye követe 1832-ben kezdeményezte egy önálló sajtótörvény létrehozását – később ezt az indítványt megismételte Beöthy Ödön (1835) és Klauzál Gábor (1839) – továbbá 1833-ban ismét felmerült az igény egy önálló országgyűlési lap iránt (Prónay János). Azonban Mérey Sándor az alsó táblán elnöklő személynök ismét elvetette a független sajtó gondolatát, érvelése a korábbiakhoz igazodott, az alkotmány nem igényel újságot, valamint a király jogát vonná el a diéta, ha szabad sajtót hozna létre. Ennek ellenére mindkét tárgykörben bizottság alakult egy törvénytervezett kidolgozása érdekében. Metternichék sajtópolitikája azonban nem változott.

E merev elutasításra válaszként Kossuth Lajos 1832 decemberében elindította – a sajtószabadság felé első valós lépésnek tekinthető – Országgyűlési Tudósításokat¹⁰, amely kéziratossá jellege

⁹ DEZSÉNYI BÉLA–NEMES GYÖRGY: i.m. (1954) 45. o.

¹⁰ A diéta zárultával a megyegyűlések tanácskozásairól készített ugyan ilyen beszámolót Törvényhatósági Tudósítások címmel.

miatt elkerülhette a könyvvizsgálatot. E „kéziratos magánlevelekből” 1836. május 15-ig 314 számot adott ki, amelyekben cenzúra nélkül tudósított, hosszasan taglalva a reformerek felszólalásait és pellengérré állította a konzervatívok megnyilvánulásait gyakran alkalmazva a satíra eszközeit.

Az első sajtóügyi törvénytervezet 1836-ra készült el, kettős célja volt. *„Egyrészt az eleddig csupán szűk nyilvánosság mellett működő törvényhozási tárgyalótermet akarta szélesre nyitni a politika iránt fogékony olvasó közönség számára, másrészt immáron törvényben szándékolta definiálni a sajtószabadság posztulátumát és intézményeit, ítéletet mondvá egyúttal a hosszú évszázadokon át alkotmányellenesen gyakorolt „preventiva censuráról””.*¹¹ A tervezet nem lett törvény, sőt a hatalom erős választ adott a reformtörekvésekre. Újabb és a korábnál szigorúbb cenzúrendeletet bocsátott ki. A reformerek vezéralakjait, a sajtószabadság zárkájának ajtaját döngető Wesselényit, Lovassyt és Kossuthot hűtlenségi perbe fogták és börtönbe zárták.

Ebben a felfokozott hangulatban nyitották meg az 1839/40-es országgyűlést, amelynek fő programpontjai a (1) véleménynyilvánítás szabadságának kiszélesítése, (2) a szólásszabadságon esett sérelem orvoslása és (3) a perbe fogottak rehabilitációja volt. E pontok közül csupán az utóbbit sikerült elérnie a diétának Deák Ferenc közreműködésével, valamint az udvarnak tett engedménnyel, adó és újonc megajánlás terén. A másik két pont teljesítésére valós esély nem mutatkozott, sőt ismételten elutasították a tárgyalásokról vezetett napló cenzúra nélküli újságban való közlésére irányuló indítványt. Erre még válaszként ismét előkerült az országgyűlési újságról szóló törvényjavaslat gondolata, de *„az Országgyűlés Felső Táblájának konzervatív, haladástól vonakodó többsége azonban ekkor, s majd később is, ellenállt mindenféle liberalizációnak. ...A sajtótörvény megfogalmazása, törvényhozási tárgyalása és becikkelyezése későbbre halasztódott, dacára annak,*

¹¹ RÉVÉSZ T. MIHÁLY: *Deák Ferenc sajtópolitikája a reformkorban és a negyvennyolcas forradalom napjaiban* in. Jogtörténeti Szemle 2003/1. szám, 20. o.

*hogy a haladást sürgető megyék mind határozottabban utasították küldötteiket a vélemény szabadságot sikerre vivő törvény beiktatására.*¹²

Az 1840-es években enyhülni látszott az udvar cenzúrapolitikája, már nem kívánta elefántcsonttoronyba zárni a diétát és az ott képviselt reformpolitikát, jóval inkább a neki megfelelő keretek közé akarta szorítani. Ennek egyik megnyilvánulása volt, hogy Metternich engedélyezte – feltehetően azért, hogy ellenőrzés alatt tarthassa – Kossuth számára, hogy a Pesti Hírlap szerkesztője legyen, azonban várakozásaival ellentétben a lap a reformtervek szócsöve lett, így a kormányzat ismét „persona non grata”-vá minősítette és 1843-ban eltávolította a szerkesztői székéből.

Szintén ennek a lazább cenzúrapolitikának köszönhetően került a sajtóügy irányításnak élére kevésbé konzervatív Mednyánszky Alajos báró. *„A megengedőbb hatósági felügyelet végül is oda vezetett, hogy lassan-lassan teret engedtek a politikai nyilvánosság szélesbedésének, utat nyitva ezzel a legalább két-pólusú sajtóstruktúra kialakulásának.*¹³

Következő stációnak tekinthető az 1847 nyarán többek között Deák és Kossuth által megfogalmazott Ellenzéki Nyilatkozat, amely ismét kardot tört a szólás- és sajtószabadság mellett. Ennek hatására az Országgyűlés 17 tagú sajtóügyi bizottságot hozott létre, amelynek elnökéül Széchenyi Istvánt, titkárának Szemere Bertalant választották.

1848 tavaszán felgyorsultak az események Kossuth a párizsi forradalom hírére március 3-án feliratot nyújtott be, amely a reformokat tartalmazta. István nádor 13-án még azzal az utasítással tért vissza Pozsonyba, hogy meg kell akadályozni azt, hogy a felirati javaslat átmenjen a főrendi táblán, azonban az utasítás teljesítésébe a bécsi forradalom közbeszólt. Kossuth látva a lehetőséget követelte a

¹² RÉVÉSZ T. MIHÁLY: *A magyar sajtószabályozás kezdetei és hőskora* in. GOSZTONYI GERGELY, MÁTHÉ GÁBOR, RÉVÉSZ T. MIHÁLY (szerk): *Jogtörténeti Parerga – Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013, 303. o.

¹³ RÉVÉSZ T. MIHÁLY: i.m. (2003) 21. o.

felirat felsőtábla általi vita nélküli elfogadását és a sajtószabadságról szóló törvénytervezet megalkotását. Párhuzamosan ezzel, Irinyi József elkészítette a 12 pontot, élén a sajtószabadság óhajával („*Kívánjuk a sajtó szabadságát, a cenzúra eltörlését*”).

Március 15-én érkezett Pozsonyból Bécsbe a diéta küldöttsége, azzal, hogy elfogadtassa a követeléseiket az udvarral. Az államtanács egy napig ellenállt, majd a pesti forradalom hírére és a Kossuthtal szimpatizáló bécsi néptől tartva V. Ferdinánd kinevezte Batthyány Lajost Magyarország felelős miniszterelnökévé. Eközben Pesten a forradalmi ifjúság „de facto” vívta ki a sajtószabadságot, amelyet március 16-án a Helytartótanács ideiglenes rendeletével szentesített.

Szemere Bertalan március 20-án terjesztette a plénum elé sajtótörvény tervezetét, amely deklarálta a sajtószabadságot, de jelentős mértékű – magasabb volt a korábban meghatározottnál – óvadék letétet követelt meg a lapindításhoz. A javaslat március 22-én érkezett meg Pestre, ahol óriási felháborodást váltott ki, ezért másnap Pulszky Ferenc személyében követet küldtek Batthyányhoz, hogy járjon közbe a törvény módosításért. Az ekkor már a főrendi tábla által is elfogadott javaslathoz Szemere elkészítette a módosításokat, amelyeket március 28-án ismét elfogadtak, azt a király szentesítette és április 11-én ki is hirdették.

A törvény fogadtatása megosztotta a közvéleményt, egyesek egyértelműen a haladást látták benne mások pedig ostorozták a szűkkeblűre szabott szabadság miatt. Révész T. Mihály egy helyütt úgy fogalmaz a törvény rendelkezésiből a „*kompromisszumkeresés szándékát nem lehet nehéz kimutatni*”¹⁴ igazolva azt, hogy bár a törvényt elfogadta a diéta, de teljes egyetértés ekkor sem alakult ki a házban, sokan elleneztek még ekkor is a szabad sajtó eszményét. E kompromisszum ellenére, ahogy Révész is fogalmaz „... *Deák alapvetően elégedett lehetett nem csak a nyomtatott gondolat szabadságát megteremtő jogszabály szabadelvű szellemével, de*

¹⁴ RÉVÉSZ T. MIHÁLY: *A sajtójogi felelősség kérdése a magyar jogban* in. Jogtörténeti szemle 1992/4. szám, 49. o.

magával a konkrét normaszöveggel is. Megvalósult ugyanis általa a reformkor egyik fontos követelése a cenzúra-mentes sajtóközlés lehetősége és majdani gyakorlata, lomtárba került a lapalapítások engedélyezésének királyi juss-ként történő aposztrofálása...¹⁵. Ezzel összhangban van Kosáry Domonkos véleménye, mely szerint „... hangsúlyoznunk kell, hogy ez utóbbi is polgári sajtószabadság volt. Olyan, amelyet a polgárosodó, a polgári átalakulást vezető nemesség saját érdekeinek feláldozása nélkül elfogadhatott, de amely a feudális rendszer gyakorlatától alapvetően különbözött, és amely mégis igen lényeges fordulatot hozott.”¹⁶

A törvény úgy rendelkezett, hogy a sajtóvétség felett esküdtszék ítélkezzen, azonban részletes szabályait rendeleti úton kívánta szabályozni. E rendelet 18 nap alatt április 29-ére készült el. Deák miniszteriuma jelentős munkát végzett – a „haza bölcse” nem vett részt az első sajtótörvény elkészítésében, habár a reformkor egésze alatt az egyik legjelentősebb harcosa volt a kérdésnek – „az esküdtbíráskodás sajtópörökben való alkalmazása Deák Ferenc rövid igazságügyi miniszterségének hosszú időre szóló alkotása volt, olyannyira, hogy az 1867-ben, majd az utána megalkotott újabb, e tárgyban született jogi normák jobbjára a Deák jegyezte rendelet nyomvonalán haladtak tovább.”¹⁷

4. 1849-től a kiegyezésig

A szabadságharc idején született meg az a rendelet, amely hadiérdekből korlátozta a sajtó szabadságát, a 344/1849 belügyminiszteri rendelet szerint az a lap, amely hadititkot tartalmazó bizalmas információt közöl betiltással sújtható, továbbá minden lapot előzetes engedélyezésre be kellett mutatni a

¹⁵ RÉVÉSZ T. MIHÁLY: i.m. (2003) 22. o.

¹⁶ KOSÁRY DOMONKOS: *A forradalom és a szabadságharc sajtója, 1848-1849* in. KOSÁRY DOMONKOS, NÉMETH G. BÉLA (szerk.): *A magyar sajtó története II/1. 1848-1867*, Budapest, Akadémia Kiadó, 1985, 50. o.

¹⁷ RÉVÉSZ T. MIHÁLY: i.m. (2003) 22. o.

hatóságoknak ezzel lényegében az előzetes cenzúra került újra bevezetésre.

„A kortársak szerint a Világos utáni magyar nyelvű sajtónak a pusztaságért kellett küzdenie, elsősorban a Habsburg-hatalommal és jelentős mértékben az olvasóközönség érdektelenségével szemben. A valóságban a kormányzat a magyar sajtó visszaszorítását, de nem teljes megfojtását tűzte ki célul.”¹⁸A Bach-rendszer formálisan fenntartotta a sajtószabadságot, de egy jóval hatékonyabb módszert vezetett be, mint az előzetes cenzúra: a nyomtatás után kellett utólagos ellenőrzésre bemutatni a lapokat a rendőrségen, akik döntöttek arról, hogy így megjelenhet-e a lap. Ezzel gyakorlatilag a sajtó önkézüleg végzett nehezen kivívott szabadságával, hiszen az esetleges rendkívüli költségektől való félelem szigorú öncenzúrára sarkalta a szerkesztőket.

1852. május 27-én lépett hatályba a Bach-rendszer sajtótörvénye, amely kisebb módosításokkal a kiegyezésig hatályban maradt. A 45 szakaszból álló törvény előírta, hogy a kiadók műveiket terjesztés előtt kötelesek bemutatni, továbbá meghatározta a könyvkiadás jogát és a lapengedélyeztetés feltételeit. A törvény célja az volt, hogy a szellemi életet minél jobban ellenőrzése alatt tartsa. A törvény hírhedt szakasza az ún. megintési rendszer (22.§) kimondta, hogy az, az időszakos lap, amely folyamatosan a trón, a birodalom, a vallás, az erkölcs, a társadalmi berendezkedés vagy a közrend, köznyugalom ellen vét kétszeri írásbeli figyelmeztetést követően három hónapra vagy a minisztertanács által végleg betiltható. A törvény eme szakaszának, azonban jelentős erénye volt, hogy támpontot adott a szerkesztőknek és csorbította a helyi hatalmasságok korlátlan hatalmát. A törvény hatásai már 1853-ban érezhetőek voltak, hiszen a hazai magyar sajtó megerősödött és új lapok alapítása is megindult.

¹⁸ BUZINKAY GÉZA: *Az intézményesített polgári sajtó megszületése idegen abszolutizmus alatt* in. KOSÁRY DOMONKOS, NÉMETH G. BÉLA (szerk.): *A magyar sajtó története II/1. 1848-1867*, Budapest, Akadémia Kiadó, 1985, 291. o.

Újabb csapás volt viszont a magyar sajtó, amúgy is véres testén az 1857-ben bevezetett és 1858-tól beszedett bélyegadó, amely hatására a lapkiadás terhei a korábbi árak a felével emelkedtek, azonban ezen ütés meglepő mód nem hagyott jelentős nyomot, hiszen nemhogy nem csökkent, de egyenesen növekedni kezdett a darabszám az árdrágulást követően is.

Az 1860. évi Októberi diplomát követően a lapokban ismét lehetőség adódott az aktívabb és nyíltabb politizálásra. *„A sajtó megnövekedett szerepének ékes bizonyítéka, hogy a kiegyezést megelőző időszakban a politikai nyilvánosság fórumává tudott válni. Deák Ferenc (név nélkül) a Pesti Napló 1865. húsvéti számában jelentette meg írását, melyben az udvar és a magyar vezető réteg megbékélését sürgeti.”*¹⁹

5. A kiegyezéstől az 1914-es sajtótörvényig

*„A forradalom és törvényei Magyarországon a polgári berendezkedés alapjait vetették meg, többek között a parlamentáris kormányzati rendszer, s a szabadságjogok – köztük a véleményszabadság – intézményesítésével. Az osztrák önkény éveit után Bécs és Pest kiegyezése, ha módosított peremfeltételek közepette is, visszatérést hozott az egykor már kivívott alkotmányosság világába.”*²⁰ Ennek részeként még a kiegyezést megelőzően ígéretet tett az Andrássy vezette – 1848/49-es szabadságharc óta az első magyar – kormány, hogy a negyvennyolcas sajtótörvényt mielőbb életbe lépteti, erre 1867. március 17-én került sor. A kormány arra azonban nem tett ígéretet, hogy a „deákferenci” sajtóesküdszéki rendeletet változtatás nélkül léptesse életbe, sőt a kabinetnek ez egy pillanatig sem állt szándékában. Az esküdszékeket – az Országgyűlés által adott felhatalmazás alapján – a törvényhatóságoktól a királyi táblára, illetve a kerületi táblára integrálta át.

¹⁹ KOLTAY ANDRÁS: i.m. (2009) 198. o.

²⁰ RÉVÉSZ T. MIHÁLY: i.m. (2013) 305. o.

A '48-as sajtótörvénnyel szembeni kritikák hatályba léptetésével ismételten felerősödtek, bírálói újfent kiemelték, hogy az teljes sajtószabadságot nem biztosít. A hatalomtól sem állt távol a törvény felülvizsgálatának és módosításának a gondolata. Azonban ellenkező aspektusa volt ennek, hiszen „*a felszabadult sajtó alig korlátozott mozgása egy esztendő alatt annyi kellemetlen percet okozott a kormányrúdnál ülőknek, hogy a minisztertanács 1868. február 23-án tartott ülése egyhangúan leszögezte: a hazai sajtóviszonyok terén a helyzet a törvényeink hiányai miatt abnormálisnak tekinthető.*”²¹ Horváth Boldizsár igazságügy-miniszter felhatalmazást is kapott a hírlapok megzabolázására alkalmas törvény kidolgozására. Annak tervezete - bár többször felmerült kormányoldalról – azonban soha nem került az törvényhozás terembe.

1870. január 1-től eltörölték a sajtóbélyeg intézményét (1869. évi CXIII. tc.), mely ugyan az európai gyakorlatnak megfelelő adótípus volt, azonban a rosszlelkű Bach-korszakban vezették be, így az elnyomás eszközének tekintették.

A sajtószabadság mellett, 1872-ben megjelent az iparszabadság is, amelynek köszönhetően a „kiadás és a nyomdászat is szabad iparrá vált”²² és bár a lapindítás jelentős tőkeigénnyel járt a 1880-as évek elejére a pesti nyomdák száma már meghaladta a háromezázat.²³

A sajtó kérdése ismételten felmerült 1878-ban, a büntetőtörvénykönyv (un. *Csemegi-kódex*, az 1875. évi V. tc.) vitája során, maga a kódex a véleménynyilvánítás korlátait határozta meg azzal, hogy büntetni rendelte a király megsértését (140. §), az

²¹ RÉVÉSZ T. MIHÁLY: *Sajtójog a dualista Magyarország első esztendeiben* in. A Kar Tudományos Bizottsága (szerk.): *Acta Facultatis Politico-juridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*, Budapest: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 1978, 310. o.

²² GERGELY ANDRÁS–VELIKY JÁNOS: *A politikai sajtó története 1867-1875* in. KOSÁRY DOMONKOS, NÉMETH G. BÉLA (szerk.): *A magyar sajtó története II/2. 1867-1892*, Budapest, Akadémia Kiadó, 1985, 30. o.

²³ BUZINKAY GÉZA: *Kis magyar sajtótörténet*, Budapest, Haza és Haladás Alapítvány, 1993, 64. o.

alkotmány, a törvény, a hatóság vagy a hatósági közegek elleni izgatásról (171-174. §), a vallás és ennek gyakorlása elleni büntetteket és vétségeket (190-192. §), továbbá a rágalalmazást és a becsületsértést (258-277. §). Megemlítendő, hogy a Csemegi-kódex – a katonai bünető kódexhez hasonlóan – büntetni rendelte „*az állam és hadi védelmére vonatkozó titok tiltott közlés hadi erejére*”-ét, amelyet sajtó útján is el lehetett követni. Ezen tényállás akkor volt alkalmazandó, ha „... *az állam védelmi érdekeit és biztonságát, amikor a hűtlenség fogalma alá nem vonhatván, ily titok közlésének tilalma külön büntetési sanctio felállítását szükségli...*”²⁴. Meg kell jegyezni, hogy akár súlyosabb esetben a hűtlenség tényállását is el lehetett követni sajtó útján ugyan ezen tényállási elemek megvalósításával.

A sajtószabadság kérdése bár többször is felmerült a kiegyezés után, oly hevesen a reformkor óta talán egyszer sem, mint 1896-ban a bűnvádi perrendtartás vitája során. Az ellenzék sajtószabadság terjedelmét féltő része még az obstrukciótól sem riadt vissza. A felfokozott hangulat eredményeként a képviselőház 1896. március 1-jén utasítást adott a kormánynak egy sajtójogi törvénytervezet elkészítésére. Sokáig azonban mégsem történt előrelépés, ennek okán 1907-ben Günther Antal igazságügy-miniszter értekezletet hívott össze a sajtójog reformjának előkészítése érdekében. A reform elképzelések, azonban ebben az esetben sem jutottak el a tisztelt ház elé. Tán ezt a tétlenséget elégelte meg Lovászy Márton a Függetlenségi Párt képviselője és nyújtotta be saját tervezetét. A sajtóreform megvitatására mégis „*inkább az járult hozzá, hogy a háború előestéjére a kormányzat a politikai szabadságjogok mozgásterének újjárajzolását sokkal inkább sürgető feladatnak érezte.*”²⁵ A sajtóreform kérdésében minden képviselő egyetértett pártállástól függetlenül, hiszen a Szemere által 1848-ban emelt épület jócskán megkopott vagy eredetileg is hiányzott belőle egy-két téglá, amely szükségessé tette annak újratervelését, felújítását.

²⁴ KAUTZ GUSZTÁV: *A magyar büntetőjog tankönyve – Különös tekintettel a gyakorlat igényeire*, Budapest, Atheneum, 1881, 649. o.

²⁵ RÉVÉSZ T. MIHÁLY: i.m. (1992) 49. o.

Jelentős eltérések voltak azonban a tervek között, az ellenzék szélesíteni kívánta a sajtószabadság udvarát, addig a kormányzat azt, az egyre jobban kirajzolódó háborúra tekintettel mindinkább csökkenteni kívánta. Ez utóbbi okán úgy vélem az 1914-es sajtótörvényt már a háborús jogalkotás termékei között kell ismertetni, mivel annak vitájára és rendelkezéseire már árnyékot vetett a közelgő nagy világégés.

6. A sajtóra vonatkozó a háború árnyékában született jogalkotói termékek

Az 1900-as évek első évtizedének végén már egyértelműen érezhető volt a közelgő nagy háború szele – gondoljunk itt csak a szövetségi rendszerek kialakulására, a balkáni löporos hordó nyugtalanságára, Németország elszigetelődésére. Ez több jogszabály elfogadásán és szabályozási módszerén is éreztette hatását (többek között a kivételes hatalomról szóló törvény vagy a véderő törvény). E fejezetben a háború előtt megalkotott olyan jogszabályokat tekintem át, amelyek tárgya érintette a sajtószabadságot, ennek fő sodra természetesen a nem sokkal a háború előtt elfogadott sajtótörvény.

A háborút megelőző években, a sajtó mozgásterét leginkább a katonai intézkedések hírlapi közzétételének tilalmáról szóló 875/1909. számú királyi minisztériumi rendelet érintette, amely „quasi” hatályba léptette – de legalábbis a létezésére felhívta a sajtó figyelmét – a Csemegi-kódex fentebb már bemutatott szakaszát. A rendeletben foglaltak nyilvánvalóan korlátozták a sajtó mozgásterületét, azonban könnyen felfogható nemzetbiztonsági és hadi érdek, – még akkor is ha nem állt háborúban az ország – hogy a véderő elhelyezéséről és mozdulatairól, azok erejéről, mennyiségéről, az ellátmányról nem lehetett korlátozás nélkül mindenkit – így akár más államot is – informálni. Az is természetszerű, hogy ennek sajtó útján való megvalósítását is, büntető szankcióval rendelte büntetni, hiszen az előzőekben kifejtett

érdek védelme így jóval hatásosabban valósult meg.²⁶ Ezt a rendeletet – három esztendő múltával – a kormány hatályában megerősítette, s e tárgyban a sajtó ismételt felhívása azt feltételezi, hogy ahogy korábban is, úgy a rendeletet követően is jelentek meg ilyen információkat tartalmazó cikkek egy-egy időszaki orgánumban.²⁷ Fontos azonban megjegyezni, hogy 1914. július 27-ig nem volt olyan felhatalmazása a kormánynak, amely alapján ilyen tartalmú jogszabályt megalkothatott volna, vagyis e két rendelet nem csak a sajtószabadságot korlátozta jogellenesen, hanem ellentmondott a korszak alkotmányos szabályainak is.

A „boldog békeidők” utolsó éveiben ismét megerősödött az uralkodó osztály helyzete, ezt kihasználva konzerválni kívánták a „status quo”-t. Ennek is betudhatóan alkották meg a háború esetére alkalmazandó kivételes hatalomról szóló törvényt, a véderő törvénycsomagot – megjegyezve, hogy egyes törvények időszerűsége elvitathatlan volt – és ez volt a céljuk az 1913-ban benyújtott sajtójogi törvénytervezettel is. A kivételes hatalomról szóló törvény megalkotását a közös hadügyminisztérium kezdeményezte. 1906 augusztusában megküldték az Ausztriára vonatkozó kivételes hatalomra vonatkozó szabályok gyűjteményét, mintegy mintaként a jövőbeni jogalkotásra. Elvárásként fogalmazták meg a jövőbeli joganyaggal szemben, hogy háború esetén – többek között – a polgári közigazgatást helyezze katonai bíróságok kezébe, egyes bűncselekmények esetén polgári személyek felett is katonai bíróság járhatson el²⁸, fel kellett volna függeszteni az egyesülési és

²⁶ A m. kir. minisztérium 1909. évi 875. M. E. számú rendelete, a katonai intézkedések hírlapi közzétételének tilalmáról, Magyarországi Rendeletk Tára (továbbiakban MRT), Budapest, 1909, 265. o.

²⁷ A m. kir. minisztérium 1912. évi 6.966. M. E. számú rendelete, a katonai intézkedések hírlapi közzétételének tilalmáról fennálló rendelet tárgyában, MRT., 1912, 1685. o.

²⁸ Amikor az osztrák tervezet készült még Mária Terézia korabeli katonai perrendtartás szerint ítékeztek a katonák által elkövetett cselekmények felett, amely archaikus joganyag lévén nem ismerte a modern, általános alkalmazott büntetőeljárás alapelveket. Lásd bővebben: Kelemen Roland:

gyülekezési jogot, a sajtószabadságot. Az ilyen tartalmú jogszabály megalkotását a kormány a magyar közjogi berendezkedésre, korábbi sötét emlékéü intézményekre hivatkozva elutasította és saját szabályozás megalkotásába kezdett.²⁹ Az uralkodó viszont ezeket elutasította, végül a kabinet több kérdésben is engedett a közös hadügyminisztériumnak, így a törvényjavaslat már elnyerte az uralkodó tetszését, melyet az Országgyűlés 1912 év végén elfogadott.

A kivételes hatalom hatályára vonatkozó rendelkezések határozták meg azt, hogy mikor lehetett élni ezzel a felhatalmazással és meddig voltak hatályosak azok a rendelkezések, amelyeket ennek birtokában alkottak meg. A törvény 1. §-a rögzítette, hogy háború idején vagy háborútól való fenyegetettség esetén vehette igénybe a kormány a törvényben meghatározott kivételes hatalmat. Kimondta azt is, hogy *„a háború befejezésével megszűnik. Ugyanakkor hatályon kívül kell helyezni a kivételes hatalom alapján tett intézkedéseket.”*³⁰ Fontos garanciális szabály volt a kivételes hatalommal való visszaélést megakadályozandó, az 1. § harmadik bekezdésében rögzített feltétel, amely szerint *„ha a háború a kivételes hatalom alapján tett első intézkedéstől számított négy hónapon belül nem tört ki, a kivételes hatalom alapján tett intézkedéseket hatályon kívül kell helyezni, hacsak fenntartásukhoz az országgyűlés hozzá nem járul.”*³¹ Tehát a kivételes hatalom idején megalkotott rendelkezések, csakis háború vagy háborúval fenyegető veszélyhez idején voltak hatályosak. Ez, a felhatalmazásnak

A katonai büntető igazságszolgáltatás szervezete az első katonai bűnvádi perrendtartás és annak módosításai tükrében in. Katonai Jogi és Hadijogi Szemle 2013/1. szám.

²⁹ TÓTH ÁRPÁD: *A kivételes hatalom jogi szabályozása Magyarországon az első világháború előestéjén* in. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae: Acta Juridica Et Politica, Tomus L., Fasc 13., 1996, 3-4. o.

³⁰ 1912. évi LXIII. törvénycikk a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről (továbbiakban: KHtv.) 1. §.

³¹ KHtv. 1. §.

megfelelő korlátokat szabó jogszabály esetében abszolút elfogadható lett volna, hiszen különleges idők különleges rendelkezéseket igényelnek, amelyeknek hatékonyságtól és gyors alkalmazhatóságától akár egy állam sorsa is függhetett.

Felmerül a kérdés, hogy a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről elnevezésű törvénycikk sajtóra, sajtószabadságra vonatkozó rendelkezései megfelelő kereteket szabadtak-e a felhatalmazottaknak vagy esetlegesen kellőnél több mozgásteret biztosítottak a végrehajtó hatalomnak ezen alapvető szabadságjog korlátozásában?

Szurmay Sándor vezérőrnagy 1912 októberében a törvény előkészítő értekezleten előterjesztett módosító javaslatai jól mutatták a hadseregnek milyen elvárásai voltak a sajtójog területére biztosítandó rendkívüli hatalomról. Javaslata alapján azokat a belföldi lapokat, amelyek a hadviselés érdekeit veszélyeztették azok megjelenését és terjesztését be kellett volna tiltani. A külföldi sajtótermékeket szintén ellenőrzés alá vonta volna és azonos szankció alkalmazását látta helyesnek. A sajtótermékek ellenőrzését a katonai hatóságok végezték volna javaslata szerint, mivel az ügyészt egyes esetekben nem tartotta alkalmasnak annak megítélésében, hogy a sajtótermék hadiérdeket sért avagy sem.³² E javaslatok közül kizárólag a külföldi lapokra vonatkozó szabály került be a törvénybe.

A kivételes hatalomról szóló törvény 11. §-a az, amely a sajtóra vonatkozó rendelkezéseket tartalmazta. E szakasz kimondta, hogy a minisztérium elrendelhetette, hogy az időszaki sajtó köteles példányait a legközelebbi királyi ügyészségnek vagy rendőrhatalóságnak kell kézbesíteni előzetes megvizsgálás céljából, ahol dönthettek úgy, ha *„valamely sajtótermékkel oly bűncselekmény követtetik el, a mely a hadviselés érdekeit érinti, a sajtóterméknek szétküldését megtilthatja.”*³³ Fontos eltérés Surmay javaslatához képest, hogy kizárólag bűncselekmény esetében lehetett szankcionálni az

³² TÓTH ÁRPÁD: i.m. (1996), 28. o.

³³ KHtv. 11. § második bekezdés.

újságíró, a szerkesztőt vagy a kiadót. Ugyan ezen szakasz negyedik bekezdése szerint a kormány intézkedhetett úgy, hogy egyes belföldi lapok, amelyek „közleményeik a hadviselés érdekeit veszélyeztetik, megjelenése és terjesztése eltiltassék.”³⁴ Érzékelhető eltérés, a korábban ismertetett javaslatához képest, hogy nem egy hatóság (akár ügyész akár katonai szerv), hanem mindösszesen a kabinet az, amely bűncselekmény elkövetése nélkül, hadiérdekre hivatkozással eltilthatott egy sajtóterméket.

A külföldi lapok esetén pedig „rendeltetési helyükre juttatás előtt, ellenőrzés alá vétessenek és a mennyiben tartalmuk a hadviselés érdekeire veszélyes, lefoglaltassanak. Külföldi időszaki lapoknak behozatala és terjesztése egészen is eltiltható.”³⁵

Aki ezeket a rendelkezéseket megszegte, ha súlyosabb cselekményt nem követett el két hónapig terjedő elzárással és hatszáz koronáig terjedő pénzbüntetéssel volt büntethető. Meg kell jegyezni e rendelkezések nem példa nélküliek a magyar jogtörténetben, hiszen már 1849-ben a szabadságharc jogalkotásában is megjelentek hasonló szabályok, amelyek alkalmazása következtében tiltották be a radikális Marcius Tizenötödikét.

A törvény 12. §-a rendelkezett arról, hogy a háborús érdeket sértő, olyan cselekménynek, amelyek békeidőben esküdtbíróóság hatáskörébe tartoztak, azok onnan elvonhatóak, kivételes esetben pedig akár katonai eljárás alá is rendelhetőek.

A 25. § pedig ismételten megerősítette a fentebb ismertetett rendeletek tartalmát és kiegészítette azzal, hogy „büntetendő a sajtótermék előállítója (nyomdász stb.) akkor is, ha a sajtóterméknek az e törvény 11. §-ának első bekezdése alapján elrendelt beszolgáltatását szándékosan elmulasztotta, vagy szétküldését a megállapított idő előtt megkezdte és tudta, hogy a sajtótermék tartalma az előbbi bekezdésben meghatározott bűncselekménynek”³⁶

³⁴ KHtv. 11. § negyedik bekezdés.

³⁵ KHtv. 11. § ötödik bekezdés.

³⁶ A Csemegi-kódex 456. § fegyveres erő elleni büntett, amelyet a szövetséges állam haderejének védelmére is kiterjesztett.

*tényálladékát alkotja.*³⁷ Ezek a rendelkezések gondoskodtak arról, hogy háború idején a kormány akkor is alkalmazhasson előzetes cenzúrát és hadiérdekre hivatkozva betilthasson lapokat és büntethessen szerkesztőket, újságírókat, ha az új sajtótörvény teljes egészében liberális sajtószabályozást eredményezett is volna. Azt is látni kell, hogy a háború árnyékában kodifikált jogszabály megalkotói ekkor már számoltak azzal, hogy rövidesen alkalmazni is kell majd e normákat.

Ennek fényében a kormánynak nem volt érdeke olyan sajtótörvényt megalkotni ami lerombolta volna a sajtójogi építményt csupán annak ütött-kopott állagát kellett ismét olyan fényűvé varázsolni, mint amilyen volt a negyvennyolcas építmény eredeti állapotában. Nyilvánvaló volt, hogy a sajtórendészet terén, ahol hiányos volt ez az épület oda új épületrészeket is emel majd a tervezet, de ezek inkább az addig kialakult gyakorlat törvénybe foglalását vagy külföldön már alkalmazott szabályozási módszerek átvételét jelentették.

A benyújtott tervezet ennek ellenére nagy vitát kavart, még a kormánypárti képviselők egy része is bírálta, tiltakozott ellene az ügyvédi kamara és az összes szakmai szervezet. A törvénytervezetet a sajtó csak gúnyosan úgy nevezte, hogy „*törvény a sajtó államosításáról*”.

A kormánypárt minden lehetséges fórumon a törvény liberális voltát és a sajtószabadság terjedelmének kiszélesítését hirdette, természetesen kiemelve a szükséges újításokat is. Ilyen fórumnak tekinthető a főrendiház közjogi és törvénykezésügyi bizottságának jelentése, amely hangsúlyozta, hogy új törvény megalkotására azért volt szükség, mert a '48-as törvény ideiglenes jellegű volt – még saját megfogalmazása szerint is – és nem elvitatható, hogy „*a sajtószabadságért hosszú időn keresztül vívott harc győzelmének volt az eredménye,*”³⁸ azonban az azt megalkotó reformnemzedék

³⁷ KHtv. 25. §.

³⁸ *A főrendiház közjogi és törvénykezésügyi bizottságának jelentése a sajtóról szóló törvényjavaslat tárgyában*, in. Főrendiházi irományok 1910. XVIII. kötet 22. o.

tagjai „*első sorban azt tekintették feladatuknak, hogy a sajtószabadság elnyomását beláthatatlan időre megakadályozzák, hogy a sajtó szabad mozgását általános jellegű és érvényű rendszabályokkal az államhatalom és minden más tényező ellenében intézményes módon biztosítsák.*”³⁹ A jelentés kiemelte, hogy ezen célját a törvény maradéktalanul megvalósította, de a negyvennyolcas törvény óta a körülmények jelentősen megváltoztak, hiszen a sajtó „... *a legutóbbi évtizedek alatt óriási arányokban fejlődött*” és „... *önálló nagyhatalommá alakult*”⁴⁰ – ezért, érveltek a főrendek – szükséges az arra vonatkozó törvényt is e körülményekhez igazítani.

Különösképpen azért is volt szükséges a Bizottság szerint az újraszabályozás – és itt némi elszólás érezhető a jelentésben – mert a „*napi sajtó nagyrészének hangja, irmodora, nyers fellépése, praepotens magatartása, terrorizáló, eredményében pedig különösen a törvénytisztelet rovására a nagy tömegre káros befolyásúvá lett.*”⁴¹

A bizottság megjegyzi, hogy a törvény két fő elvre épült, hogy fentartsa a komoly és tisztességes sajtó szabadságát, valamint gyors védelmet biztosítson a sajtó útján elkövetett visszaélések ellen. Kifejezetten hangsúlyozta a jelentés, – ahogy minden kormánypárti fórum – hogy a tervezet semmi olyan szabályt nem tartalmaz, amely előzetes beavatkozást, korlátozást jelenthetne a sajtó útján megvalósuló szólásszabadságnak, de azt szintén kiemelte, hogy a sajtójog „*legnagyobb hézagát a sajtórendészetet kimerítően szabályozza.*”⁴² A Bizottság összegezve szintén kiemelte, hogy a törvény „*egy nagyban érzett hiányt és hézagot pótol, hogy a sajtószabadság szükségleteinek megfelel, hogy az egyéni jognak, a közrendnek és a közérkölciségnek biztosítására alkalmas intézkedéseket tartalmaz.*”⁴³

Balogh Jenő igazságügy-miniszter indokolása is hasonló hangvételű, szintén rögzítette a sajtószabadság pátoszát és kifejtette,

³⁹ Uo. 22. o.

⁴⁰ Uo. 22. o.

⁴¹ Uo. 23. o.

⁴² Uo. 23-24. o.

⁴³ Uo. 25. o.

hogy „*a sajtónak minden állam jogrendszerében kiváltságos jogi helyzete van.*”⁴⁴ Szintén dicsfénybe – megérdemelten – állította a Szemere-féle törvényt kijelentve róla, hogy „*a magyar törvénytárnak is kevés lapja dicsekszik a nemzet előtt oly varázsszal... .*”⁴⁵ Azonban leszögezte azt is, hogy eme dicső építmény megérett a restaurálásra, hiszen „*...általános az óhaj, hogy a tisztességes és komoly sajtó szabadsága intézményesen biztosíttassék s általános az a kívánság, hogy a sajtó, különösen a napisajtó egy részének mindinkább elfajuló visszaéléseit a törvényhozás hatályos eszközökkel szüntesse meg vagy legalább akadályozza.*”⁴⁶ Azonosan a bizottsággal két vezető elvét rögzítette a törvénynek a tisztességes sajtó szabadságát és a gyors védelemet a sajtó útján elkövetett vétségekkel szemben.

Az új sajtótörvény lényegét tekintve liberális elvekre épült még annak ellenére is, hogy tartalmazott megszorításokat a korábbi törvényhez képest. Az európai gyakorlatnak megfelelően első szakasza rögzítette, hogy a „*sajtó útján mindenki szabadon közölheti és terjesztheti gondolatait.*”⁴⁷ E deklaráció csaknem szó szerinti idézése a forradalmi sajtótörvénynek.

A törvény rendészeti szabályai jóval részletesebbek voltak, – már-már kazuisztikusak – mint a korábbi törvényé. „*A hírlapok felháborodását leginkább a fennálló államrend támadásának tilalma, a valótlan tények (és csakis tények) közlését követő helyreigazítási kötelezettség szabályozása, illetve a sajtó útján megsértett személy nem vagyoni kártérítésének jogosultságát megállapító paragrafusok váltották ki.*”⁴⁸ A fennálló államrend támadásának tilalma egyenesen következett, abból az elképzelésből, hogy a „status quo”-t minden körülmények között meg kellett óvni, azonban jelentős korlátozást ez nem jelentett.

⁴⁴ BALOGH JENŐ igazságügy-miniszter indokolása az 1914. évi XIV. törvénycikk a sajtóról in. Főrendiházi irományok 1910. XVII. kötet 107. o.

⁴⁵ Uo. 107. o.

⁴⁶ Uo. 109. o.

⁴⁷ 1914. évi XIV. törvénycikk a sajtóról 1. §.

⁴⁸ BUZINKAY GÉZA–KÓKAY GYÖRGY: i.m. (2005) 189. o.

A helyreigazítási kötelezettség, mint intézmény pedig ekkora már bevett gyakorlat volt Európában, igaz eltérő kodifikációs módszerrel. A belga és az olasz sajtótörvény azt a módszer választotta, idézve az 1831-es belga törvény szövegét, hogy akit hírlap „közvetlenül vagy közvetve megemlít, joga van ezer betű vagy az illető cikk kétszeres terjedelmét meg nem haladó választ adni.”⁴⁹ Az olasz sajtótörvény szintén e kétszeres szabályt alkalmazta.⁵⁰ A másik módszer a – magyar sajtótörvény által is átvett – kötelező helyreigazítás intézménye, ezt rögzítette az 1881-es francia sajtótörvény 12. § és az 1874-es német sajtótörvény 11. §-a is. Fontos még e szabállyal kapcsolatban megjegyezni, hogy „a helyreigazítás csak ténybeli kijelentésből állhat, vagy annak kijelentéséből, hogy a helyreigazított tények a valóságnak nem felelnek meg.”⁵¹ Úgy gondolom e szabályok ellen egyetlen tisztességes és komoly sajtó sem álgálhatott.

A törvényt bíráló újságírók a törvénynek pont azon részeit nem vették figyelembe, amelyek számukra jelentős érdekvédelmet biztosítottak a kiadóval szemben, hiszen megszüntette a szerkesztőség tagjainak kiszolgáltatottságát a kiadóval szemben.

A bírálók szeme elsiklott a végrehajtási rendelet második fejezetén, amely a köteles példányokra vonatkozó szabályokat tartalmazta, e rendelkezéseknek köszönhetően több hírlap egy-egy példánya a mai napig fennmaradt az utókor számára.⁵²

Ami ellen viszont aktívabban kellett volna fellépni az a törvény átmeneti és életbeléptető rendelkezései, mivel itt a törvény úgy rendelkezik, hogy hatályban kell hagyni, a kivételes hatalomról szóló törvény sajtóra vonatkozó rendelkezéseit, mivel ahogy Révész T.

⁴⁹ 1831-es belga sajtótörvény 18. cikke.

⁵⁰ 1877-es olasz sajtótörvény 43. cikke.

⁵¹ KENEDI GÉZA: *A magyar sajtójog – Úgy a mint életben van az 1914. évi XIV. törvénycikk*, Budapest, Franklin-Társulat, 1914, 38. o.

⁵² A m. kir. minisztérium 1914. évi 2.500. M. E. számú rendelete, a sajtóról szóló 1914 : XIV. törvénycikknek (St.) végrehajtása és egyes kapcsolatos rendelkezések tárgyában (továbbiakban: Vht. rend.) II. fejezet A kötelespéldányokról, MRT., 1914, 433-465. o.

Mihály fogalmazott „*a hatalom számára nemkívánatos sajtó elnémitására vagy megregulására jogi alapot nem Balogh Jenő fogalmazta sajtójog intézményei, hanem a kivételes felhatalmazáson nyugvó kormányrendeletek szolgáltak.*”⁵³

7. A háborús jogalkotás hatása a sajtószabadságra

Az első világháborút megelőzően a kivételes hatalomról rendelkező törvény – amint azt láttuk – felhatalmazást adott a kormánynak, hogy háború esetén rendelettel szabályozza a sajtórendészet területét. A magyar kormány a háború alatt többször is élt ezen jogosítványával, a továbbiakban e jogalkotási termékeket tekintem át.

Mint az a korábbi fejezetekből láthatóvá vált a sajtó a kilencszázas évek elejére tömegmédiává vált, tömegeket befolyásolt és ezzel önálló hatalmi tényezővé vált. Ennek egyre erősebben hangot is adott, bírálta az uralkodót, a kormányt, a képviselőket és a társadalmi berendezkedést. E sajtó már sok esetben terhessé vált az uralkodó osztály számára vagy az „*irmodora, nyers fellépése*” vagy a cikkeinek tartalma miatt. A stílusra és az államformára irányuló támadások ellen megoldást biztosított az 1914-es sajtótörvény rendészeti fejezete, de a deklarált sajtószabadság miatt a valós tényeket tartalmazó leleplező cikkekkkel, amelyek mint a hideg csontig is hatoltak nem tudott mit tenni a kormányzat, azonban a szarajevói merényletet követően éles váltás következett be. Az addig kritikus magyar sajtó mind a júliusi válság, mind a háború első hónapjaiban kiszolgált a kormány sajtópolitikáját, sőt még a mérsékelt ellenzéki lapok is kezdetektől fogva támogatták a Szerbiával szembeni háború gondolatát.

„*Csak a polgári ellenzék balszárnyát, a Károlyi Mihály és Justh Gyula táborát képviselő Magyarország hangoztatta fenntartásait, kifejezve a német orientáció iránti kételyeit.*”⁵⁴ A polgári radikális Világ, Jászi Oszkár és a köré szerveződő csoport

⁵³ RÉVÉSZ T. MIHÁLY: i.m. (2013) 312. o.

⁵⁴ MUCSI FERENC: *Sajtó, cenzúra Magyarországon az első világháború idején* in. Történelmi Szemle 1984/1-2. szám, 193. o.

szintén szembeszállt a felcsapó háborús kedvvel. Leghangosabb az antimilitarista Szociáldemokrata Párt központi lapja a Népszava volt. *„A lappal szemben Tisza már a Szerbiának küldött ultimátum előtt fellépett; maga elé idézte a lap szerkesztőjét (egyben a párt vezetőjét), Garami Ernőt és „a legszigorúbban figyelmeztette” arra, hogy „a lapot, ha hangját nem változtatja meg, amint a kormánynak a megfelelő eszközök rendelkezésére állnak, azonnal betiltja”.*⁵⁵ A Népszava ezután elhalkult. 1914 augusztusára az egész magyar sajtó hangneme páli fordulaton ment át.

Mi az, ami ennyire megváltoztatta a magyar sajtó hangulatát, magatartását? Mitől lett ennyire hirtelen háború, kormány és Monarchia párti?

E kérdésekre egyértelmű válasz adható. A háború előtt közvetlenül már világossá vált, hogy a trónörökös meggyilkolása okozta krízis békés eszközökkel nem oldható meg, sőt sem a Monarchia, sem szövetségesei nem is kívánták elkerülni a háborút. Ennek következtében pedig nagyon rövid időn belül bevezetésre került a kivételes hatalom és annak sajtójogi felhatalmazása, ami nyilvánvalóan óvatossá tette a szerkesztőket. A hadüzenet közlését megelőzően a kormány élt is a jogosítványával és július 27-én kiadta a háború idején alkalmazandó jogszabályokat.

Már a kivételes hatalomról szóló törvény elfogadása előtt, 1912. november 22-én sürgette a miniszterelnök az igazságügy-minisztert, hogy lássanak hozzá a kivételes hatalom birtokában kiadandó rendeletek elkészítéséhez. Végül, azonban csak 1914. július 23-án hagyta jóvá a rendeletcsomagot a Minisztertanács. Ugyanekkor rendelkeztek azok azonnali kiadásáról is. A rendeletcsomag a „Tájékoztató a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről. A magyar Szent Korona országainak területére J-25, b” (továbbiakban: Tájékoztató) összefoglaló elnevezést kapta. Július 26-án kelt átiratával a belügyminiszter megküldte valamennyi főispánnak, a törvényhatóságok első tisztviselőinek, fővárosi főkapitánynak és a határszéli rendőrkapitányságok vezetőinek. A

⁵⁵ MUCSI FERENC: i. m. (1984) 193. o.

Tájékoztató tartalmazta azokat a törvényeket vagy törvény kivonatokat, amelyek a kivételes hatalmat megalapozták illetve arra rendelkezéseket tartalmaztak. Mellékletként szintén része volt, az összes olyan rendelet, amelyet a kivételes hatalom birtokában alkotott meg a végrehajtó hatalom.⁵⁶

A Tájékoztató a sajtójog területére is számos jogszabályt tartalmazott. Ezeket célszerűnek tartom az egyes felhatalmazások köré csoportosítva bemutatni. A 11. §-ban rögzített jogosultságok három csoportra oszthatóak: (1) felhatalmazás időszakos lapok előzetes ellenőrzésére és büncselekmény esetén történő szankcionálására; (2) belföldi lapoknak kormány általi betiltása, amennyiben a hadviselés érdekeit veszélyeztetik; (3) külföldi lapok előzetes ellenőrzése és eltiltása, amennyiben hadiérdeket veszélyeztetnek.

Első csoportba sorolom azon rendeleteket, amelyek jogkört biztosítottak a sajtótermékek ellenőrzésre, továbbá azokat, amelyek az ellenőrzés szabályait határozták meg. A kormány 5.483/1914. számú, az időszakos lapok és más sajtótermékek ellenőrzéséről szóló rendeletében felhatalmazást adott az igazságügyminiszternek, hogy a belügyminiszterrel és a kereskedelmi miniszterrel egyetértve az erre okot szolgáltató időszakos lapoknak és az időszakos lapok közé nem tartozó minden más sajtóterméknek az ellenőrzését rendelettel szabályozza.⁵⁷

E hatáskör birtokában megalkotott rendeletet szintén tartalmazta a Tájékoztató. A rendelet preambuluma visszautalt a felhatalmazást adó jogszabályra és ismételten kijelentette, hogy ellenőrzési szabályok csak és kizárólag az erre okot szolgáltató (külön megjelölendő) sajtótermékekre vonatkoznak. A m. kir. ügyészség feladata volt előterjeszteni, azon sajtótermékeket, amelyek ellenőrzését szükségesnek vélték, azonban eddig nem derült fény a

⁵⁶ TÓTH ÁRPÁD: i.m. (1996), 51. o.

⁵⁷ A m. kir. minisztérium 1914. évi 5.483/M. E. számú rendelete, az időszakos lapok és más sajtótermékek ellenőrzéséről, MRT., 1914, 1430. o.

forrásokból arra, mely lapokra és milyen széles körre terjedt ki ez a vizsgálat.⁵⁸

A szétküldés előtti ellenőrzés nem példa nélküli a magyar sajtójog történetében, hiszen a Bach-rendszer formális sajtószabadsága idején szintén e módszert alkalmazták. Ezen ellenőrzési mód bár nem nevezhető előzetes cenzúrának, azonban annál akár jóval hatásosabb is lehetett, hiszen a felmerülő jelentős költségektől való félelem öncenzúrához vezethetett. Jelentős eltérés a korábbikhoz képest, hogy szankcionálásra csak bűncselekmény megvalósítása esetén volt lehetőség, vagyis az ellenőrzést végző személy döntési jogkörét kellően körülhatárolta a jogalkotó.

Ellenőrzésére kijelölt szervek a királyi törvényszékek mellett működő királyi ügyészségek voltak. Illetékessége alá azok a sajtótermékek tartoztak, amelyeket az általános illetékességi területén állítottak elő.

A kézbesítés megkezdésére időszaki lapoknál a sajtórendészeti köteles példány kézbesítésétől számított 3 óra, más sajtóterméknél egy hét múlva volt lehetőség. A királyi ügyész vagy ellenőréssel megbízott hatóság tagja korábban is engedélyezhette a sajtótermék kézbesítésének megkezdését, amennyiben a megvizsgálás eredményeként meggyőződött arról, hogy a lap tartalma alapján betiltásnak vagy lefoglalásnak nincs helye. Hatósági engedély vagy kézbesítőkönyv hiányában a postahivataloknak, vasúti és hajózási vállalatoknak a sajtótermék felvételét meg kellett tagadni.

Amennyiben a megvizsgálás eredményeként azt állapították meg, hogy sajtótermékkal oly bűncselekményt valósítottak meg, amely a hadviselés esetleges érdekeit veszélyezteti, az ellenőrző hatóság a sajtótermék szétküldését meg kellett, hogy tiltsa. Kifejezetten ilyen cselekménynek minősültek *„az osztrák-magyar monarchia két állama fegyveres erejének állásáról, mozdulatairól, erejéről és működéséről, az erődök és erősítvények állapotáról, úgyszintén az e fegyveres erő számára szolgáló fegyverek, hadiszerek*

⁵⁸ M. KONDOR VIKTÓRIA: *Adalékok az első világháború alatti sajtó és cenzúra történetéhez. Törvények és cenzúra.* in Magyar Könyvszemle, 1975/1. szám, 80. o.

és szerelvények mennyiségéről, vagy élelmiszerek hollétéről, mennyiségéről és minőségéről, vagy szállításáról a sajtó útján történő közlések.”⁵⁹ 1914. augusztus 3-án e rendelet hatályát kiterjesztették a Német Császárság fegyveres erejével kapcsolatos információk közlésére is.⁶⁰ Ezen szabály megsértője az 1878. évi V. törvénycikk alapján 5 évi államfogházzal és nyolcezer koronáig terjedő pénzbüntetéssel volt sújtható.⁶¹ Az eljáró hatóságnak az eltiltás tényét közölnie kellett a postával és egyéb terjesztővel, valamint a sajtótermék előállítójával figyelmeztetve őt a tilalom ellenére való terjesztés következményeire.

Ha a sajtótermék más hivatalból üldözendő bűncselekmény tényállási elemeit is megvalósította, az ellenőrző hatóságnak bűnvádi eljárást kellett indítania, amely során a büntető bíróság elrendelhetette annak elkobzását vagy lefoglalását és amennyiben úgy kívánta rendelkezésére kellett bocsátani.⁶²

*„Minden olyan hírnek közlése, amely a lakosság körében nyugtalanságot vagy izgalmat kelthet, hátrányos befolyással lehet a monarchia katonai helyzetére és a hadviselés érdekeit is veszélyeztetheti. Ennélfogva az ilyen hírek csak akkor közölhetők, ha azok hivatalos forrásból erednek, vagy közlésükhöz a m. kir. miniszterelnökség sajtóirodája, vagy a nyomtatvány megjelenési helyére illetékes kormánybiztos kifejezetten hozzájárul.”*⁶³ Hivatalos

⁵⁹ A m. kir. minisztérium 1914. évi 5.482. M. E. számú rendelete, a katonai intézkedések közlésének eltiltásáról, MRT., 1914, 1429-1430. o.

⁶⁰ A m. kir. minisztérium 1914. évi 5081. M. E. számú rendelete, a katonai intézkedések közlésének eltiltásáról szóló 5482. M. E. számú rendelet hatályának kiterjesztéséről, MRT., 1914, 1463. o.

⁶¹ A Csemegi-kódex fentebb említett szakasza még 4000 forintról rendelkezett, azonban 1900. január 1-től Magyarországon a hivatalos fizetőeszköz a korona lett (1892. évi XVII. törvény). Egy korona értékét fél forintban szabták meg, tehát a két büntetés értékazonosságát mutatott.

⁶² Vht. rend. 27-29. §.

⁶³ A m. kir. igazságügyminiszternek a m. kir. belügyi és kereskedelemügyi miniszterrel egyetértve kiadott 12.001. M. E. számú rendelete, az időszaki lapok és más sajtótermékek ellenőrzésének szabályozásáról (továbbiakban: Ell. rend.) 6.§, MRT., 1914, 1973-1976. o.

közlésnek minősült a miniszterelnökség sajtóosztályának, a horvát-szlavón-dalmát országok kormányának, elnökségének, a honvédelmi miniszternek, a császári és királyi hadsereg-főparancsnokság sajtóhadiszállásának és a hivatalos lapoknak (Budapesti Közlöny, Budapesti Tudósító), valamint Magyar Távirati Irodának a tájékoztatása.⁶⁴ Minden más katonai vagy háborús eseményre vonatkozó hír esetében szükséges volt az előzetes jóváhagyás.

Azok a sajtótermékek, amelyek ennek nem tettek eleget és kifogásolható tartalommal jelentek meg azok lappéldányának terjesztését az ellenőrző hatóság eltiltotta. Abban az esetben, ha szükségesnek vélték az időszakos lap esetleges betiltása végett az igazságügyminiszterhez vagy a belügyminiszterhez fordulhattak. Ezen rendelkezéssel, azonban túllépet a kormány a 11. § által nyújtott kereteken, mivel az, csak és kizárólag a kabinetnek adott felhatalmazást hadiérdek veszélyeztetésére hivatkozva sajtótermék betiltására és nem ruházta fel a végrehajtó hatalmat azzal, hogy az ellenőrzést végző hatóságnak jogkört biztosítson arra, hogy ugyanerre hivatkozással lappéldányt tilthasson be.

Az ellenőrző hatóság annak megállapítása végett, hogy a sajtótermékkel elkövetett bűncselekmény katonai érdeket sértett-e a katonai hatóság részéről ezzel megbízott katonai szakértőt köteles volt meghallgatni és véleményét figyelembe venni. Katonai szakértőnek minősült: *„a közös hadsereg vagy honvédség nyugállományú vagy szolgálaton kívüli tisztje, vagy pedig az ellenőrző hatóság székhelyén lévő állandó katonai parancsnokságoktól, illetve konkrétan megnevezett katonai szervektől kirendelendő havidíjasok, akiknek bizonyos mérvű helyi ismeretekkel, érettebb katonai ítélőképességgel és a helyi nyelvek ismeretével kell bírniok.”*⁶⁵

⁶⁴ BELLÉR JUDIT: *Sajtópolitika és sajtórendészet az I. világháború idején (Adalékok az 1914. évi XIV. törvénycikkkel kapcsolatos háborús rendelkezésekhez* in: MEZEY BARNA, NAGY BOLDIZSÁR (szerk.): *Fiatalkorok műhelytanulmányai*, Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 1982, 37. o.

⁶⁵ TÓTH ÁRPÁD: i.m. (1996), 72. o.

A rendeletbe foglaltak megszegése, a sajtórendészeti kötelességdíj beszolgáltatásának elmulasztása vagy sajtótermék idő előtti szétküldése, ha súlyosabb bűncselekmény nem valósult meg kihágási alakzatnak minősült, és 2 hónapig terjedő elzárással és hatszáz forintig terjedő pénzbüntetéssel volt sújtható.⁶⁶

E csoportba tartozó rendeletek csak meghatározott sajtótermékekre (amelyek körét nem ismerjük) vonatkoztak, ezek esetében azonban visszavezette a Bach-rendszerben ismert terjesztés előtti megvizsgálás intézményét. Szankcionálást elsődlegesen hadiérdeket sértő bűncselekmények esetén engedett. E rendelkezések, háború idején véleményem szerint elfogadhatóak voltak, azonban azzal, hogy jogalkotó túllépett a jogkörének keretein és engedélyezte lappeldány betiltását a hatóságnak hadiérdek veszélyeztetésére hivatkozva, súlyos visszaéléseknek adott alapot, amely jogszerűtlen korlátozása volt a sajtószabadságnak.

A felhatalmazások második csoportját, azon felhatalmazás képezi, amely alapján lehetősége volt a kormánynak hadviselés érdekének veszélyeztetésére hivatkozással sajtótermékek megjelenését és terjesztését betiltani. A Tájékoztató részét képező rendelet ezzel a jogkörrel a belügyminisztert ruházta fel.⁶⁷

A háború első hónapjában e jogosítványával élve tiltotta be Sándor János belügyminiszter a Független Hírmondót, a Szlovenszki Denniket, a Kassai Munkást, a fiumei Riecke Novinét⁶⁸ és 1915. március 12-én a Gregor József által kiadott és szerkesztett Náródný

⁶⁶ Ell. rend. 1-9. §.

⁶⁷ A m. kir. minisztérium 1914. évi 5.484. M. E. számú rendelete, egyes belföldi időszaki lapok megjelenésének és terjesztésének eltiltásáról, MRT., 1914, 1431. o.

⁶⁸ BELLÉR JUDIT: i.m. (1982), 43-44. o.

Hlásnikot,⁶⁹ valamint a Nap című Braun Sándor szerkesztette lapot, ez utóbbi lap betiltását, azonban 1917. február 8-án visszavonták.⁷⁰

1914. augusztus 31-én a kereskedelmi miniszter megvonta a postai szállítás jogát a magyar Szent Korona országainak területén az Újvidéki Zasztava elnevezésű laptól, amely Miletics Szvetozár nyomdájában készült. A lapot sújtó szankció miéртje világossá válik, a Minisztertanácsi jegyzőkönyvekből, hiszen a lap szerkesztője Tomié Jasa szoros összekötetésben volt a belgrádi kormány sajtófőnökével, így e jog megvonása nevezhető hadiérdeknek is.⁷¹ A belügyminisztérium a háború során mindösszesen ötször élt ezen jogosítványával, ami nem nevezhető a jogkörrel való visszaélésnek, főként, mivel a betiltott sajtótermékek túlnyomó része nemzetiségi médium volt, akiknek inkább volt érdeke a Monarchia háborús veresége, mint egységének fennmaradása.

A felhatalmazások harmadik csoportjába a külföldi sajtótermékeknek ellenőrzésére és – hadiérdek veszélyeztetésére hivatkozással – lefoglalására, illetve kitiltására való jogosultság sorolandó. A Tájékoztatóban szétküldött rendelet azonban mindösszesen az ellenőrzésre és a lefoglalásra hatalmazta fel a miniszterelnököt.⁷²

Szintén július 27-i hatállyal elrendelte a kormány a Szerbiából érkező időszaki lapok behozatali és belföldi továbbítási vagy terjesztési tilalmát. E tilalom vonatkozott azokra az időszakos lapokra, amelyeket akár külföldön, akár belföldön fordítottak le.

⁶⁹ A m.kir. belügyminiszter 1915. évi 1.236. res. számú rendelete, a »Národny Hlásnik« e. lap megjelenésének és terjesztésének eltiltásáról, MRT., 1915, 217. o.

⁷⁰ A m. kir. belügyminiszter 1917. évi 17.473. számú rendelete Budapest székesfőváros polgármesteréhez, »A Nap« című időszaki lap megjelenését, terjesztését eltiltó rendelkezés visszavonásáról, MRT, 1917, 620-621. o.

⁷¹ Postai szállítási jog megvonása (1914. augusztus 31.) in. IVÁNYI EMMA (szerk.): *Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából 1914-1918*, Budapest, Akadémia Kiadó, 1960, 84. o.

⁷² A m. kir. minisztérium 1914. évi 5.720. M.E. számú rendelete, a külföldről érkező sajtótermékek ellenőrzéséről, MRT., 1914, 1466. o.

A posta ezekre a lapokra előfizetést nem fogadhatott el. A nem időszakos lapokat pedig revízió után lehetett csak továbbítani rendeltetési helyükre. Ellenőrzésüket a Magyar Királyság területén a miniszterelnökség sajtóosztálya, Horvát-Szlavónországban pedig a királyi országos kormány elnöksége végezte. Magyarország területén az ellenőrzést ténylegesen a miniszterelnökség sajtóosztálynak kirendeltségeként a magyar királyi főpostán működő Külföldi Sajtótermékek Ellenőrző Bizottsága végezte.

Azon nem időszakos sajtótermék, amely zárt levélben érkezett, azt a kicserélő postahivatalnak kellett megküldeni Budapestre vagy Zágrábba, egyéb esetben a vámhatóság feladata volt a rendelkezésre bocsátás.

Az a nem időszakos sajtótermék, amely esetében az ellenőrzés nem talált visszásságokat, azokat vámkezelés után késedelem nélkül kellett kiszolgáltatni.

Az a lap, amely hadiérdeket sértett vagy veszélyeztetett azt be kellett szüntetni és ezt közzé kellett tenni a hivatalos lapban, aki ennek ellenére ilyen betiltott lapot behozott vagy terjesztett, az, ha súlyosabb bűncselekmény nem valósult meg, kihágás miatt 2 hónap elzárással és hatszáz forint pénzbüntetéssel volt sújtandó.⁷³

E jogszabály rendelkezéseinek hatályát 1914. augusztus 5-én kiterjesztették az Oroszországból érkező sajtótermékekre is.⁷⁴ 1915. május 24-én pedig az összes ellenséges állam sajtótermékére érvénybe lépett az eredetileg csak szerbiai lapokra alkalmazott rendelet.⁷⁵

⁷³ A m. kir. minisztérium 1914. évi 5.485. M. E. számú rendelete, a Szerbiából érkező időszakos lapok behozatalának és terjesztésének eltiltásáról és az onnan érkező más sajtótermékek ellenőrzéséről és lefoglalásáról, 1-6. §, MRT., 1914, 1431-1433. o.

⁷⁴ A m. kir. minisztérium 1914. évi 5.858. M. E. számú rendelete, a Szerbiából érkező időszakos lapok behozatalának és terjesztésének eltiltásáról és az onnan érkező más sajtótermékek ellenőrzéséről és lefoglalásáról szóló 5.485. M. E. sz. rendelet hatályának kiterjesztéséről, MRT., 1914, 1465. o.

⁷⁵ A m. kir. minisztérium 1915. évi 1.809. M. E. számú rendelete, az ellenséges államokból érkező időszakos lapok behozatalának és terjesztésének

E rendelkezések megfeleltek a kivételes hatalomról szóló törvény rendelkezéseinek és nem tekinthetők a sajtószabadság túlzott megszorításának sem, mivel két háborúban álló fél közötti sajtótermék mozgását korlátozták, kiszűrve ezzel például a Monarchia területén élő szerb kisebbség lázítását.

A miniszterelnök 1914. szeptember 30-án elrendelte, hogy a vidéki és külföldi lapok csak előzetesen ellenőrzött közleményeket vehettek át, a vidéki lapok esetében ennek ellenőrzésére szolgált a közleményt követő forrásmegjelölés. *„A vidéki hírlapok számára forrásul szolgáltak: a Magyar Távirati Iroda; a Budapesti Tudósító; egyéb könyvatosok; a budapesti napilapoknak nyomtatásban már megjelent hírei, továbbá az a hír, amely a nap vagy az éj folyamán a Hadfelügyeleti sajtóbizottság cenzúráján már áment, s amely anyag a cenzúra útján már a vidéki hírlaptudósítókhöz is eljutott olyanképpen, hogy valamelyik budapesti napilap kefelevonatában a vidék számára nekik átadott.”*⁷⁶

Ezen szabályok a háború első két évében a hírlapok többségét nem érintette drasztikusan, ezt bizonyítja, hogy ebben az időszakban érték el a legmagasabb példányszámot, ezek közül kiemelkedett az Est, amely alkalmanként elérte a négyszázezres darabszámot is.⁷⁷ További kedvezményeket is tett a kabinet, azokat az újságírókat, akiket nélkülözhetetlennek nyilvánított a szerkesztő azokat mentesítette a hadkötelezettség alól. Az újságírókat mentesítette az általános fogyasztási korlátok alól. A kereskedelmi miniszter 1914. október 4-én elrendelte a politikai napilapok portómentes szállítását, azon lapok esetében, amelyek október 1-én közforgalomban voltak. A díjmentes szállítási kedvezmény a lapkiadó részéről külön-külön címszalag alatt feladott egyes példányokra terjedt ki. Ezekhez a

eltiltásáról és az onnan érkező más sajtótermékek ellenőrzéséről és lefoglalásáról, MRT., 1915, 701. o.

⁷⁶ M. KONDOR VIKTÓRIA: i.m. (1975), 81. o.

⁷⁷ MUCSI FERENC: i. m. (1984) 196. o.

portómentes hírlapokhoz melléklet nem volt csatolható és ez a mentesség nem terjedt ki a postáról való kézbesítésre.⁷⁸

A háború további éveiben kibocsátott jogszabályok ismertetése előtt fontosnak tartom bemutatni, a központi közigazgatás azon szerveit, amelyek részt vettek a háború idején sajtóval kapcsolatos igazgatási feladatok ellátásában.

1867 óta működő intézmény volt a miniszterelnökség sajtóosztálya. A sajtóosztály gondoskodott a nyilvánosságra szánt háborús események közzétételéről a Budapesti Közlöny, a Magyar Távirati Iroda és a Budapesti Tudósító útján. Minden más katonai vagy háborús eseményre vonatkozó hír csak előzetes jóváhagyás útján jelenhetett meg. Kezdetben ezeket az engedélyezéseket a sajtóosztály végezte és szintén ez bocsátotta ki ún. sajtótílmakat. „E sajtótílmak olyan bizalmas értesítések voltak, amelyeket... a szerkesztőséghez intézett minden olyan esetben, ha bizonyos híreket, információkat az aktuális politikai helyzetben a kormány szempontjából nem volt tanácsos nyilvánosságra hozni.”⁷⁹ Később e hatáskört a Sajtóalbizottság gyakorolta.

Még a háború kirobbanása előtt 1914. július 24-én a „*kivételes intézkedések gyorsasága és az egységes irányítás céljából a Hadi Felügyeleti Bizottság (továbbiakban: HFB.) néven külön intézményt szerveztek az egyes szakminisztériumok oda delegált képviselőiből,*”⁸⁰ amely a honvédelmi minisztérium berkein belül működött. Részlegesen alá volt rendelve a közös hadügyminisztérium Hadfelügyeleti Hivatalának és a Monarchia Nyilvántartási Hivatalának. Minden kivételes intézkedéssel vagy katonai érdekert érintő ügyben, mind a polgári hatóságoknak mind a katonai parancsnokságoknak a HFB.-hez kellett fordulni. E szerv volt a koordinátora a kivételes intézkedések végrehajtásának. A HFB. végezte a hadi helyzetről beérkezett hírek, jelentések politikai

⁷⁸ Politikai napilapok portómentes szállítása (1914. szeptember 29.) in. IVÁNYI EMMA (szerk.): *Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából 1914-1918*, Budapest, Akadémia Kiadó, 1960, 91. o.

⁷⁹ BELLÉR JUDIT: i.m. (1982), 41-42. o.

⁸⁰ M. KONDOR VIKTÓRIA: i.m. (1975), 78-79. o.

és katonai szempontból történő értékelését, és ez alapján döntött, hogy ezek közül melyeket lehet nyilvánosságra hozni.

A HFB.-vel egy időben állították fel, annak szervezeti egységeként működő Sajtóalbizottságot. Ezen albizottság az egyes szakminisztériumok képviselőiből és katonai szakértőkből állt. A miniszterelnökséget, a belügy-, a pénzügy- és a földművelésügy minisztériumot 2-2 fő képviselte; az igazságügytől 3, a kereskedelmi minisztériumtól 5, a Horvát-szlavon minisztériumtól 1, Horvát-Szlavonország kormányától 2 fő vett részt a bizottság munkájában. 1915-16-ban 26 polgári alkalmazottja volt, köztük a miniszterelnökséget képviselő Drasche-Lázár Alfréd a trianoni békeszerződés későbbi aláírója. Vezetője Karátsón Sándor a honvédelmi minisztérium államtitkára. Mint korábban említettem e szerv végezte a katonai vagy háborús eseményre vonatkozó hírek előzetes jóváhagyását és sajtótilalmak kibocsátását. Erre azért volt szükség, mert több információval rendelkezett, mint a sajtóosztály, hiszen a HFB.-nél összefutottak a különböző minisztériumokból érkező hírek. Kérdéses a miniszterelnökség sajtóosztályával való feladatmegosztása. M. Kondor Viktória véleménye szerint az albizottság „a szerkesztőségekhez megküldött bizalmas tiltó figyelmeztetéseit – jóváhagyás, vagy egyszerű tudomásvétel végett – átküldte a miniszterelnökség sajtóosztályának.”⁸¹ Az albizottsági ügymenetben jól elkülönítették a katonai és a polgári bizottsági tagok feladatait, de a kiadványokat minden esetben ellen kellett jegyeznie az elnöknek.

Tovább nehezítette a hatáskörök átláthatóságát, a Táviratellenőrzési Bizottság létezése. E szerv feladata volt, hogy a haditudósításokat cenzurázza, valamint az engedély nélküli haditudósítók üzeneteinek továbbítását megtagadja.

E vázlatos ismertetésből is jól kilálglik mennyire keveredtek az egyes hatáskörök a szervek között, főként, akkor, ha még megemlíjtük a korábban ismertetett Külföldi Sajtótermékek

⁸¹ M. KONDOR VIKTÓRIA: i.m. (1975), 80-81. o.

Ellenőrző Bizottságát, valamint a királyi ügyészeket és egyéb hatóságokat, amelyek részt vettek sajtójogi feladatok ellátásában.

A háború további éveiben a kormány kevésbé jelentős megszorításokat vezetett be jogszabályi szinten, azonban félhivatalos fórumokon keresztül drasztikusan korlátozta a sajtó mozgásterét.

A kabinet 1915-től korlátozta azon térképek, útikönyvek és képeslapok terjesztését, amelyek 1:50000 arányú ország felvételeket és 1:200000 arányú dombortérképeket ábrázolnak.⁸² E szabály vonatkozott a Monarchia összes államát, továbbá Németországot és Törökországot ábrázoló művekre is. 1916-tól pedig a harctéri részletes térképek terjesztését tiltotta meg.⁸³

Szintén ez évtől tilos volt árusítani, szétosztani, közszemlére tenni, vagy egyéb módon terjeszteni az *„olyan sajtóterméket, iratot vagy ábrázolatot, amely titkos ténnyel, avagy titkos írásmód vagy írásjelek ismertetését tartalmazza, vagy amely titkos ténnyel avagy titkos írásmód vagy írásjel alkalmazásával készült.”*⁸⁴

1916-tól azonban változott a közhangulat. A gazdasági és politikai válság és az egyre csekélyebb hit a háborús győzelemben, megváltoztatta a sajtó magatartását is. Egyre több bíráló hangvételű cikk jelent meg az újságok hasábjain. Több is megjelent volna, azonban a félhivatalos sajtótiltalmak köre, már nem csak a hadieseményekre és külpolitikára terjedt ki, mint a kezdeti években. Tilos közleménynek számított: (1) liszt és kenyérhiányra vonatkozó közlemény; (2) kémkedési ügyekben hozott bírósági ítélet; (3) munkásmozgalmakról szóló közlemény; (4) az önálló kommentárok háborús események-

⁸² A m. kir. minisztérium 1915. évi 2.449. M. E. számú rendelete, egyes térképek, útikönyvek, képes levelezőlapok és ábrázolatok terjesztésének korlátozásáról, MRT., 1915, 1081-1082. o.

⁸³ A m. kir. belügyminiszter 1916. évi 17.020. ein. számú körrendelete valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez, a harctéri részletes térképek stb. terjesztésének megállításáról, MRT., 1916, 1123. o.

⁸⁴ A m. kir. minisztérium 1916. évi 1.012. M.E. számú rendelet, titkos ténnyel avagy titkos írásmód vagy írásjelek ismertetését tartalmazó, vagy ilyenek alkalmazásával készült sajtótermékek, iratok és ábrázolatok terjesztésének eltiltásáról, MRT., 1916, 166-167. o.

hez; (4) tudósítás az Országgyűlés zárt üléseiről, (5) sztrájkokról, (6) béketörekvésekről és (7) a bolsevizmus veszélyéről.⁸⁵ Ezek félhivatalos tilalmak sokkal inkább tekinthetők cenzúranak, mint a kivételes hatalom birtokában kiadott jogszabályokba foglalt rendelkezések.

Tovább mélyítette a válságot az újságpapír hiány. A kormány felállította az Újságpapír Központot, melynek feladata a hiány orvoslása volt. Meghatározták a heti maximum oldalterjedelmet és a szövegoldal és hirdetési oldal arányát. E rendelkezések alól mentesültek a hivatalos lapok.⁸⁶ A Központ azonban nem tudta orvosolni a hiányt, aminek hatására felemelkedtek a lapok és hirdetések árai.

A kabinet 1917-ben már a magyar sajtótermékek kivitelét is korlátozta, azt csak a budapesti vagy zágrábi könyvkiviteli bizottság engedélyével lehetett postán vagy más módon az ország területéről kivinni. Ez alól kivétel volt Ausztria, Németország és Bosznia és Hercegovina, ahova bármely sajtótermék kivihető volt előzetes engedélyezés nélkül.⁸⁷

A háború utolsó évében egyre inkább erősödött a lapokban a háború ellenes hangulat, amely egyre nehezebb feladat elé állította a közigazgatási szerveket. Az engedélyezés egyre lassabb lett, ennek okán sok esetben nem tudták pótolni a lapok hasábjain a letiltott cikkeket vagy cikk részeket. Ez fehér foltokat eredményezett a lapok hasábjain, ami egyre inkább a tiltakozás jele is volt, más esetben pedig a szándékolt fehér folt segített kikövetkeztetni a szöveggörnyezetből a törölt tartalom mondanivalóját. Ez ellen lépet fel a HFB. ülésén Drasche-Lázár Alfréd, kiemelve, hogy az a cenzúra, amely csak mondatrészeket töröl nemkívánatos mivel a szöveggörnyezetből megfejthető a tartalom. Kezdeményezte, hogy amennyiben fehér

⁸⁵ M. KONDOR VIKTÓRIA: i.m. (1975), 81. o. és BELLÉR JUDIT: i.m. (1982), 45. o.

⁸⁶ A m. kir. minisztérium 1916. évi 734. M.E. számú rendelet, a rotációs újságpapír forgalmának és felhasználásának szabályozásáról, MRT., 1916, 122-128. o.

⁸⁷ A m. kir. minisztérium 1917. évi 5.700. M. E. res. számú rendelete, sajtótermékek kivitelének ellenőrzéséről, MRT., 1917, 1586-1587. o.

ablak pótlása nem történik meg az egész cikk megjelenését tiltják el.⁸⁸

A fent bemutatott szabályozás egyértelmű visszalépés a háború előtti állapotokhoz képest azonban látni kell azt is, hogy a rendkívüli idők rendkívüli intézkedéseket igényeltek. Ezt bizonyítja, hogy a nálunk jóval fejlettebb demokráciával rendelkező országok is életbe léptettek hasonló szabályokat. Angliában a „Defence of Realm Act”-et rögtön a háborúba lépés után alkotta meg a törvényhozás, amely kifejezetten tilalmazta, hogy akár szóban akár írásban valaki olyan kijelentéseket tegyen, ami a hadsereget vagy a civil lakosságot elidegeníti az uralkodótól.⁸⁹ Az Egyesült Államokban két törvény is elfogadtak a sajtószabadság korlátozásáról „Espionage Act of 1917” és „Sedition Act of 1918” vagyis a Kémtörvényt és a Zendülési törvényt, amely kimondta, hogy nem lehet sérteni, gyalázní vagy hűtlen kifejezésekkel illetni az Egyesült Államok zászlaját, kormányát, a fegyveres erőket, vagy más kormányzati szervet.⁹⁰ E törvények hatására ítélték el Eugene V. Debs-et az Amerikai Vasúti Egyesület alapítóját aki, *„döbbenet kelt ki a szólásszabadságot korlátozó kampány ellen, melynek során a német nyelv és a szocialista sajtó nem kívánatos tényezőkké váltak.”*⁹¹

Magyarországon a kivételes hatalom birtokában hozott rendelkezéseket Károlyi Mihály kormánya 1918. november 5-én helyezte hatályon kívül ezzel visszaállítva az 1914-es sajtótörvény által biztosított sajtószabadságot.⁹² Azonban ez nem bizonyult hosszú életűnek, előbb a Tanácsköztársaság alatt, majd az azt követő másfél évben fenntartották a kivételes hatalom birtokában hozott rendeleteket. Sőt

⁸⁸ BELLÉR JUDIT: i.m. (1982), 49-50. o.

⁸⁹ Defence of Realm Act, 1914

⁹⁰ Sedition Act of 1918

⁹¹ BRIAN MACARTHUR: *A XX. század legnagyobb beszédei*, Budapest, Agave könyvek, 1999, 41. o.

⁹² A magyar minisztérium 1918. évi 4.802. M. E. számú rendelete, a sajtószabadságot korlátozó háborús rendeletek hatályon kívül helyezéséről, MRT., 1918, 2198-2199. o.

1919. november 13-án kiterjesztették a kézbesítés előtti előzetes vizsgálatot az összes időszakos lapra és más sajtótermékekre is.⁹³

8. Összegzés

A magyar sajtó jelentős fejlődésen ment keresztül az 1848-as sajtótörvény megalkotását követő fél évszázadban, közel háromszáz nyomda működött Budapesten a negyvennyolcas kevés számú üzemhez képest. A sajtó a tömegtájékoztatás eszközévé lett és mint új hatalmi erő jelent meg a politikában. Az új sajtótörvénynek kezelnie kellett ezt a megváltozott környezetet, a sokszor már igen durva stílusú és határokat átlépő újságírást. Az új sajtótörvény összességében liberális szellemű és a nyugati mintákat átvevő – így többek között a kötelező helyreigazítás intézményét – jogalkotási produktum volt, szerencsétlensége, hogy a háború előestéjén született.

Jelentős befolyással volt a háborús jogalkotásra a kivételes hatalomról szóló törvény, amely sajtójog területén három jogosítványt biztosított a kormánynak: (1) felhatalmazás időszakos lapok előzetes ellenőrzésére és bűncselekmény esetén történő szankcionálására; (2) belföldi lapoknak kormány általi betiltása, amennyiben a hadviselés érdekeit veszélyeztetik; (3) külföldi lapok előzetes ellenőrzése és eltiltása, amennyiben hadiérdeket veszélyeztetnek.

Az első jogkört csak meghatározott sajtótermékek esetében alkalmazta a kormány, azonban, hogy ezek melyek voltak, vagy akár milyen széles spektruma volt ez a sajtótermékeknek nem tudjuk. Túllépet a rendelet a felhatalmazáson, amikor jogkört biztosított az ellenőrzést végző hatóságnak arra, hogy hadiérdek veszélyeztetésére hivatkozva betilthasson lapszámokat, mivel a törvény felhatalmazás erre csak a kormánynak adott.

⁹³ A magyar kormány 1919. évi 5.499. M. E. számú rendelete, a sajtóról, MRT., 1919, 874-875. o.

A kabinet ezzel a jogosítvánnyal a belügyminisztert ruházta fel, aki az egész háború folyamán mindösszesen öt időszakos lappal szemben alkalmazta e jogkörét. E lapok többségében nemzetiségi orgánumok voltak, amelyeknek inkább volt érdeke a Monarchia háborús veresége, mint egységben való fennmaradása.

A külföldi lapokkal szembeni fellépés csak az ellenséges államok sajtójára terjedt ki, az időszakos lapok teljes tilalom alá kerültek, egyéb orgánumokat ellenőrzés alá vontak és amennyiben sértették a háborús érdekeket akkor a lapszámot vagy akár magát sajtóterméket eltiltották.

A felhatalmazás alapján kiadott rendeletek – nem elfelejtve a hatósági lapszámbetiltás lehetőségét – megfeleltek a felhatalmazásban foglaltaknak, ezek alkalmazása többségében nem érintették lapkiadókat, ez abból is jól látható, hogy a háború első két évében az egyes lapszámok darabszáma rekordokat döntött. E rendelkezések nem tekinthetjük cenzúrának.

Sok inkább volt cenzúrának tekinthető az ún. sajtótilalmak, amelyet kezdetben a miniszterelnökség sajtóosztálya, később a Sajtóalbizottság adott ki. A háború első két évében ez csak méltányolható tárgyköröket érintett (hadiesemények, külpolitika). 1916-tól viszont jelentősen kiszélesítették a tárgyköröket, amely már jóval inkább volt politikai, mintsem háborús érdek. Hiszen tilos közleménynek számított többek között: (1) munkásmozgalmakról; (2) sztrájkokról, és (3) a bolsevizmus veszélyéről szóló közlemény. E tilalmak és a háború ellenes hangulat révén jelentősen lelassult az engedélyezési eljárás, amelynek köszönhetően több újság hasábjain fehér foltok jelentek meg a letiltott cikkek illetve cikkrészletek helyén. E fehér foltok a háború utolsó éveiben az ellenállás szimbólumaivá váltak.

A felhatalmazáson alapuló sajtókorlátozással más államok is éltek, így az általam vázlatosan bemutatott Egyesült Államok és Egyesült Királyság jogalkotása is tartalmazott hasonló jogszabályokat, amely jól mutatja a korszak felfogását, abban a kérdésben, hogy a sajtószabadság korlátozható-e háborús érdekből, a válasz ekkor egyértelműen igen volt. E válasz Magyarországon is

elfogadható volt, hiszen a jogi szabályozás nem sértette mélyrehatóan a sajtószabadságot. A kivételes hatalom felhatalmazása alapján kiadott jogszabályok egy rendkívüli időszakban adott elfogadható keretek között adott válaszok voltak a szélsőséges körülményekre, amelyekkel még a sajtó jelentős része is azonosulni tudott. Viszont a félhivatalos sajtótilalmak már átlépték ezt a tűrési küszöböt 1916 után, mivel érzékelhetően ekkortól már politikai érdekek is szerepet játszottak a korlátozásban.

A sajtószabadságot egészében, ha csak rövid időre is, de 1918-ban visszaállította a Károlyi Mihály által vezetett kabinet. Azonban a gazdasági válság, amit a háború eredményezett és a sajtótilalmak okozta visszaesések eredményeként „1911 és 1920 között 62,3%-os volt a politikai napi- és hetilapok számának csökkenése.”⁹⁴ Igazolva ezzel, hogy „a háború lényege maga a pusztítás – nem feltétlenül emberi életké, hanem az emberi munka eredményeié.”⁹⁵ Magyarországon az első világháborúban elpusztult az államépítők munkája s számottevően deformálódott a reformkor nagyjainak sajtójogi építménye is.

⁹⁴ BUZINKAY GÉZA–KÓKAY GYÖRGY: i.m. (2005) 189. o.

⁹⁵ ORWELL, GEORGE: 1984, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1989, 105. o.

Szentgyörgyvári Tamás

Az útlevéllügy és a határőrizet a jogi szabályozás tükrében, különös tekintettel a nagy háború időszakára

1. Bevezetés

A századfordulón a magyar kormány liberális szemléletének köszönhetően a polgári szabadságjogok támogatójaként a szabad mozgás biztosításának híve volt. A kor Európájában a határátkeléshez viszonylag kevés országban használtak útlevelet. Tanulmányomban a határátlépés, a határőrizet és az útlevéllügy háború előtti előzményeinek áttekintése után arra teszek kísérletet, hogy bemutassam e klasszikusan belügyinek mondható kérdéskörök katonai jelentőségét, honvédelmi kapcsolódásait és háborús szabályozását. Mind a boldog békeidőkben, mind a háborús időszakban is vizsgálom a határvédelemben szerepet vállaló szervezeteket. Bízom abban, hogy a primer források alapján pontosabb képet kapunk az első világháború időszakának határőrizetre vonatkozó intézkedéseiről, s most, a 100. évforduló kapcsán figyelmet kap ez a terület is.

2. Történeti előzmények

A modern értelemben vett határ fogalma viszonylag későn, a XVII-XVIII. század fordulóján alakult ki. A megjelölt időpontig a szó szemantikai megközelítésekor nem hagyhatjuk figyelmen kívül annak kettős jelentését. A kifejezés ugyanis jelentheti a két állam között elválasztó vonalként megjelenő határt, amit kétoldali elfogadottsága tesz hivatalossá, illetve a határt egy az állam peremvidékén elhelyezkedő zónaként is jellemezhetjük, amely terjeszkedési területet kínált számára. A karlócai békéig a törökök határ felfogása az utóbbi értelmezéshez kapcsolódott. Gilles Veinstein, francia történész az egykori oszmán birodalom szerkezetét egy hagymához hasonlítja, amelynek van egy közepe, magja és több

eltérő textúrájú határzónaként szolgáló héja. Azonban azt is meg kell jegyezni, hogy az oszmán birodalom egyetemes értelműnek tekintette magát, és nem szívesen ismerte el a határok meglétét. A birodalom nemzetközi helyzetének romlásával jelenik meg az a felfogás, hogy a birodalom területének bizonyos kereteken belül kell maradnia. A karlócai béke megkötése volt szükséges tehát ahhoz, hogy a törökök belássák, a határok mint körülíratlan katonai zónák már múlttá váltak.¹ Az ilyen formán tág értelemben vett határ szükségképpen katonai őrizetének és védelmének régre nyúló előzményei és típusvariánsai voltak Európa szerte annak függvényében, hogy az adott állam milyen kül- és geopolitikai helyzetben volt az adott korszakban.²

A 18. század utolsó harmadában Magyarország határviszonyai a következőképpen rajzolódtak ki: északon Galíciával (1772) és Lodomériával valamint Bukovinával (1775) volt határos. Nyugaton a Cseh-Morva Korona országai közül Sziléziával és Morvaországgal, az osztrák örökös tartományok közül Alsó-Ausztriával, Stájerországgal és Krajnával voltak közös határai. Keleten és délen a Török Birodalom határolta. A déli határokat – ahogy az előzőekben már utaltam rá – a karlócai béke alapján húzták meg.³

A tanulmányban vizsgált periódusban Magyarország a Monarchia része, így külső államhatára Románia és Szerbia felé volt.⁴ Az 1898. évi 117.121. számú belügyminiszteri rendelet az

¹VEINSTEIN, GILLES: Megjegyzések az oszmán Birodalom hatáiról (14-18. század), Magyar Szemle Újfolyam 1-2. szám, http://www.magjarszemle.hu/cikk/20080305_megjegyzesek_az_oszman_birodalom_europai_hatarairol_14-18_szazad, (2014. 07. 25.)

² Például: a frank őgrófságok, a magyar végvárrendszer, a szász és székely saját jogú területek érdemelnek említést, amelyek mind efféle jelentőséggel is bírtak.

³POÓR JÁNOS: Megbékélés és újjáépítés 1711-1790, 2009, Kossuth, Budapest, 11. o.

⁴BENCsik PÉTER: Útiokmányok, utazási lehetőségek és határforgalom a 20. századi Magyarországon, <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00045/pdf/02.pdf>, (2014. 08. 10.)

útlevel-, illetve a határszéli szolgálat szabályozása tárgyában rögzíti a határszéli törvényhatóságokat, ez alapján megállapíthatjuk, hogy Magyarországon ebben az időben Szerbia és Románia irányában voltak határátkelők.⁵

A 19. század második felében Európában rendszertelen volt az utazás szabályozása, hiszen a legtöbb európai államba utazáshoz nem volt szükség útlevele. A magyar állam jogrendszerében egészen 1903-ig nem találkozhatunk útleveletörvénnyel, miniszteri rendeletekkel azonban az útlevel és a határátlépés kérdését esetenként szabályozták.⁶

3. A határátlépés és az útlevelügy szabályozása az első világháború kitöréséig

3.1. Az 1903-as törvénycsomag megalkotásának indokai

1903-ban a kormány Széll Kálmán miniszterelnöksége alatt egy átfogó törvénycsomag⁷ beterjesztésével kívánta megoldani a

⁵, A m. kir. belügyminiszter 1898. évi 117.121. számú rendelete az útlevel-, illetve a határszéli szolgálat szabályozása tárgyában. <http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1899&pg=98&l=hun>, (2014. 08.10.)

A határszéli törvényhatóságok, vagyis: Besztercze-Naszód, Brassó, Csik, Fogaras, Háromszék, Hunyad, Krassó Szörény, Szeben, Temes és Torontál vármegyék, valamint Pancsova és Temesvár városok.

v.ö.: KOZÁRI MÓNICA: A dualista rendszer 1867-1917, 2005, Pannonica Kiadó, Budapest, 47. o.

⁶KOZÁRI: i.m. 44. o.

⁷1903. évi V. törvénycikk a külföldieknek a magyar korona országai területén való lakhatásról, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6873>, (2014. 08. 07.)

1903. évi VIII. törvénycikk a határrendőrségről, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6876>, (2014. 08. 07.)

1903. évi IV. törvénycikk a kivándorlásról, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=68762>, (2014. 08. 07.)

századfordulón egyre nagyobb mérvű kivándorlás szabályozását. Ennek a folyamatnak a keretén belül a bevándorlás kérdését is érintették. A parlamenti vita során B. Solymossy Ödön képviselő megjegyezte, hogy a kivándorlók pár év múlva bevándorlók lesznek.⁸ Ezzel a gondolatmenettel teljesen megegyező az 1903. évi IV. tc. megfogalmazása, mely szerint nem az a kivándorló, aki elhagyja az országot, hogy máshol telepedjék le, hanem az „a ki tartós keresete céljából bizonytalan időre - külföldre távozik.”(1.§.)⁹

A kivándorlással majd a visszavándorlással foglalkozó szakirodalmi kutatások, valamint az 1905-1915 közötti statisztikai adatok is alátámasztják ezt az értelmezést. A dualizmus korszaka alatt kb. 2,3 - 2,4 millió kivándorló Amerikát, Romániát választotta úti célként. A kutatók a kivándorlás fő okát a paraszti birtokok elaprózottságában és az eladósodottságban látják. A fő kibocsátó területek az északkeleti megyék és a velük határos térségek voltak. A paraszti kivándorlók zöme ideiglenesnek tekintette a kivándorlást, hiszen az volt a céljuk, hogy az Amerikában keresett pénzzel későbbi itthoni megélhetésüket rendezzék. A kivándorlók negyede valóban visszatért.¹⁰

A kivándorlásról szóló törvény indoklásában megfogalmazottak szerint a törvényes intézkedéseknek abból az alapelvből kell kiindulni, hogy a kivándorlást teljesen megszüntetni nem lehet, mert az a szabad költözködés és önrendelkezés jogával

1903. évi VI. törvénycikk az útlevéltügyről,
<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6874>, (2014. 08. 07.)

⁸179. országos ülés 1903. január 9-én, pénteken, in Az 1901-1906. évi országgyűlés képviselőházának naplója, X. kötet, 1902, Atheneum, Budapest, 213. o. (=KN)

⁹ 1903. évi IV. tc. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=68762>, (2014. 08. 07.)

¹⁰CSORBA LÁSZLÓ: A tizenkilencedik század története, 2000, Pannonica Kiadó, Budapest, 426. o, valamint 1905-15 közötti adatok: Visszavándorolt Amerikából a Trianon előtti Magyar birodalom területére 247 193 fő. (Magyar Statisztikai Szemle, 1938, Budapest, 38.o.)

ellenkeznek.¹¹ Egyet kell értenünk Csorba László történész megállapításával, miszerint: „*A lakhely és megélhetés megválasztását a polgári szabadságjogok között számon tartó liberális korszak döntéshozói azonban csak a folyamat szabályozását, s nem adminisztratív akadályozását tekintették feladatuknak.*”¹²

A kivándorlás problémaköréhez a honvédelem érdekeinek figyelembevétele is hozzátartozott, hiszen a kivándorlók között kimagasló volt az egyedülálló férfiak aránya. A probléma tárgyalásakor felvetődött az a kérdés, hogy a kivándorlók a katonaság elől távoznak-e az országból.¹³

Nem hagyhatjuk figyelmem kívül azt a tényt, hogy a korabeli politikai diskurzusban a bevándorlás kérdése sokkal nagyobb hangsúlyt kapott. A legnagyobb problémát a kérdés megvitatása során az jelentette, hogy míg a magyarországi kivándorlásról viszonylag pontos adatok álltak rendelkezésre, a bevándorlók számáról és összetételéről ezt nem lehetett elmondani. A külföldieknek a magyar korona országai területén való lakhatásról szóló törvényjavaslat vitája során többször is elhangzott erre vonatkozó pejoratív megállapítás:

„... *abnormis állapotnak, a mely ma is jelentkezik, hogy t. i, az ország területén tartózkodó külföldieknek számáról halvány fogalmunk sincs.*”¹⁴

„*És, t. ház, ha ezen abnormis állapotokra tekintünk, úgy kétségtelenül megállapíthatjuk azt, hogy ezen a helyzeten segítenünk*

¹¹ Indokolás a kivándorlásról szóló törvényjavaslatához, in Az 1902. évi május hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai, Hiteles kiadás, XXIII. kötet, 1902, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, Budapest, 401-414. o.

¹²CSORBA: i.m. 427. o.

¹³PÁLVÖLGYI BALÁZS: A határrendőrségtől a földreformig, A kivándorlás kezelésének megközelítései Magyarországon 1881 és 1914 között, in Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére, 2013, Universitas, Győr, 399. o.

¹⁴ KN 203. o.

*kell; segítenünk kell pedig olyan törvényhozási intézkedések után, a melyek egyrészt az államnak jól felfogott érdekét, a salus rei publicae elvét¹⁵ teljesen biztosítják, másrészt felesleges zaklatásokkal a szabad forgalmat nem akadályozzák, szerzett jogokat nem érintenek és a külföldi államok részéről való retorzióra okot nem szolgáltatnak.*¹⁶

Bencsik Péter tanulmányában felhívja a figyelmet arra az ellentmondásra, hogy az 1903-as kivándorlási törvény kötelezővé tette az útlevelet a határ átlépéséhez, és országhatárnak tekintette a magyar – osztrák belső, illetve a magyar- horvát belső határvonalat is.¹⁷

2.2. Az első útlevéltörvényről

Az 1903-as útlevelügyről szóló törvény (1903. évi VI. törvénycikk) megszületésekor a jogalkotó a fennálló nemzetközi gyakorlatnak megfelelően negatív oldalról tekintve a nemzetek közti érintkezés korlátainak felszámolását, a szabályozás pozitív rendelkezéseit vizsgálva a költözködés és a forgalom szabadságának megvalósítását tekintette a törvényt átható alapelvnek¹⁸. Hautzinger Zoltán kiemeli, hogy az útlevelügyről szóló törvénycikk általános indokolása „bámulatosan aktuális.”¹⁹ E liberálisnak nevezhető jogszabály már I. §-ában rögzítette főszabályként, hogy „a magyar korona országainak területén való tartózkodáshoz és utazáshoz, valamint az

¹⁵ “salus rei publicae suprema lex esto” jelentése: a köztársaság üdve a legfőbb törvény

¹⁶ KN 202. o.

¹⁷ BENCSIK: i.m. <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00045/pdf/02.pdf> , (2014. 08. 10.).

¹⁸ Indokolás, „az útlevelügyről” szóló törvényjavaslatához, in Képviselőházi Irományok, 1901-1906. VII. kötet, 39. o.

¹⁹HAUTZINGER ZOLTÁN: Az első idegenjogi törvény, in A modernkori magyar határrendészet százötz éve, 2013 Magyar Rendészettudományi Társaság Határrendészeti Tagozat, Budapest, 179. o.

*állam határán való átkeléshez útlevél rendszerint nem szükséges.*²⁰

A 70.000/1904-es belügyminiszteri rendelet a törvény végrehajtásáról pontosította ezt a generálklauzulát. Útlevél felmutatása követelendő volt abban az esetben, ha a magyar állampolgár olyan országba szándékozott utazni, amellyel szemben útlevél-kötelezettség állt fenn. A második kivételt a kivándorlás céljából történő külföldre távozás jelentette.²¹

A törvényben megfogalmazott megszorító rendelkezések jelentették az útlevél-kötelezettség elrendelésére vonatkozó szabályrendszer másik csoportját. Ezek az állam védelmét szavatolták, e körbe tartozott a háború, a belső zavargások, valamint az államot veszélyeztető egyéb mozgalmak, melyek bekövetkezésekor kivételes intézkedésként jelent meg az útlevélkényszer elrendelése. A törvényalkotó jövőbe tekintő gondolatait jelezte a fenti, adott esetben az állam fennmaradását elősegítő szabályok törvénybe ültetése. A törvény elfogadásakor tehát Romániával és Szerbiával szemben útlevél-kötelezettség állt fenn.

Az útlevél engedélyezésének tilalmáról is részletes leírást kapunk a törvénycikkből, illetve a végrehajtási rendeletből. Megtagadható az útlevél kiadása azoktól, „*akik a véderőtörvényen alapuló állítási vagy szolgálati kötelezettségük teljesítése tekintetében a fennálló szabályok tekintetében korlátozva vannak.*” A véderőtörvény értelmében a védelmi kötelezettség minden védképes állampolgár²² által személyesen teljesítendő volt, hadkötelezettség pedig annak az évnek az első napján keletkezett, amelyben a

²⁰ 1903. évi VI. törvénycikk az útlevélügyről, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6874>, (2014. 08. 07.)

²¹ 70.000/1904. B. M. számú rendelet utasítás az útlevélügyről szóló 1903 : VI. t.-cikk végrehajtása tárgyában, <http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1904&pg=748&l=hun>, (2014. 08. 08.)

²² Allampolgárok alatt csak férfiakat értett a jogalkotó.

hadköteles 20. életévét betöltötte.²³ Szintén megtagadhatósági okként merült fel a bűnvádi eljárás hatálya alatt állás, ha szabadságvesztés büntetésével fenyegető cselekmény képezte a vád tárgyát, illetve jogerős ítéleten alapuló büntetés sújtotta az elítéltet. Végezetül nem nyerhetett útlevelet az a személy, akinek a kivándorláshoz szüksége lett volna rá, azonban a kivándorlásról szóló törvény korlátozta ezen jogát.²⁴ Ide tartoztak többek között a szülők, ha 15 évesnél fiatalabb gyermeküket hagynák otthon kellő gondoskodásról való biztosítás nélkül, valamint a korábban említettekkel egyezően, a bűnvádi eljárás terheltjei és, akik a véderőtörvényen alapuló állítási vagy szolgálati kötelezettség alatt állnak, amennyiben a kivándorlási engedélyt tőlük az illetékes hatóság megtagadja.

A törvény e szakaszának tanulmányozásakor a következő megállapításokat tehetjük: a szabad mozgás jogát biztosítva taxatív felsorolásban került rögzítésre a fent bemutatott tilalom, emellett a szabályozás céljaként az állam véderejének megóvása merült fel, ezen kívül pedig az igazságszolgáltatás hatékony működéséhez fűződő társadalmi érdek. Érdeemes megemlíteni, hogy a törvény a jelzett személyi körre vonatkozóan sem általános tilalmat fogalmazott meg, hiszen a felsorolt egyének esetében is felmerülhetnek olyan méltánylást érdemlő körülmények, amelyek indokolttá tették a külföldre utazást.

Az útlevelügyről szóló törvény bemutatását az úti okmányokat kiállító hatóságok ismertetésével zárom. A törvénycikk indokolásában a korábbi rendszer gyakorlata is megismerhető. Az eljárás az alsóbb fokú hatóság ajánlása alapján indult meg, s rendszerint a belügyminiszter állította ki az útlevelet. A szolgáltatott adatok helyességének ellenőrzésére az ügyek magas száma következtében nehezen volt megoldható, a döntés a betérjesztő hatóság véleményén alapult. Az 1903-as jogszabály értelmében *„Útlevel kiállítására jogosult hatóságok Magyarországon: 1.*

²³ 1868. évi XL. törvénycikk a véderőről, 1.§ és 3.§, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5362>, (2014. 08. 10.)

²⁴ 1903. évi VI. törvénycikk 4.§ b, pont, illetve 1903. évi IV. törvénycikk a kivándorlásról 2.§

vármegyében s rendezett tanácsú városban az alispán; 2. törvényhatósági joggal felruházott városban a rendőrkapitány; 3. a budapesti székesfővárosi magyar királyi államrendőrség hatósága alá tartozó területen a főkapitány; 4. Fiumében és kerületében a királyi kormányzó.”²⁵ A hatóságok közül az volt az illetékes az útlevel kiállítására, amelynek területén az útlevelet kérő rendes lakóhellyel bírt.²⁶

Az eljárás menete a következő volt: útlevel csak kérelemre volt kiállítható, amit a kérelmezőnek rendszerint lakóhelyén, kis és nagyközségek esetében az előljárásnál, rendezett tanácsú és törvényhatósági joggal felruházott városokban a rendőrkapitánynál, a székesfővárosi magyar királyi államrendőrség hatósága alá tartozó területen pedig a főkapitányi hivatalnál kellett előterjesztenie. A kérelemről egy „Útlevel-lap”-nak nevezett dokumentumot állítottak ki a hatóságok. Funkciója az volt, hogy hitelesen tartalmazza az útlevel kiállításához szükséges adatokat, lehetővé téve ezáltal az útlevel kellő pontossággal történő kiállítását. Az előljárásnál kiállított útlevellapot a járás főszolgabírájához kellett betérjeszteni, ő vizsgálta át olyan szempontból ezt a lapot, hogy fennáll-e bármilyen akadály, amely megghiúsítja az útlevel kiállítását, különös tekintettel a katonakötelezettségre, a folyamatban lévő bűnvádi eljárásra, illetve a kivándorlási tilalmakra. Rendezett tanácsú város esetében a rendőrkapitány maga végezte el a vizsgálatot. Akár állt fenn akadály, akár nem, az útlevellap következő állomása az alispán volt, aki már a kiállításról rendelkezett. Törvényhatósági joggal felruházott városok rendőrkapitányai és a székesfővárosi magyar királyi államrendőrség főkapitánya a hivataluknál kiállított útlevel-lapok adatai alapján maguk határoztak az útlevelek kiadásának kérdésében. A kérelmet elutasító határozat ellen a kérelmező fél fellebbezéssel élhetett,

²⁵ 1903.évi VI. törvény, 6.§,
<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6874>, (2014. 08. 07.)

²⁶ 70.000/1904. B. M. számú rendelet utasítás az útlevelügyről szóló 1903 : VI. t.-cikk végrehajtása tárgyában 5.§,
<http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1904&pg=748&l=hun>, (2014. 08. 08.)

amelynek határideje a kihirdetés, illetve a kézbesítés napját követő napon kezdődött és 15 napig tartott. A fellebbezést a kérelmet elutasító hatóságnál kellett előterjeszteni, innen került fel az elbírálásra jogosulthoz, a belügyminiszterhez.²⁷

A fentiekől eltérő szabály vonatkozott a császári és királyi közös hadseregnél vagy a magyar királyi honvédség tényleges szolgálatban álló havidíjas, valamint az ideiglenesen szabadságolt legénységi állománybeli egyének útlevelének kiállítására. Előbbi hadseregnél a császári és királyi közös hadügyminiszter, a honvédségnél pedig a honvédelmi miniszter felhívása folytán a székesfővárosi magyar királyi államrendőrség főkapitánya állította ki az úti okmányokat.²⁸

Az útlevéltől eltérő, átlépésre jogosító okmány volt a határszéli úti igazolvány. Ezt a szerb és a román határszéltől 40 kilométeres távolságon belül eső községek azon lakója igényelhetette, aki vagyontalan napszámos, munkás volt, vagy ingatlanvagyonra után földadó fejében 7 koronát meg nem haladó összeget fizetett, vagy pedig kereseti adója 12 koronát meg nem haladta. Az igazolvány kiállítása a belügyminiszter által határrendőri teendőkkal megbízott határszéli hatósági közegek hatáskörébe tartozott, s 8 napon belül egyszeri ki- és belépésre jogosította fel az illetőt. Fontos megjegyezni, hogy azon személyek, akik külföldre szóló útlevelet nem nyerhettek, „Határszéli igazolvány”-t sem szerezhettek.²⁹

Az útlevél kiállítási folyamatával kapcsolatban a következő észrevételeket tehetjük: a jogalkotó egy komplex rendszert hozott létre, melynek keretében részletesen szabályozott eljárás eredményeként került kiállításra az útlevél. A törvény megalkotása előtti belügyminiszteri döntési jogkör áttevődött a helyi közigazgatás hatósági közegeihez. Ennek eredményeként megoszlott az illetékes hatóságok között az ügyteher, valamint az sem elhanyagolható szempont, hogy lehetőség nyílt megalapozottabb döntés meghozatalára a hatóság előtti közvetlen adatszolgáltatás

²⁷ Uo. 6.§-20.§

²⁸ Uo. 28.§ 1. pont

²⁹ Uo. 28.§ 3. pont

bevezetésének következtében. A rendelkezések a törvény szellemének megfelelően az eljárás gyorsítását is szolgálták, elősegítve ezáltal a már ismertetett alapelvek megvalósulását. A belügyminiszter is megtalálható a jogszabály eljáró szervei között, immáron a fellebbezések elbírálása képzési feladatát, amely jogorvoslati lehetőség szintén az ügyfelek érdekét szolgálja a jogszerű döntés meghozatala érdekében. A gyakorlati életre reflektálva jelent meg a „Határszéli igazolvány” is, elősegítve a határ közelében élők szomszéd országban történő ügyeinek intézését, az útlevel kiállítására érdekében történő eljárás alternatívájaként a praktikus ügyintézés jegyében.

2.3.A határőrizetet ellátó szervek jogállása

A Magyar Királyságban az áttérés a haderő által megvalósított határőrizetről³⁰ a rendvédelmi testületek által kivitelezett határőrizetre a dualizmus időszakában történt meg. A határőrizet tehát átkerült a haderőtől a rendvédelemhez. A rendvédelem pedig nem tartozott a kiegyezési törvény értelmében a két társország közös ügyei közé. A magyar határőrizet megszervezése során a rendvédelmi testületek határmenti alakulatainak a hatáskörébe kerültek a határőrizet azon részfeladatai, amelyek a testület alapfeladataival harmonizáltak.³¹ Parádi József a dualizmuskori

³⁰Ahogy Farkas Ádám tanulmányában kiemeli e több évszázadon át fennálló védelmi szervezetről, ennek léte és működése egészében az uralkodó hadügyi felségjogain alapult. Megjegyzi még, hogy mindez jelentős területi egységeken úgy került kialakításra, hogy az ottani lakosság egészét katonai közigazgatás alá vonták, s így teljes területeket militarizáltak. (FARKAS ÁDÁM: Adalékok egy rendszerváltást követő politikai gesztus megítéléséhez, in Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére, 2013, Universitas, Győr, 151. o.)

³¹PARÁDI JÓZSEF: A dualizmuskori magyar rendvédelem és határőrizet. A Magyar Királyi Határrendőrség, in: Határrendészeti Tanulmányok, 2006/1. különszám, Budapest, 15-18. o.

rendvédelemről szóló írásaiban³² hangsúlyozza, hogy a polgári magyar állam keretei között a rendvédelem megszervezésének vezérlő elve az volt, hogy az alapvetően az önkormányzatok kompetenciája legyen. Azokon a területeken, ahol az önkormányzati működés nem volt megfelelő, ott a központi államhatalom hozott létre rendvédelmi szervezeteket az országgyűlés jóváhagyásával. A határőrizet a rendvédelmi szakterületek azon csoportjába tartozott, amelyeket a központi államhatalom saját hatáskörében kívánt rendezni. E tanulmány keretein belül a határvédelemben szerepet vállaló szervezetek³³ közül a Magyar Királyi Határrendőrség és a Magyar Királyi Csendőrség háború előtti határvédelmi feladatára koncentrálok.

2.3.1. A Magyar Királyi Határrendőrség és a Magyar Királyi Csendőrség

A Magyar Királyi Határrendőrséget tekintjük az első önálló országos hatáskörű szervezetnek a polgári magyar állam történetében, melynek feladatát a határőrizet képezte. A határrendőrség felállításáról szóló törvényt 1903. III. 11-én szentesítette az uralkodó. A testület működését azonban a 1905. XII. 9-i minisztertanácsi határozat alapján 1906. I. 15-én kezdhette meg. A törvény széles körre terjesztette ki a határrendőrség működését, de itt is, mint ahogyan a csendőrséggel kapcsolatban is pontos hatásköri és eljárási rendelkezések vártak magukra.

A már röviden említett centralizációs folyamat eredménye, hogy a magyar határőrizet új vezető szervezete a kormány közvetlen irányításával működött. A határrendőrség törvényben megállapított feladatait alkotta többek között: „a) a határon átkelők figyelemmel kísérése, a határ mentén felmerülő, államrendészeti szempontból

³²lásd még: PARÁDI JÓZSEF: A magyar rendvédelem 1867-1914, in Rendvédelem-történeti Füzetek, 2012/25. szám, 79-80. o.

³³ Részt vettek még a határőrizetben: Magyar Királyi Vámhivatalok, Magyar Királyi Belépőállomások, Magyar Királyi Pénzügyőrség, Magyar Királyi Vesztegintézet, PARÁDI (2006): im. 16. o.

fontosabb mozzanatokról és eseményekről tájékozásszerzés és az észleleteknek az illetékes hatósággal való közlése;.. c) a kémkedés megakadályozása, esetleg a kémeknek letartóztatása; ...g) a határszélen letartóztatott s a tolonczszabályok rendelkezései alá eső egyének eltolonczolása, külföldről érkező tolonczok átvétele és tovább indítása, ... i) hadköteles egyének kiszökésének megakadályozása; ...m) azon határvonal, hol útlevél-kötelezettség áll fenn, az útlevelek vizsgálata, határátkelési igazolványok kiállítása.”³⁴ (A tanulmány későbbi részében is a fent hivatkozott feladatkörök mentén vizsgálódom.)

A határrendőrség viszonyát a vármegyei közigazgatáshoz és a társ fegyveres testületekhez a következőképpen alakult: „*Szolgálati tekintetben a határrendőrség közvetlenül a belügyminiszter alárendeltségébe tartozott. Azonban a határrendőr kapitányságok a területileg illetékes vármegye főispánjának, a kirendeltségek pedig a szolgabírárnak a határőrizettel kapcsolatos – korabeli szóhasználatnál élve – megkereséseit kötelesek voltak végrehajtani. Az illetékességet a határrendőrség maga döntötte el. Ha a határrendőrség és a helyi közigazgatás illetve rendőrhatalóság között mégis hatásköri nézeteltérésre került sor abban a belügyminiszter döntött. Az államszervezet hierarchiájában határrendőr-kapitány a megyei főszolgabíróval illetve a városok rendőrkapitányaival állt azonos szinten.*”³⁵ A határrendőrséghez kerültek a csendőrség és a honvédség személyi állományából, illetve a polgári lakosság köréből vették. A határrendőrség fegyveres, egyenruházott testület volt.

A csaknem 283 000 km² nagyságú Magyar Királyságban mintegy 20 000 000 millió ember élt. A terület és a lakosság kis hányadát alkották a városok, a döntő többséget a vidék alkotta, ahol a rendet a csendőrség tartotta fenn. A korabeli rendvédelem két meghatározó pillérét a városi rendőrségek – 12 000 fővel – és a Magyar Királyi Csendőrség alkotta, ugyancsak 12 000 fővel.”³⁶ Az

³⁴1903. évi VIII. törvénycikk a határrendőrségről, 2.§

³⁵PARÁDI JÓZSEF: A Magyar Királyság határrendőrsége, in Rendvédelem-történeti Füzetek, 2010/21. szám, 110. o.

³⁶PARÁDI(2012): i. m. 80. o.

1881. 3. tv. 1.§-a kimondta: „A közbiztonsági szolgálat ellátására katonailag szervezett magyar királyi Csendőrség állíttatik fel.”³⁷ Ám a törvény a feladatkörre történő utaláson túl konkrét hatásköri és eljárási normákat nem tartalmazott.

Az 1903-as V. törvény nem épített a karhatalmi szervezetekre, annak ellenére, hogy 1891-től a Magyar Királyi Csendőrséget is bevonták az ország külső határainak az őrzésébe.³⁸ A határszéli csendőrség a román-magyar határon került felállításra. A határrendőrség és a csendőrség kapcsolatában voltak nézeteltérések, melyek később rendeződtek a belügyminiszter közbelépésével. 1893-tól szolgabírói kirendeltségek irányításával működött a határszéli csendőrség. Szolgálatukat önállóan tervezték meg és látták el, a csendőri felettes szervek teljes körű alárendeltjei maradtak. 1906 után a határrendőr-kapitányságok vették át a szolgabírói kirendeltségek feladatkörét, ez azonban azt eredményezte, hogy a határrendőrség és kirendeltségek vezetői a határszéli csendőri erőket alárendeltjeiknek tekintették. A két fegyveres őrtestület együttműködésének ez a része nem volt tisztázva. (1912-ben belügyminiszteri rendelettel rendezték a kérdést.)³⁹

³⁷ „A magyar királyi csendőrség katonai és fegyelmi tekintetben, továbbá a tisztek és összes csendőrök minden nem személyi ügyekben, saját előljáróik, és utolsó sorban, a mint azt az 1881. évi III. t.-cz. 8. §-a előírja, a magyar kir. honvédelmi miniszter alá, közbiztonsági szolgálat teljesítésére és gazdasági ügyekre nézve pedig a magyar királyi belügyminiszter alá vannak utasítva, in Magyarország Rendeletek Tára, 1881, 1167. o.

³⁸ Így, még ha közvetetten is, de a határszéli csendőrség révén a határőrizet kérdése már a béke idején is kapcsolatban volt a honvédelem ügyével és a katonai jog szabályrendszerével.

³⁹ PARÁDI JÓZSEF: A határszéli csendőrség, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_hatarszeli_csendorseg_1891_1918/, (2014. 08. 16.)

4. Határátlépés, útlevelügy a nagy háborúban (1914-1918)

A háborús időkben életbe lépő változások jelentősen átalakították a világháború előtti állapotokat a határon történő átutazás, az útlevel kiállítási rend tekintetében. A szigorítások következtében bevezetett intézkedések közül az útlevel-kötelezettség elrendelésére, az útlevelek kiadásának beszüntetésére, a határátlépés korlátozására, valamint az útlevelek kiállítása körül követendő eljárásokra fókuszáltak. A tanulmány e részét a háborús jogszabályok, elsősorban rendeletek ismertetése képezi, melynek nyomán lehetőség nyílik a törvényhozó hatalom, valamint a minisztériumok jogalkotó tevékenységét megismerni, olykor a háborús eseményekre reagáló, máskor a lehetséges háborús következményekkel előre tervező jogszabályi környezetet elemzés alá vonni.

Elsőként a kivételes hatalomról szükséges említést tenni. „Az 1912. évben a közel szomszédban lezajlott háború⁴⁰ és az ezzel kapcsolatos, egynémely vonatkozásaiban minket is érintett események, különösen előtérbe állították annak a szükségét, hogy a törvényhozás még a béke idejében gondoskodjék a netaláni háború esetére szükséges megfelelő rendszabályok alkotásáról.”⁴¹ A fenti mondat lényegre törően fogalmazza meg az 1912. évi LXIII. törvénycikk megalkotásának apropóját, amely jogszabály a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről címet viseli. A törvény megalkotása azért is nélkülözhetetlen volt, mert az állam biztonsága, a háborús hadműveletek sikerének biztosítása különleges

⁴⁰1912. október 8-án, Montenegró hadüzenetével robbant ki az első Balkán-háború, mely során a félsziget függetlenné vált nemzetállamai uralmuk alá hajtották az Oszmán Birodalom európai területeinek túlnyomó részét. Az 1913 májusáig tartó konfliktus végül a független albán állam születésével és a nagyhatalmak döntőbíráskodásával zárult, így az elégedetlen szövetségesek hamarosan egymás ellen fordultakhttp://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1912_oktober_8_kirobban_az_első_balkan_haboru/ (2014. 08. 18)

⁴¹A főrendiház közjogi és törvénykezési bizottságának jelentése, in Főrendiházi irományok, 1910. XXII. kötet 1156-1277. sz. 420.o.

kormányhatalmat igényelt, amelyben a jogrend fenntartása, a közbiztonság védelme sem szenvedhetett csorbát. A törvény indokolása kiemeli, hogy a modern hadviselés lényeges előfeltételét képezi, hogy a fegyveres erő működése a polgári hatóságok és az állam egész lakossága részéről hatékony támogatást kapjon, másik oldalról pedig megvalósuljon a polgári lakosságnak és az országnak a védelme, illetve a jogbiztonság fenntartása. Azon értékek megóvása volt tehát a feladat, amelyeket a háború a legkomolyabb veszélyekkel fenyegetett.⁴² 1912. évi LXIII. törvénycikk jogot biztosított a rendeleti úton való kormányzásra, emellett feljogosította a kormányt kivételes hatalom gyakorlására, ami többek között kormánybiztosok kinevezését, az önkormányzati autonómiák felfüggesztését, statáriális bíraskodást, a gyülekezési szabadság korlátozását, a sztrájkok elleni szigorú fellépést jelentette.⁴³ Az útlevelüggyel kapcsolatban a törvény 6.§-a rendelkezett. Ennek értelmében a minisztérium az útlevel kiállításának jogát akár az ország egész területére vonatkozóan, akár annak bizonyos részeire kivehette az 1903. évi VI. törvénycikkben meghatározott hatóságok jogköréből, és azt a belügyminiszternek, Horvát-Szlávnországokban pedig a bánnak a hatáskörébe utalhatta. Ezen kívül a magyar honosságú személyekre vonatkozóan jelentős mértékű korlátozások léphettek hatályba a szabad tartózkodás és letelepülés joga vonatkozásában. Ilyen volt a megszálló személyek szállásadó által 24 órán belül történő kötelező bejelentése az illetékes hatóságoknak, a bejelentés megtörténtének ellenőrzése, adott esetben a szankciók viselése. Hangsúlyozni kell, hogy ezeket a lehetséges intézkedéseket a közrend és a közbiztonság védelme tette indokolttá.

A háború kitörését megelőző napon, 1914. július 27-én hatályba is lépett a kivételes intézkedésekről szóló törvény

⁴² Indokolás a véderőről szóló törvényjavaslatához, in Főrendiházi irományok, 1910. VIII. kötet 288-374. sz. 410. o.

⁴³BARTA RÓBERT: Magyarország az első világháborúban, in Magyarország a XX. században 1. köt. Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás , 1996., Babits, 25. o.

felhatalmazása alapján megalkotott rendelet⁴⁴, amely az útlevelkiadás jogát - többek között - Baranya, Torontál, Temes, Hunyad, Szeben, Csík, Kolozs vármegyék; Pécs, Baja, Újvidék, Temesvár, Kolozsvár, Marosvásárhely területén, Horvát-Szlávonországok területén a belügyminiszternek, illetve a bánnak a hatáskörébe utalta. Szintén ezen a napon lépett hatályba a bejelentési kötelezettségnek a belföldiekre való kiterjesztéséről szóló rendelet, amely a kivételes intézkedésekről szóló törvénycikk már bemutatott rendelkezéseit terjesztette ki az előző rendeletben ismertetett földrajzi területre.⁴⁵ A kivételes törvényt többször is kiegészítették, folyamatosan bővítve a kormány különleges jogkörét. Az intézkedések nyomán jelentősen megnőtt az állam súlya és szerepe a közéletben, mely a háborús évek alatt és után is általános európai jelenségévé vált.⁴⁶

Ki kell térnünk még azokra a kormánycselekedetekre, a kormány tagjainak rendeleteire, amelyek ugyan nem tartoztak a szorosabb értelemben vett kivételes hatalmi körbe, tehát nem az 1912. évi LXIII. törvénycikk felhatalmazásán alapultak, de keletkezésük a háború által teremtett rendkívüli helyzettel hozható kapcsolatba. Ide tartoztak azok a rendeletek és intézkedések, amelyek a hadviselés érdekeivel közvetlen vagy közvetett kapcsolatban álltak.

Már az első mozgósítás elrendelése alkalmával szükségessé vált a lakosság szabad mozgásának korlátozása, abból a célból, hogy a katonakötelezettek kellően nyilvántartva legyenek és azonnal rendelkezésre álljanak. Ennek eszközei voltak: az útlevelkényszer bevezetése, a bejelentési kötelezettség, valamint a

⁴⁴ 1914. évi 5.473. M. E. számú rendelet, az útlevel- kiállítás jogának a belügyminiszter, -illetőleg a bán hatáskörébe utalásáról, <http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1914&pg=1563&l=hun>, (2014.08.11.)

⁴⁵ 1914. évi 5.475. M.E. számú rendelet, a bejelentési kötelezettség belföldiekre való kiterjesztéséről, <http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1914&pg=1564&l=hun>, (2014.08.11.)

⁴⁶BARTA RÓBERT: im. 26.o.

személyforgalomnak a hadviselés érdekei szerint való korlátozása. Ezen felül a kormánynak intézkednie kellett abban az irányban is, hogy az ellenséges államok ne szerezhessenek tájékozást azokról az eseményekről, amelyeket hazánk védelme érdekében megismertetni nem akartunk (katonai előkészítés, fegyveres erő mozdulatai). Ebből az érdekből szükségessé vált állami ellenőrzés alá venni a postai, távírdai, távbeszélő forgalmat, s ez utóbbi intézkedés azért is volt fontos, hogy az ellenséges sajtó az itteni hangulatot kedvezőtlenül ne befolyásolhassa.⁴⁷

4.1. Az útlevel-kötelezettség bevezetése

A magyar királyi minisztérium 1915-ös rendeletével⁴⁸ alkotta meg az általános útlevel-kötelezettség szabályait. A módosult rendelkezések kimondták, hogy útlevel-kötelezettség alá esik a magyar korona országainak határán való átlépés olyan ország területére vagy olyan ország területéről, amely „*nem áll Ő császári és apostoli királyi Felségének uralkodása alatt.*”⁴⁹ Szintén kötelező volt az útlevel megléte és annak hatósági felszólításra történő felmutatása a magyar területen tartózkodó külföldieknek, tekintet nélkül arra, milyen hosszú ideig tartózkodtak az országban. További korlátozásként hatott, hogy a külföldi államok polgárai az útlevelük birtokában is csak akkor léphettek be a magyar korona országainak területére, ha az útlevelüket az illetékes osztrák-magyar diplomáciai vagy konzuli hatóság láttamozta.

A háborús rendelet szemmel láthatóan erőteljes változást mutat az 1903-as törvénnyel szemben. A liberális szabályozás már a múlté, a haza védelme érdekében egyaránt pontos tudomással kell

⁴⁷A főrendiház közjogi és törvénykezési bizottságának jelentése, in Főrendiházi irományok, 1910. XXII. kötet 1156-1277. sz. 421. o.

⁴⁸A magyar királyi minisztérium 1915. évi 285. M. E. rendelete, az útlevel-kötelezettség elrendeléséről, <http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1915&pg=187&l=hun>, (2014.08.12.)

⁴⁹Uo.1.§

bírniuk a hatóságoknak arról, hogy mely személyek készülnek távozni az országból, s a határokon kik várnak a bejövételre. Ezzel is meggátolva az ország elhagyását azok esetében, akikre vonatkozóan jogszabályi tilalom állt fenn. A külföldi illetéktelen személyek magyar korona területére való bejutási tilalmának is ez a garanciális szabály képezte alapját, említve itt a kémeket, a közrendre, közbiztonságra veszélyt jelentő személyeket.

Az útlevelek kiállítására vonatkozó eljárás szabályai is változtak. Először 1914-ben a belügyminiszter körrendelete tartalmazott módosítást az útlevel kiállításának folyamatáról⁵⁰. Az évszázad elején alkalmazott gyakorlattól eltérően az útlevellapok kiállításakor a kérelmezőnek meg kellett jelölnie, hogy pontosan melyik az, az állam, ahova az útlevel kiállítását óhajtja. Nem volt már elegendő az Európára, vagy az egész világra történő hivatkozás. E rendelet mögött is logikus, a háborús helyzethez alkalmazkodó megfontolás állt. Azon országba ugyanis, amelyekkel hadiállapotban álltunk, az utazás gyakran elháríthatatlan akadályokba ütközött. Ha valaki mégis ellenséges államba kívánt volna utazni, akkor kérelme előterjesztését követően az illetékes hatóságnak jelentést kellett felterjesztenie a belügyminiszterhez.

1915-ben aztán megalkotta a belügyminiszter a 285. M. E. számú rendelethez kapcsolódóan az útlevel-kötelezettség elrendelése következtében az útlevel kiállításánál követendő eljárásról szóló körrendeletet.⁵¹ Jelentős újítás az útlevel formáját illetően az volt,

⁵⁰A m. kir. belügyminiszter 1914. évi 153.966./I—a. számú körrendelete valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez — Budapest székesfőváros kivételével, a hadüzenetek következtében az útlevelek kiállítása körül követendő

eljárásról.<http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1914&pg=1712&l=hun> (2014. 08. 13.)

⁵¹A m. kir. belügyminiszter 1915. évi 6754/XI-b. számú körrendelete valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez, az útlevelkötelezettség elrendelése következtében az útlevel kiállításánál követendő eljárásról.<http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1915&pg=303&l=hun>(2014. 08. 13.)

hogy azt az illető élethű fényképével kellett ellátni. A fényképet pedig az útlevel kérelem előterjesztésekor át kellett adni az 1904. évi 70.000. B.M. számú rendelet értelmében illetékes hatóságnak, amelynek feladatát képezte a kérelmező személy fényképpel való azonosságának eldöntése. A következő lépcső olyan I. fokú rendőrhatalóság esetében, amelyik nem minősült útlevel kiállító hatóságnak, az útlevellapnak és mellékleteinek a felterjesztése volt az útlevel kiállító hatósághoz. Ezek után az útlevel kiállító hatóság feladata volt az útlevellapok átvizsgálása beérkezett lapok esetében, majd pedig belügyminiszterhez való felterjesztése.

Azt a személyi kört is érdemes vizsgálat alá vonni, amely utazását a háború éveiben rendeletileg korlátozták, esetenként kizárták, valamint azokat a földrajzi térségeket is érdemes áttekinteni, amelyekre ezekben az években speciális utazási szabályok vonatkoztak. Időrendben haladva először 1914-ből találkozhatunk olyan jogszabállyal, amely személyek meghatározott csoportjára vonatkozóan beszünteti az útlevelek kiadását.⁵² A minisztérium rendelete rögzíti, hogy a fegyveres erő kötelékébe tartozó és tényleges szolgálatban nem álló személyek részére nem állítható ki útlevel további rendelkezésig. A tilalom alóli kivételeket a belügyminiszter a honvédelmi miniszterrel egyetértésben állapíthatott meg. A következő csoportot a hadköteles férfi személyek alkották.⁵³ Számukra a kivándorlás tiltott volt a királyi

⁵² A magyar királyi minisztérium 1914. évi 5.471. M. E. számú rendelete, a fegyveres erő kötelékébe tartozó egyének részére útlevelek kiadásának beszüntetéséről. <http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1914&pg=1562&l=hun> (2014.08.13.)

⁵³ „Férfiszemélyek amaz év január hó 1-től kezdődőleg, melyben életük 17. évét betöltik, addig, míg a védtörvényen alapuló állítási vagy szolgálati kötelezettség alatt állanak, csak a belügyminiszternek, - Horvát-Szlavonországokban a bánnak, - a honvédelmi miniszterrel egyetértőleg írásban kiadott engedélye alapján vándorolhatnak ki. Az engedély csak akkor adható meg, ha a folyamodó, a belügyminiszter, illetőleg a bán által 100-tól-1.000 K-ig terjedhető összegben megállapított óvadékot magyar koronaértékben előzetesen leteszi.”

minisztérium rendeletei értelmében. Ugyan a véderőtörvény feltételek mellett megengedte a kivándorlást, de a háborúra való felkészüléskor, illetve a háború éveiben a hadköteles férfiak igénybevétele nélkülözhetlenné vált, így célszerű volt általános tilalom elrendelése esetükben.⁵⁴ A fent ismertetett két rendelettel egyidejűleg lépett hatályba az a jogszabály⁵⁵ is, amely előírta, hogy a kivándorlási engedélyek tárgyában beadott kérelmeket a további eljárás mellőzésével utasítsák el a törvényhatóságok, sőt azok a védkötelesek sem vándorolhattak ki, akik már az engedély birtokában voltak.

Nem mehetünk el szó nélkül a határ ellenkező oldalán az ország területére belépni szándékozókra a háború évei alatt történő ellenőrzésére vonatkozó jogi megoldások ismertetése mellett. A magyar királyi minisztérium 1915. évi rendelete⁵⁶ az idegenek és a náluk lévő tárgyak fokozott ellenőrzéséről három lehetséges módját írta le a külföldiek esetén követendő eljárásnak. A rendőrhatalóság láttamozta a beutazásra váró útlevelét, amennyiben azt rendben lévőnek találta, és megengedhetőnek látta az illető személy továbbutazását. A második eset akkor merült fel, ha az útlevelet nem találta a vizsgálatot követően a hatályos jogszabályokkal összhangban lévőnek, ekkor kötelező volt a beutazást

⁵⁴ Először az 1914. évi 5.474. M. E. számú rendelet tiltotta meg a kivándorlást 1 évre, majd a későbbiekben rendszeresen új rendeletek hosszabbították meg a kivándorlási időt 1-1- évvel.

⁵⁵ 1914. évi 142. 873 .körrendelet a magyar királyi minisztérium által az 1912 : XXX. t.-c. 62. §~a 6. bekezdésében megjelölt védkötelesek kivándorlásának betiltására és a fegyveres erő kötelékébe tartozó egyének részére az útlevelek kiadásának beszüntetésére vonatkozólag kiadott rendeletekről.

[http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1914&pg=1667&l=hu\(2014.08.13.\)](http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1914&pg=1667&l=hu(2014.08.13.))

⁵⁶ A m. kir. minisztérium 1915. évi 2.987. M. E. számú rendelete, az idegenek és a náluk lévő tárgyak fokozott ellenőrzéséről.[http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1915&pg=1362&l=hun\(2014.08.13.\)](http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1915&pg=1362&l=hun(2014.08.13.))

megakadályozni. Végezetül pedig ugyanígy járt el a hatóság, ha rendőri szempontból kifogás alá esett a szóban forgó személy továbbutazásának engedélyezése. A beutazás előtt be kellett mutatnia az útlevel-kötelezettség alá eső egyéneknek a magukkal hozott leveleket, sajtótermékeket, nyomtatványokat. Hogy miért erre szükség? Az eljáró hatóság így tudta megállapítani azt, hogy ezeknek a tárgyaknak a behozatala nem veszélyezteti-e az állam biztonságát, nem ütközik-e a hadviselés érdekeibe.

A nagy háború és a határátlépés viszonyát tanulmányozva már csak azoknak a területeknek a tárgyalása maradt hátra, amelyekre vonatkozóan különleges szabályok voltak érvényben. Az ide vonatkozó jogi normákat kronologikus sorrendben tekintem át. Az 1914. július 27-én hatályba lépő belügyminiszteri rendelet⁵⁷ a határátlépést korlátozta. Orsovától Zemunig terjedő részen csak olyan szakaszokon lehetett átlépni a határt, melyeket az alispán vagy a kormánybiztos a katonai parancsnoksággal egyetértésben erre a célra meghatározott. További feltétel volt, hogy a határon átkelni kívánó megfelelően igazolja magát. Orosz - Lengyelország okkupált területére való utazáshoz szabályszerű igazolásra volt szükség, melynek tartalmaznia kellett az utazó arcképe mellett az utazás célját, végpontját, és láttamoznia kellett a hadsereg főparancsnokságnak, a fő-hadtápparancsnokságnak, vagy a császári és királyi hadügyminisztériumnak.⁵⁸ Előbbi két szerv akkor teljesítette a láttamozást, ha a hadra kelt sereg területéről kiinduló

⁵⁷ A magyar királyi belügyminiszter 1914. évi 5.111. eln. számú rendelete, a határátlépés korlátozásáról.
<http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1914&pg=1661&l=hun>. (2014.08.14.)

⁵⁸ A magyar királyi belügyminiszter 1915. évi 9.941. eln. számú körrendelete valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez, valamennyi magyar királyi határszéli rendőrkapitánysághoz, és a székesfővárosi magyar királyi államrendőrség főkapitányához, az Orosz-Lengyelország okkupált területére való utazáshoz szükséges utazási igazolványról.
<http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1915&pg=387&l=hun> (2014.08.14.)

utazásról volt szó. A feldolgozott rendeletek közül a legszigorúbb szabályok minden bizonnyal a Törökországba utazni szándékozók irányában álltak fenn. A budapesti török konzulátus csak akkor láttamozhatta a magyar állampolgárok Törökországba szóló útlevelét, ha az utazás célján kívül megjelölésre került az is, hogy mely egyénnel kívánnak üzleti kapcsolatba kerülni üzleti vagy egyéb célból a kiutazók. A jogszabály azonban még ennél is tovább ment, az erkölcsi bizonyítvány csatolása is nélkülözhetetlen volt a láttamozás érdekében.⁵⁹ A hadművelleti területre utazók esetében igazolójegy kiállítására volt szükség (Legitimations-Karte), amely legfeljebb 3 hónapi időtartamra volt érvényes. Ez az igazolójegy csak a külső hadművelleti terület határvonalának átlépésére szolgált. Külön katonai engedély kellett ahhoz, hogyha valaki a belső hadművelleti terület határvonalait akarta átlépni (például haditudósítók).⁶⁰

4.2. Határőrizet a háborúban

A határszéli csendőrség és a Magyar Királyi Határrendőrség együttműködését 48999/1912-es B.M. körrendelet rendezte, amely kimondta, hogy a csendőrség önállóan is elláthat határőrizeti szolgálatot és végezhet útlevélkezelést is.⁶¹ A határ biztosítása a háború idején a határszéli csendőrségnek, pénzügyőrségnek, határrendőrségnek akkor lett kiemelt feladata, amikor a

⁵⁹ A magyar királyi belügyminiszter 1916. évi 134. 980. számú körrendelete valamennyi vármegye alispánjához és valamennyi th. város rendőrkapitányához, a Törökországba utazni szándékozók részére kiállítandó bizonyítványokról.
<http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1916&pg=1766&l=hun> (2014.08.14.)

⁶⁰ A m. kir. Belügyminiszter úr 32000—1915. eln. számú rendelete II-III. pont. A VI. pontban részletesen felsorolja a hadművelleti terület beosztását és határait. Lásd még: A m. kir. belügyminiszter 1915. évi 35.000. eln. számú rendelete, a hadművelleti területen a személyforgalom szabályozásáról.

⁶¹ PARÁDI (2006): im. 103. o.

hadtestparancsnokság erre közvetlenül kiadta a parancsot (mozgósítás esetén vagy azt megelőzőleg).⁶² Lényeges megemlíteni, hogy a háborús időszakra vonatkozó szabályrendszer a polgári közigazgatást nem rendelte a haderő alá. Ebből következik, hogy főszabály szerint a közigazgatás részeként működő rendvédelmi erőket sem. A közigazgatás csak a hadművelleti területeken került a hadsereg alárendeltségébe.⁶³ „A határszéli csendőrség sorsa azonban nem úgy alakult, ahogyan az a katonai tervekben szerepelt. Mivel Románia az első világháború kezdeti időszakában nem volt hadviselő fél, ezért az erdélyi határokon nem állomásozott számottevő katonai erő.”⁶⁴ Ezt a megállapítást támasztja alá Györffy Gyula parlamenti felszólalása is, melyből megtudhatjuk, hogy a román hadüzenet napján (1916. aug. 27.) milyen sajnálatos események történtek Csík vármegyében. A vármegyében élő embereknek nem volt tudomásuk a támadás pillanatáról, bár azt tudták, hogy ez a támadás minden pillanatban elérheti őket. A közigazgatás hivatalosan tiltotta a lakosság menekülését. *„Gyimesen amikor az első lövések történtek a pénzügyőrök vacsoránál voltak; az ablakon lőttek be a románok. Pénzügyőrök, csendőrök együttvéve – katona nem volt – huszonöten védték a helyet.”*⁶⁵

⁶²SUBA JÁNOS: A magyar katonai vezetés elképzelése a határbiztosító csapatok megszervezésére 1918-ban, in Rendvédelem-történeti füzetek, 2007. 16. sz. 121. o.

⁶³ PARÁDI JÓZSEF: A határszéli csendőrség, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_hatarszeli_csendorseg_1891_1918/, (2014. 08. 16.)

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Képviselőházi Napló, 1910, XXXI. kötet, 657. országos ülés 1916. szeptember 6-án, szerdán. 525. o. (525-530) „A hadüzenet pillanatában a határ egész kiterjedésében, Orsovától a tölgyesi hágóig előnyomuló románok a kárpáti hágókat a legtöbb helyen könnyen, néhol azonban csak nehéz harcok között, de mindenütt elfoglalták és aztán csapatainkkal való állandó csatározás közben óvatosan benyomultak Erdélybe... A román betörés a magyar lakosság körében óriási arányú népvándorlást indított meg.”(Julier Ferenc: A világháború magyar szemmel 1914-1918, 1933, Magyar Szemle Társaság, Budapest, 190. o.)

A képviselő a hadvezetés felelősségének a kérdését vetette fel, amiért nem intézkedtek a hadszíntérré vált terület lakosságának evakuálásáról.

A katonai határőrizetre való áttéréskor látnunk kell, hogy a határszéli csendőrség csak a szerb és a román határ mentén található meg, így amikor ezek a területek hadműveleti területté válnak, akkor a határszéli csendőrség a császári és királyi hadsereg alárendeltségébe kerül. A Magyar Királyi Határrendőrség esetében ez a változás nem teljesen következett be. Mivel ez a szervezet az ország teljes határszakaszán látta el törvényből fakadó hatásköreit, ezért kizárólag azokon a területeken került katonai felügyelet alá, amelyek hadműveleti területként funkcionáltak. Parádi József felhívja a figyelmet, hogy a határrendőrség szolgálati tevékenysége természetesen módosult ebben az időszakban.⁶⁶ A határszéli rendőrkapitányságoknál 1916-tól katonai egyének is szolgáltak. A szolgálattételre a kapitányságokhoz vezényelt katonák jogállására vonatkozóan szükséges megjegyezni, hogy ők az illetékes honvédkerületi parancsnokság alárendeltségébe tartoztak.⁶⁷

4.2.1. A háborús időkhöz alkalmazkodó határrendőrségi feladatok

A határrendőrség feladatait 1914-től számos belügyminisztériumi rendelet egészítette ki. Az 1903-as VIII. törvénycikk részletes felsorolást adott a határrendőrség hatáskörébe utalt feladatokról. A háborús jogforrásokba az alábbiakban abból a szempontból kívánok betekintést nyújtani, hogy azok melyik a törvényben megjelenített feladatkörre vonatkozóan vezettek be speciális szabályokat. Mint azt

⁶⁶ PARÁDI JÓZSEF: A határszéli csendőrség,
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_hatarszeli_csendorseg_1891_1918/, (2014. 08. 16.)

⁶⁷A m. kir. honvédelmi miniszter 1916. évi 7.035. eln. 1. számú körrendelete, a m. kir. határszéli rendőrkapitányságokhoz beosztott katonai egyének szolgálati viszonyáról.
<http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1916&pg=1268&l=hun> (2014.08.14.)

a dolgozat 2.3.1. fejezetében ismertettem, a határrendőrség ellátta a határátkelési igazolványok kiállítását. A háborúban a császári és királyi fő-hadtápparancsnokság rendelkezése értelmében polgári egyének vasúton 1915. márciusától Kelet-Sziléziába, Galíciába, Bukovinába, Észak-Magyarországra csak szabályszerű igazolás alapján utazhattak, kizáró ok volt azonban, ha a személy jelenléte a felsorolt területeken katonai szempontból aggályosnak minősült. Igazolások – útlevel, vasúti szolgálati igazolvány, vasúti hadiforgalomra előírt igazolványok - kiállítására jogosult szervként pedig a határrendőrség is feltüntetésre került.⁶⁸

A megváltozott körülmények között kiemelt szerepet kapott a határokon átkelők figyelemmel kísérése, az útlevelek vizsgálata. 1915-ben a személyforgalmat Románia irányában – összesen 20 – vasúti és közúti átkelőhelyre korlátozták, a többi, korábban átkelési pontként funkcionáló helyiségben a személyforgalmat betiltotta a belügyminiszter. Szerbia vonatkozásában pedig teljes határzár állt fenn.⁶⁹ A hadművelleti terület határvonalán áthaladó személyek ellenőrzése is a határrendőrség hatáskörébe tartozott vasúti személyforgalom esetén, amennyiben polgári vagy katonai legénységi személy ellenőrzését kellett ellátni.⁷⁰ Végezetül az említett szerv járt el a külföldről érkező toloncok átvételénél és továbbindításánál is. A háború idején megtörtént eset következtében

⁶⁸A m. kir. belügyminiszter 1915. évi 6850. körrendelete a vasúti forgalomnak az északi hadtápvonalakon való megszorításáról.
<http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1915&pg=358&l=hun> (2014.08.14.)

⁶⁹A m. kir. belügyminiszter 1915. évi 3.389. res. számú körrendelete valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez, a határ átkelési pontok megállapításáról.
<http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1915&pg=1429&l=hun> (2014.08.14.)

⁷⁰A m. kir. belügyminiszter 1915. évi 36.200. eln. számú körrendelete valamennyi csendőrpáncsnoksághoz, a hadművelleti terület határvonalain áthaladó személyforgalom ellenőrzéséről.
<http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1915&pg=2356&l=hun> (2014.08.14.) Megjegyzés: katonatisztek ellenőrzését külön célra kirendelt katonatisztek végezték.

adta ki következő rendeletét a belügyminiszter: A toloncügysztyályhoz érkezett toloncon a tífusz tünetei mutatkoztak. A követendő eljárás ezt követően fertőző beteg esetén a toloncolás felfüggesztése lett, ezzel párhuzamosan az orvosi gyógykezelés haladéktalan elrendelése. Látható, hogy egyaránt felmerült az útítársak, a hatóság szolgálatában álló személyek egészségének védelme, és annak megakadályozása, hogy a fertőzött betegek az országba bejutva járványt indítsanak, amely a világháború alatt nem csak a háterszágot tizedelte volna meg, hanem szerencsétlen esetben a haderőt is.

5. Záró gondolatok

Láthatóvá vált az esztendők előre haladtával, hogy a szabad utazás jogát lefektető liberális szabályozás átalakult, s 1914-től kezdve általános szabállyá vált az útlefél-kötelezettség elrendelése. Területileg a Monarchiával határos Románia és Szerbia irányában a határátlépés korlátozására, illetve a határzár elrendelésére is sor került. Olyan lépések voltak ezek, amelyek a háború idején különösen indokoltak, szemben álló fél esetén pedig egyenesen a Monarchia létérdekeinek kinyilvánítását jelentette a határvidéken.

Változás következett be az úti okmányok kiállításának rendjében is. A belügyminiszter közvetlenül hatáskörébe vonta az útlevelek kiállítását. A háború kitörése előtt is eljáró szerv volt a belügyminiszter, azonban csak jogorvoslati fórumként. Az évekig elhúzódó fegyveres konfliktusban háttérbe szorultak az útlefélkiadás gyorsaságának és lehetőleg a lakóhely területén történő igénylésének addigi pozitív megoldásai. A kontroll funkciót és a jogorvoslati fórumként való eljárást felváltotta a szigorított szabályozás, és az útleféligénylések személyes nyomon követése, a döntéshozatal - a rendeletileg folyamatosan változó környezetben - a lehető legmagasabb szintre került. Ezen metódust tartalmazó rendelet hatályon kívül helyezése csak 1920-ban, a háborút lezáró békekötést követően történt meg, amikor újból feléledt az egyes törvényben meghatározott hatóságok útlefél kiállítási joga. A határon ki- és

bejutást azonban számos egyéb rendelet is szabályozta, ahogyan azt dolgozatomban bemutattam.

Véleményem szerint két elv érvényesülése határozta meg a rendkívüli helyzet miatti jogalkotást. Egyfelől szem előtt kellett tartani a honvédelem érdekeit, ezért került sor évenkénti megújítással a hadkötelesek kivándorlásának megtiltására, illetve a fegyveres erő kötelékébe tartozó személyek részére az útlevel kiállítása jogának beszüntetésére. Másfelől tekintve pedig az útlevel-kötelezettség elrendelésével és az útlevelek ellenőrzésével könnyebben ellenőrizhetővé vált azon személyek köre, akik a határt átlépve kívántak magyar területre lépni. Megvalósult az idegen és a náluk lévő tárgyak kiemelt ellenőrzése, amely az esetleges kémek, hírszerzők tevékenységének megakadályozást is szolgálta, s elősegítette annak meggátolását, hogy az előbb említettek az ellenségről, a terepviszonyokról vagy éppen a katonai és civil objektumokról információkhoz jussanak. A fertőző betegek elleni védekezés pedig mind a hátszág, mind a haderő érdekeit szolgálta.

Legvégül pedig említést kell tenni a határőrizetét ellátó két fő szervezetről, a Magyar Királyi Határrendőrségről, és a Határszéli Csendőrségről, melyek háború idején is -jogállásukban bekövetkező kisebb-nagyobb változásokkal - ellátták feladatukat. A hadműveleti területeken a katonai alárendeltség bevezetése, valamint az állomány katonákkal történő kiegészítése is a határrendőrség fokozott igénybevételét jelentette a haza védelme szempontjából.

Pruzsinszky Sándor

Szólásszabadság és háborús pszichózis az első világháborúban

1. Bevezetés

„*Inter arma silent leges*”: fegyverek közt hallgatnak a törvények. E maxima igazságát ez a tanulmány két vonatkozásban kísérli meg körbejárni: a háború jogával és a talán legfontosabb alapjoggal – a szólásszabadsággal kapcsolatban.

A törvények „hallgatása” – vagy inkább „elhallgattatása” – alatt itt tehát a háború normatív és erkölcsi korlátainak lebontását és a hadviselő európai hatalmak alap- illetve sarkalatos törvényeiben deklarált alapjog, a szólásszabadság korlátozását, vagy helyel-közzel teljes felfüggesztését értjük.

Ez utóbbinál nézőpontunk az állampolgáré. Az egyéné, aki a háború kitörésekor még a közvéleményt alakító magánhatalom volt:¹ állampolgári jogai teljében tömegesen éltette a nagy háborút, amely aztán, kifelé és befelé egyaránt pusztítva, megfosztotta őt e jogok tetemes részétől, mindenekelőtt a sajtó, az információ és a gyülekezés szabadságától. Nem túlzás azt mondani, hogy e tekintetben Európa jogi kultúrája 1914-ben néhány nap vagy legfeljebb néhány hónap alatt időutazáson ment keresztül: száz évet is visszafejlődött. Angliában, Franciaországban, Németországban, az Osztrák–Magyar Monarchiában a XX. század első évtizedére a társadalmi valóság tényeit kritikusan és sokszínűen tárgyaló sajtó a háború kezdetétől nemcsak a vélemény szabadságot felfüggesztő állami cenzúra, de egyben a nemzeti érzés túlburjánzásában mutatkozó közvélemény öngerjesztő cenzurális hatására egy virtuális

¹ A közvélemény és a sajtószabadság viszonyát találóan jellemzi Bíró Lajos mondása: „Az újság nem írhat mást, csak azt, amit a közönség gondol.” Lásd erről még: C. Edwin Baker: *A magánhatalom, a sajtó és az Alkotmány. In Medias Res*, 2012/2.

valóság tükrözőjévé vált, amelyben a háború valóságos tényei csak bizarr módon eltorzítva jelenhettek meg. A médiát – Batthyány Alajos reformkori szép hasonlatával – „a szabadság oroszlánját” ismét ketrebe zárták.

E jelenségnek és jogi, egyben mentális következményeinek megvilágítására teszünk itt vázlatos kísérletet.

Ami a háború jogszerűségét, egyben elkerülhetetlenségét illeti, abból indulunk ki, hogy a mai napig sem lehetséges egyértelmű és megnyugtató magyarázatot adni arra a kérdésre: volt-e olyan **eredendő** ok (Grotiusnál: *causa iustifior*), ami a háborút elkerülhetetlenné tette? Vagy másként: szükségszerű volt-e, hogy a részes államok közti ismert érdekellentétek és érdekszövetségek világháborúhoz vezessenek? A háborúba lépést **kiváltó** okra (*causa suasoria*) vonatkozó igazolási kényszer – „*hogyan megkonstruálják az ellenséget, s ezáltal értelmet tulajdonítsanak egy egyébként értelmetlen háborúnak*”² – azt diktálta, hogy azt mindegyik fél igazságosnak (tehát védekező jellegűnek) tüntesse fel. Mi e helyütt a közvetlen kiváltó ok pszichológiai magyarázatához szeretnénk néhány gondolattal adalékot adni.

2. A szólásszabadság helyzete 1914 előtt a hadviselő felek pozitív jogában

2.1. Franciaország

A júliusi forradalmat követően kiadott 1830-as francia alaptörvény (az ún. „alkotmánylevél”) 17. cikkelyében deklarálta, hogy a cenzúra „*soha többé nem állítható vissza*” s minden franciának joga van – ahogy azt már az 1791-es alkotmány is kimondta – nézeteit szóban vagy írásban szabadon kifejteni. A szólásszabadság ezen elvét elvben a második császárság 1851-ben megalkotott alkotmánya sem

² Schmitt: *A háború és az ellenség fogalmak értelmezése*. In: *Az ellenség neve*. (Szerk.: Szabó Márton). Bp., 1998. Józsefvárosi Műhely Kiadó. (Ford.: Szabó Márton).

érintette, de csupán az 1881. július 29-én hatályba lépett sajtótörvény (*Loi sur la liberté de la presse*) tette lehetővé, hogy az alacsonyabb rendű jogszabályok végre az alkotmányi deklaráció szellemének megfelelően biztosítsák a szólásszabadságot. Így e sajtótörvény szabadnak nyilvánítja a sajtót, a nyomdászatot és a könyvkereskedést. Az újságok kiadása sincs engedélyhez vagy biztosítékhoz kötve. (De külföldi lap terjesztését a minisztertanács, egyes belföldi lapszámokét pedig a belügyminiszter megtilthatja.) A törvény a sajtószabadság korlátjaként csak a büntetőtörvényeket és a sajtóvétségeket jelöli meg. (A sajtótermék pönalizált tartalmáért való felelősök körét azonban a nyilvánosságra hozatalban résztvevő valamennyi közreműködőre kiterjeszti, az ún. fokozatossági elv szerint.) Teljes körű sajtószabadságról a XIX. és a XX. század fordulóján mégsem beszélhetünk, mivel az 1882-ben és 1898-ban „az erkölcsiséget sértő” nyomdatermékekről hozott törvények az ilyennek minősített sajtótermékeket – a könyvek kivételével – kivették az 1881-es sajtótörvény hatálya alól, így az ezek előállításában közreműködők felelőssége közvetlenül a büntető törvénykönyv szerint alakult s rájuk nézve az esküdtbíróság helyett a rendes bíróság büntetőtanácsai jártak el (amelyek pl. elrendelhettek az inkriminált alkotások előzetes lefoglalását is, és büntetésük akár fogház is lehetett). Mindezek ellenére a francia igazságszolgáltatás jogállami intézményei és garanciái folytán a kormányzat a művészet szabadsága ellen – habár már régóta nem a hivatali cenzúra eszközeivel – folytatott illetén hadjárata meglehetősen gyakran volt vereségre kárhozható a háborút megelőző időszakban. A bírói gyakorlatban – szemben a pozitív joggal – kezdett érvényesülni az a felfogás, hogy a művészet etikájának és esztétikájának kérdései kívül esnek a jog hatókörén.

2.2. Anglia

Angliát méltán nevezték a XVIII. századtól kezdve a szólásszabadság hazájának. A kis megszakítással csaknem százhatvan éven át hatályban volt cenzúratörvény (a *Licensing Act*)

1695-ös hatályon kívül helyezése óta a szigetország nem ismerte a cenzúra intézményét.

Ez alól minden esetre a színházi előadások kivételt képeztek. Az 1843. évi színházi törvény szerint az angol színházak felett a király nevében a lordkancellár gyakorolta a cenzúra. Mérlegelési jogkörében a bemutatási engedélyt megtagadhatta vagy valamely előadás megtartását megtilthatta, ha úgy látta, hogy a mű „*a jó erkölcsöt, a tisztességet vagy a köznyugalmat*” veszélyezteti. A XX. század elején a kancellári döntések előkészítésére szakértőkből álló, úgynevezett *arbitrátori bizottságot* (*representative committee of arbitrators*) hoztak létre és a magánszínházak előadásait kivették a cenzúra alól.

Ettől eltekintve az akkori média minden más területén a szólásszabadság – a kontinentális írott európai alkotmányokhoz hasonló pozitív jog deklarációk híján is – teljes volt. A bírói ítélezésre (precedensekre) épülő *common law* fontos és századokon át kimunkált alapelvének számított, hogy a kimondott és írott gondolat szabadságának egyedüli korlátja „a becsület” védelme lehet. A precedensjog 1900-ban munkálta ki a sajtó korlátozhatatlanságának elvét: „a sajtó szabadsága nem nagyobb és nem kisebb, mint Ófelsége bármelyik alattvalójának szabadsága” (a híres Gray-perben hozott ítélet).

Kis egyszerűsítéssel: 1914-ben az angol sajtóban és a nyomdatermékekben mindenki szabadon nyilvánosságra hozhatott mindent, amit a tizenkét „átlagemberből” – hagyományos angol iróniával: a tizenkét „szatócsból” – álló esküdtszék (a *jury of tradesmen*) a becsület védelmének követelménye (az úgynevezett *libel*) vizsgálata mellett megengedhetőnek tartott – persze, ezt is csak az utólagosan hozott verdiktek alapján.

2.3. Németország

Miután az állampolgári jogok taxatív felsorolását az 1871-es birodalmi Alkotmány nem tartalmazta, a német sajtójog fő forrása az első világháborúig az 1874-es sajtótörvény (*Reichspressgesetz*) volt,

amely a sajtószabadság elvén alapult. Deklarálta az előzetes cenzúra eltörlését, valamint azt, hogy a sajtó csak olyan korlátozásoknak vethető alá, melyeket maga a törvény állít fel. E korlátok viszont lényegében nem mások, mint a Büntetőtörvénykönyv média útján megvalósítható tényállásai (rágalmazás, becsületsértés, felségsértés, istenkáromlás, fajtalanítás, az államrend megdöntésére irányuló izgatás).

A törvény a sajtótermék közigazgatási lefoglalását csak kivételesen, felségsértésre felhívás, izgatás és fajtalan írások terjesztésének eseteiben engedte meg.

A Német Császárság joga – dacára a hosszú békeidőszaknak – szintén kényes volt a színpadi vizualitással járó „veszélyekre”. Egy 1871-ben hozott belügyminiszteri rendelet – amely még 1914-ben is érvényben volt – a színházi produkciókat a vásárosok és mutatványosok köztéri mulatságaival egy sorba helyezte: „*A rendőrség jogosult a bemutatandó darabokról előzetesen tájékozódni, és színre vitelüket közbiztonsági vagy erkölcsi okból megtiltani.*”³

(Az előadóművészettel szemben tehát még a XX. század elején is létezett német földön a rendőri cenzúra – az előzetes cenzúra legdurvább neme!) A vilmosi rendszer az új művészet más műfajú alkotásai ellen is hathatósan kívánt fellépni. A Büntető törvénykönyv 1899-es, „*Lex Heinze*” néven elhíresült novellája a Btk. 184.§. tényállásának kiterjesztésével a prostitúcióval (kitartottsággal, kerítéssel) azonos elbírálást, pönalizációt tett lehetővé általában „az erkölcstelen tartalmú írások” terjesztőire is. Tucattjával indultak a német – ahogy kissé korábban a francia – büntető bíróságok előtt az irodalmi-művészeti tárgyú „erkölcsi perek”. A német igazságszolgáltatás azonban 1914-ig többnyire megőrizte függetlenségét és jó néhány precedens értékű ítéletben megvédte a művészet szabadságát.⁴

³ Idézi: Hans J. Schütz: *Verbotene Bücher*. München, Beck, 1990.

⁴ Így például azok az ítéletek, amelyekkel a német közigazgatási bíróságok sorra hatályon kívül helyezték Gerhart Hauptmann *A takácsok* című hírhedt darabjának bemutatását betiltó rendőrhatalósági határozatokat. Vö.:

2.4. Ausztria

Az 1867. december 21-én elfogadott, alapvetően liberális szellemű Állampolgári Jogok Alaptörvénye (*Staatsgrundgesetz über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger*) – amelyet a parlamenti képviselőtről (*Reichsvertretung*) szóló Alaptörvénnyel együtt neveztek Alkotmánynak (*Konstitution*) – deklarálta az állampolgári alapjogokat, többek között a szabad véleménynyilvánítás jogát is. Ezzel mind az előzetes cenzúra, mind a könyvrevízió megszűnt Ausztriában és a többi örökös tartományban. A Konstitutionba foglalt alapjogokat érinthetetlennek (Georg Jellinek terminológiájával az államhatalom szempontjából „status negativus”-nak) nyilvánították, azonban megfogalmazásuk taxatív tömörsége folytán gyakorlati értelmezésük a törvényalkotásra s főleg a bíróságra hárult.⁵ E célból hozták létre 1867-ben a *Reichsgerichtet*, az alapjogok bíróságát, s a jogvédelem szempontjából rendkívülinek minősíthető e bíróság kasszatórikus hatásköre, amellyel az alapjogot sértő közigazgatási aktusokat is megsemmisíthette, nemcsak természetes, de jogi személyek jogvédelmére is. Talán mondanunk se kell, hogy ez a védőernyő csak a háború kitöréséig működött, hiszen az úgynevezett „politikai jogok” a hadüzenet napjától kezdve „szüneteltek”.

A nyilvános műsorszolgáltatók (színházak, mozik, mulatók) tekintetében a világháború előtt Ausztriában is fennmaradt a rendőrhatalom cenzúra, azzal a megszorítással, hogy 1903 óta a művészeti szakemberekből, közéleti kiválóságokból verbuvált cenzúranáncsok (*Zensurbeiräte*) véleményezhették a nyilvánosság előtt bemutatandó tartalmakat abból a szempontból: nem sértik-e a közérkölcset. E lényegében társadalmi szervezetek döntése – a bírói

Pruzsinszky Sándor: *Halhatatlan cenzúra*. Bp. 2014. Médiatudományi Intézet, 206–208.

⁵ „Ami az egyén számára a közigazgatási korlátok leépítése után az individuális léthez való lehetőségben megmarad, az szabadságának szférája.”

Georg Jellinek: *Allgemeine Staatslehre*, Bécs, 1900., 419.

jogorvoslat lehetőségével – a rendőrhatalóságot is kötötte: a háború kitöréséig.

2.5. Magyarország

A közvetlenül a háború kitörése előtt életbe léptetett 1914-es sajtótörvény (1914. évi XIV. törvénycikk) a dualizmus évtizedeiben fennállt, az 1848-as sajtótörvényen alapuló sajtószabadságnak olyan kodifikálása volt, amely növelte az újságíró anyagi és büntetőjogi felelősségét, s egyben már egy háborús cenzúra esetleges bevezetésének jogtechnikai előfeltételeit is tartalmazta. Alapelve: *„Sajtó útján mindenki szabadon közölheti és terjesztheti gondolatait.”* (1.§.) De a nyomdákat részletes nyilvántartás vezetésére kötelezi a kinyomtatott írásművek kiadóiról és a kiadványokról, továbbá arra, hogy magukat a kiadványokat is mutassák be az illetékes ügyészségnek (6–7.§.) Kifejezetten a háborús állapotok előrevetítéseként értékelhetjük a törvény 10.§-ába foglalt felhatalmazást, miszerint *„a Magyar Szent Korona országainak területén kívül kiadott vagy nyomtatott, vagy ezen a területen kívül egyébként többszörösített sajtótermékek terjesztését a minisztérium közérdekből eltilthatja”*. Időszaki lapot szabadon, engedély nélkül lehetett alapítani, de a törvény kikötötte, hogy annak kiadója, ügyvivője vagy felelős szerkesztője csak állandóan az ország területén lakó magyar állampolgár lehet (16–17.§. A törvényalkotók tehát előre biztosították, hogy konfliktus esetén a közvélemény befolyásolására leginkább alkalmas időszaki lapok előállítói rögtön a kormány „keze ügyében” legyenek.) Ráadásul politikai tartalom esetén a lapalapítást a törvény tetemes biztosíték letételéhez – Budapesten ötvenezer, vidéken húszezer koronához – kötötte (18.§.)

Az 1848-as sajtótörvényhez képest megszorítóbb szabályozással kapcsolatos kritikát Vázsonyi Vilmos így fogalmazta meg: *„Mihelyst mi a sajtóra újabb kötelmeket rovunk..., a sajtóra a legnagyobb féket rakjuk, abban a pillanatban természetes ennek a gondolatnak a másik párja, amely jelentkezik, hogy a sajtót viszont*

biztosítani kell a mindenkor változó kormányhatalom minden üldözésével szemben. Ezen üldözésekkel szemben a sajtónak nemcsak védelmet, hanem teljes kártérítést ígérni is kell biztosítani...A sajtó nagyon hosszú életű, rendesen túléli az ellenfeleit és...aki újságíróként evett, az igazán belehal!”⁶

Csakhogy az 1914. évi sajtótörvénynek már nem volt ideje, hogy a gyakorlatban is igazolja vagy cáfolja a sajtó munkásainak félelmeit, és befolyásolja a véleménynyilvánítás szabadságát. A kitörő világháború volt az, amely a törvényt, a sajtószabadságot és az újságírókat is „megette”. A Szerbiával való hadiállapot beálltával (1914. július 27.) ugyanis életbe lépett a háborús cenzúra és a sajtóban – ahogy a közvéleményen is – úrrá lett a véleményszabadságot alapjaiban determináló háborús pszichózis.

2.6. Oroszország

A XX. század elejére a sajtó a cári Oroszországban sem volt már az a „nyelv nélküli harang”, amihez a cári cenzúra klasszikus korszakában, a XIX. század első felében Csaadajev hasonlította.⁷ Ekkorra a cárizmus lemondott a totális cenzúrát megvalósító „három szentség” koncepcióról, hogy t.i. a cár mint önkényuralkodó a médiában is minden döntésben jelen van (*omnipraesens*), mindentől tud (*omnikompetens*) és minden gondolat fölött van hatalma (*omnipotens*). A véleményalkotás már nem volt – mint korábban, a hírhedt III. Ügyosztály mindenhatósága idején – deklaráltan állami monopólium.⁸

Az 1914-ig fennállott sajtóigazgatási rendszer alapját az 1865-ben kiadott cenzúrendelet képezte: a kéziratokat átvevő helyi (városi és területi) cenzorok csak javaslatot tehettek a döntéshozó, Szentpétervárott működő cenzúrabizottságoknak (volt belföldi és volt külügyi). Határozatuk ellen a szerző, a kiadó vagy a szerkesztő

⁶ Forrás: KN 1910/1915. XX. köt. 12., 478. országos ülés, 1913. nov. 11.

⁷ „A nyelv nélküli harang szeretett hazám jelképe”. (Pjotr Jakovlevics Csaadajev, 1794–1856)

⁸ III. Ügyosztály korábbi szerepéről lásd: Pruzsinszky Sándor: i. m. 66–69.

fellebbezhetett a Sajtóügyi Főhivatalhoz, a belügyminiszter alá rendelt központi miniszteriális szervhez. A cár személyes irányítása alatt álló III. Ügyosztály azonban (még mindig!) az uralkodó árgus szemeként, saját titkos ügynökei révén figyeli e hivatali szervezet működését és bárhol, bármikor beavatkozhat, pozitív és negatív irányban egyaránt, tetszése szerint elvonhat ügyeket uralkodói döntésre az éppen hatáskörrel rendelkező hivatali szervtől. A könyvek és időszakos kiadványok előzetes cenzúráját azonban 1914-re eltörlik, csak a brosúrákét és a napi sajtóét tartják fenn. Viszont a könyvkiadásban és a sajtóban bevezetik – mintegy belső cenzúraként – a felelős szerkesztői intézményt. Megszüntetik a magánlevelek cenzúrázását és a 10 ívnél hosszabb szépirodalmi műveket teljes körűen mentesítik mind az előzetes, mind az utólagos cenzúra alól.

Ez az új, rugalmasabb struktúra már lényegében egészen 1917-ig fennmarad és a cenzúra szervezetén a hadba lépés se változtat lényegesen. Fenntartják és a háború kitörése után tovább szigorítják az országba bejutó külföldi sajtótermékek brutális ellenőrzését. (Külföldi utazók már a háború előtti hónapokban megrökönyödve tapasztalják, hogy a kávéházakba kitett külföldi lapok némelyikéből egyes cikkeket kivág vagy tussal olvashatatlaná tesz a manuális postai cenzúra .)

A háború kitörésekor annyiban vezették be a hadicenzúrárt, hogy a frontok eseményeiről csak a hadsereg főparancsnokság által kiadott hadijelentések szerinti tartalmakat szabadott a sajtóban közölni. Az 1915. augusztus 8-án hozott rendelet viszont már 29 olyan témakört sorolt fel, amelyre ismét előzetes cenzúrárt vezettek be.

3. A háborús cenzúra szabályozása

3.1. Magyarország

A háborús cenzúra bevezetésének jogi alapjait már az 1912. évi LXIII. tc. *(A háború esetére szóló kivételes intézkedésekről)* megteremtette. E kivételes törvény rendelkezése szerint: A

ministerium elrendelheti, hogy az időszaki lapoknak és más sajtótermékeknek a sajtóügyi közvádlóhoz benyújtandó sajtórendészeti köteles példányait a szétküldés előtt kell a legközelebbi kir. ügyészségnek, ill. rendőrhatóságnak kézbesíteni és hogy a szétküldés, amennyiben a kir. ügyészség vagy a rendőrhatóság korábban meg nem engedik, időszaki lapoknál csak a sajtórendészeti kötelespéldány kézbesítésétől számított három óra múlva, más sajtóterméknél a kézbesítés napjától számított egy hét múlva v. heti kezdetét. Ha a... kijelölt kir. ügyészség vagy rendőrhatóság arról győződik meg, hogy valamely sajtótermékkel oly bűncselekmény követtetnék el, amely a hadviselés érdekeit érinti, a sajtóterméknek szétküldését megtilthatja...A ministerium intézkedhetik, hogy egyes belföldi időszaki lapoknak, amennyiben közleményeik a hadviselés érdekeit veszélyeztetik, megjelenése és terjesztése eltiltassék. (11.§.) A kivételes hatalomból folyó intézkedések körét, hatályuk területét és hatályba lépésük időpontját a ministerium állapítja meg. (2.§.)⁹

Látható: rendkívüli, az akkori média minden területére értelmezhető, s lényegében az előzetes cenzúra bevezetésére szóló felhatalmazás volt ez.¹⁰ A rendkívüli médiális állapotot eredményező „kivételes hatalom” a törvény szerint már a háború fenyegető veszélyének okából elrendelt katonai előkészületek esetében is alkalmazható volt. A felhatalmazással élve, a miniszterelnök még ugyanaznap kibocsátotta az 5482/1914. M.E. számú rendeletét a közlési tilalom alá eső tartalmakról. Ezek: *Magyarország egész területén és az Osztrák–Magyar Monarchia két állama fegyveres erejének állásáról, mozdulatairól, erejéről és működéséről, az erődök és erődítmények állapotáról, úgyszintén a fegyveres erő*

⁹ Forrás: *Törvények, jogszabályok, 1912.* Complex Kiadó (internet).

¹⁰ Bizonyos – szűk – körben addig is létezett: 1898-ban egy igazságügyi miniszteri rendelet alapján vezették be az „éjjeli ügyész” rendszerét. A korábban sajtóvétséget elkövetett – főleg munkásmozgalmi – lapok egy kinyomtatott példányát szétküldés előtt be kellett mutatni az inspekciót tartó ügyésznek, aki az újság valamely cikkét rövid úton inkrimálva, megtilthatta a szétküldést.

*számára szolgáló fegyverek, hadiszerek és szerelvények mennyiségéről vagy az élelmiszerek hollétéről, mennyiségéről és minőségéről vagy szállításáról sajtó útján történő közlések.*¹¹ Látható, hogy a miniszterelnöki rendelet némileg túllépve a törvényi felhatalmazást, az általa nevesített tartalmakra lényegében öncenzúra-kötelezettséget írt elő, amelynek realizálása főleg a lapok, folyóiratok esetében a felelős szerkesztőkre hárult.

(Később a kör kibővült: tilos volt írni a gabona árdragítási manipulációkról, az élelmiszerek drágulásáról és hiányáról, a beszerzési nehézségekről, a külföldön internált magyarok helyzetéről, a Monarchia hadifogolytáborainak egészségügyi viszonyairól, 1916-tól a tüntetésekről, háborúellenes megmozdulásokról.)

Az előzetes cenzúra általános körű bevezetésére Magyarországon – eltérően Ausztriától, Németországtól és Franciaországtól – a felhatalmazás ellenére sem került sor, habár egyes „arra okot szolgáltató és külön megjelölendő” orgánumokat a 12001/1914. I. M.E. számú igazságügy miniszteri rendelet alapján köteleztek arra, hogy kinyomtatott példányaikat a terjesztés előtt mutassák be az ügyészségnek. Ilyen kötelezettséget bizonyos témákkal (pl. országgyűlési eseményekkel, a termékek drágulásával) foglalkozó cikkekre általános jelleggel külön is előírtak. Ilyen cikkek bármelyik lapnál eleve csak akkor voltak közölhetők, ha az ügyész vagy a rendőrhatalóság illetékese rányomta a kéziratra a „közölhető” szövegű bélyegzőt. A fenti témákra előírt cenzúra alapelvét a rendelet egyébként így határozta meg: *Tilos olyan híreket közölni, amelyek a lakosság körében nyugtalanságot vagy izgalmat kelthetnek, és hátrányos befolyással lehetnek a monarchia katonai helyzetére.*¹²

¹¹ Forrás: Az *Est*. 1914. július 27.

¹² Az efféle konkrét tartalom nélküli normatívák gyakorlatának hagyományos voltát a Monarchiában jól mutatja a magyar kancellária egy 1790-es, II. József halálakor kiadott utasításának szövege: *Az újságok csak olyan híreket tartalmazhatnak, melyeket mindenki tudhat. Kiváltképpen tilos az újságíróknak egyéni véleménynyilvánításaival kísérni a híreket, mert ez a*

Ami a sajtóorgánumok és könyvkiadók részére az 5482/1914. M.E. sz. rendelettel jogilag is kötelezővé tett *öncenzúra* részletesebb igénypontjait illeti, ezeket „bizalmas közlésekben” írta elő a felelős szerkesztők részére az ún. Hadi Felügyeleti Bizottság (HFB) sajtóbizottsága, vagy a miniszterelnöki sajtóiroda, esetenként az igazságügyminiszter. Például, hogy a helyi anyagok közlése során kezeljék „kritikusan” a sebesültek harctéri visszaemlékezéseit, az ütközetek leírását ne a frontot megjártaktól vegyék át, ne közöljék az ezredek számait vagy a tisztek nevét.¹³ 1918 nyarától a HFB sajtóbizottság havonta külön értesítőkből foglalta össze az újabb és újabb „bizalmasokat”. „Szigorúan bizalmas”-ban írták elő a cenzoroknak (a szerkesztőknek), hogy pusztán egyes mondatrészeket vagy jelzőket ne töröljenek a lap szövegéből, mert az feltűnő lehet. Ehelyett – akár egy-egy szó miatt is – az egész cikket, de minimum a bekezdést kellett törölni.

A törvény szerint a kivételes intézkedésekkel hozott bármely sajtótilalom megszegése vagy annak kísérlete vétségnek számított és – ha más bűncselekmény nem valósult meg – két hónapig terjedő elzárással és hatszáz koronáig terjedő pénzbüntetéssel sújtották. És természetesen – az igazságügy miniszter eseti döntései alapján – sor kerülhetett az érintett sajtóorgánum időleges betiltására is. (Ez a szankció érte már a háború legelején például a Független Hírmondó, a Rendkívüli Újság, a Szlovenszky Dennik, a Kassai Munkás, a fiumei La Voce del Popolo és az újvidéki Zasztava nevű lapot).

Az esküdtbíróóság működését az igazságügy miniszter a kivételes törvény 12. §-a alapján bármikor felfüggeszthette, így csak

közönségben, de kivált az egyszerűbb emberekben kedvezőtlen hatást kelthet. Idézi: Kókay György: *A magyar hírlap- és folyóirat-irodalom kezdetei.* Bp., Akadémiai Kiadó, 1970., 49.

¹³ Különösen jellegzetes a következő szövegű „bizalmas”: *A bizalmas értesítések tartalma, valamint az a körülmény, hogy ilyen bizalmas kiadatott, egyáltalán nem közölhető.* Forrás: *Mucsi Ferenc: Sajtó, cenzúra Magyarországon az I. világháború idején.* Történelmi Szemle, 1984. 1. sz. 195.

az általános hatáskörű büntetőbíráskodás útján volt lehetőség a jogorvoslatra.

A háborús sajtópolitika másik fontos eszköze a haditudósító szervezet volt.

Kezdetben a front eseményeiről helyszíni tudósítást csak a Hadsereg-főparancsnokság által kiküldött, gyakorlatilag hadiszolgálatot teljesítő, mozgásukban ezért igencsak korlátozott újságírók készíthettek a saját lapjuk részére, akik a tartózkodási helyét folyamatosan változtató osztrák-magyar közös Sajtóhadiszállásra (*Kriegespressequartier*) voltak beosztva. Itteni munkakörülményeiről érzékletes képet ad egy érintett visszaemlékezése: „*Délben, miután a feketekávékat kiittuk, közölték velünk, hogy a tescheni főhadiszállásról ma milyen híreket telefonáltak. Ez csaknem mindig a hivatalos hadijelentés átírata volt... Ezután a haditudósító gyorsan feladta a saját táviratát, hogy lapjának és olvasóinak bizonyítsa, mennyire jól tájékozott*» a mi K.u.k. Hadisajtószállásra kiküldött különtudósítónk«. Mert ki tudja, honnan szerzi be a híreket...hogy egyrészt azt a benyomást keltse, hogy tud valamit és az eseményeknél jelen volt. Így alakult ki a kis miseszobában minden délben a hírbörze.”¹⁴

A kiküldött haditudósítók helyszíni beszámolóit tehát általában virtuális beszámolók voltak, amelyeket nem a front helyszínein, hanem a Sajtóhadiszálláson készítettek, a főhadiszállásról kapott adatok és instrukciók alapján. A hadijelentéseket – központi felhasználásra és tovább cenzúrázva – a bécsi Hadi Felügyeleti Hivatal (*Kriegsüberwachungsamt*) és a budapesti Hadi Felügyeleti Bizottság részére írásban is kiadta a közös Hadsereg-főparancsnokság. Amely ezen kívül – *Osztrák-Magyar Hadiértésítő* címen – rendszeresen megjelentetett a belföldi sajtó számára egy propagandisztikus cikkgyűjteményt, amelyet a kiadók kéziratként felhasználhattak. 1916 októberétől a lapok – a katonai szervek engedélyével – közvetlenül is kiküldhettek

¹⁴ Jozo Dzambo: *Armis et litterés – Kriegsberichterstattung, Kriegspropaganda und Kriegsdokumentation in der K.u.K-Armee 1914–1918*. In: *Musen an der Front*, 9–27., 16.

haditudósítókat, beszámolóikat a tartalom szerint illetékes magasabb katonai parancsnokságok cenzúrázták. („Közölhető” vagy „nem közölhető” szövegű bélyegzőt nyomtak rájuk, aszerint, hogy kizárólag a győzelmekről szóltak-e, vagy a veszteségeket is említették.)

Azonban, ami a háború túlnyomó részében a korabeli közvélemény alaphangulatát, az események spontán artikulálását illeti, nem indokolatlan a kérdés: szükség volt-e egyáltalán háborús cenzúrára, virtuális vagy meghamisított hadijelentésekre? Ennek vizsgálatával a tanulmány háborús pszichózisról szóló részében foglalkozunk.

3.2. Ausztria és Németország

Ausztriában a háború kitörésekor nem volt szükség kivételes hatalmat lehetővé tevő törvény meghozatalára, mivel – belpolitikai okokból – az uralkodó már 1914. márciusában feloszlatta a Parlamentet és azóta az Alkotmánynak a szükségkormányzásról szóló cikkelye alapján rendeleti úton kormányozhatott.

A kifejezetten tudományos tartalmakat és klasszikus szépirodalmat leszámítva minden sajtótermékre kiterjedő cenzúrát (a belföldi katonai vonatkozású tartalmak felett) az 1914-ben uralkodói rendelettel létrehozott *Kriegsüberwachungsamt* és (a polgári tartalmak felett) a katonai parancsnokságok sajtóosztálya gyakorolta. A postacenzúra és a külföldi vonatkozású sajtó cenzúrája a vezérkar mellett már korábban is működő ún. *Evidenzbüro* hatáskörébe tartozott.

Németországban az alkotmányos állapot felfüggesztése az 1851-es „Ostromállapotról szóló törvény” (*Gesetz über den Belagerungszustand*) alapján történt: 1914. július 31-én, egy nappal a háborúba lépés előtt II. Vilmos kihirdette a hadiállapotot, ami azt jelentette, hogy a törvény 4.§-a alapján (melyet beépítettek az alkotmányba is) ettől kezdve a végrehajtó hatalom irányítása a területi katonai parancsnokokra szállt. Így a nyomtatott betű minden formája – de különösen a hírlapok és az időszaki sajtó – feletti

cenzúra a hadsereg kezébe került. Pontosabban: a – Bajorországon kívül – 57 katonai körzeti parancsnokot az állampolgári jogok széleskörű korlátozásának jogával ruházták fel. A főparancsnokok az egyes körzeti parancsnokságokon belül – illetve nekik alárendelten – hadi cenzúrabizottságokat állítottak fel a munka gyakorlati elvégzésére (cenzortisztekből vagy civil alkalmazottakból). A legfelsőbb katonai parancsnokságon működő Központi Sajtóirodának (*Zentrales Pressebüro*) a háború kitörése napján kiadott iránymutatása 26 féle közlési tilalmat tartalmazott az újságokra nézve. Ezek alkalmazása azonban nem volt egyöntetű, mivel a normatívák tartalmát a saját körzetükre vonatkozóan a katonai (olykor rendőrségi) parancsnokok saját belátásuk szerint határozhatták meg.

A cenzúraszervezet 1915-re épült ki teljes vertikumában. Ekkor a Központi Sajtóiroda Hadisajtó Hivatallá (*Kriegspresseamt*) alakul és három osztályra tagolódik: a Legfelsőbb Cenzúra Hivatalra (*Oberzensurstelle*), a Belföldi Osztályra és a Külföldi Osztályra. A Legfelsőbb Cenzúra Hivatal feladata volt az egyes parancsnokságok által megfogalmazott tilalmak és szabályok összhangba hozása, a cenzúra gyakorlásában az országos egység lehetőség szerinti megteremtése cenzúra-irányelvek megfogalmazásával és a meglehetősen heterogén cenzúrajog kodifikálása (ún. *Cenzúrakönyvekben*: 1916-ra már körülbelül 2000 cenzúraszabály létezett, hiszen a megszorítások a tisztán tudományos jellegűek kivételével minden írástermékre és képi ábrázolásra kiterjedtek.) A Belföldi Osztály feladata „a közvetlen kapcsolat” fenntartása a cenzúra érintettjeivel: a sajtó képviselőivel (Német Újságírók Egyesülete, Lapkiadók Szövetsége, a könyvkiadók vezetői stb.) Ez az osztály volt a felelős a lakosság háterszági fegyelme és háborús lelkesedése – a *Burgfrieden*-nek nevezett „háterszági béke” – médiális hátterének fenntartásáért. E célból rendszeresen megszervezte a hivatali vezetők és a sajtó képviselői közötti „hadi értekezleteket” s ezek anyagát külön füzetekben (ún. „könyomatosak”) juttatta el a lapok főszerkesztőihez. Fontos feladata volt továbbá a sajtót illető napi cenzúrajelentések elkészítése a

vezérkar számára. Később ennek a keretében működött a katonai hírszolgálatok tartalmi koordinálásával foglalkozó *Feldpressestelle* is. A Külföldi Osztály egyrészt az ellenséges megszállt területek cenzúrájával, az ott megjelentetett saját kiadványok (pl. az *Ardennes-Zeitung*) szerkesztésével, illetőleg a szövetséges országok cenzúráhatóságaival való kapcsolatokkal foglalkozott. A legfelsőbb katonai parancsnoksághoz tartozott még a vezérkar III./B. Osztálya, a *Nachrichtenbureau* is, a titkosszolgálati és a hivatalos hadijelentések összeállítója (a háború kezdetén még ez látta el a későbbi Legfelsőbb Cenzúra Hivatal feladatait, viszont 1915-től kezdve a Központi Posta és Távíró Ellenőrző Hivatalon keresztül a postai cenzúrát is irányította). Csak a *Nachrichtenbureau*-nak volt joga jelentést adni a hadihelyzetről, s az ebben foglaltaktól a lapok nem térhettek el (még akkor se, ha a hadijelentés csupán abból állt, hogy „Nyugaton a helyzet változatlan”). A hadijelentéseket (brosúrában is kiadva: *Kriegsnachrichten*) az úgynevezett Wolff-iroda szakértői szerkesztették, gondos szűrőmunkával. (Érdekes, hogy olykor az ellenséges hadijelentéseket is közölték – autentikus magyarázatok kíséretében, amelyeket viszont a Külügyminisztérium sajtóosztálya bocsátott rendelkezésre).

A sajtó háborús szerepét alapvetően Moltke vezérezredes fogalmazta meg 1914. augusztus 2-án: „*A sajtó nélkülözhetetlen eszköze a hadvezetésnek, a hadvezetőség és a sajtó szoros együttműködése elengedhetetlen feltétele a sikernek.*”¹⁵ Aligha vitatható: ez a goebbelsi médiaeszmé előrevetítése volt. A vezérkar 1914. augusztus 3-án a német sajtó vezetőivel tartott csúcsértekezletén az általa nyújtandó hadi tájékoztatás tartalmára nézve kifejtette: „*Nem mondhat meg mindent, de mindig csak az igazat fogja mondani.*”¹⁶ Könnyen átlátható ennek a koncepciónak az ellentmondásossága és kijátszhatósága. A Legfelsőbb Cenzúra Hivatal felállításakor a nem kifejezetten katonai tartalmakra nézve a vezérkar továbbá azt a szándékát nyilvánította, hogy nem kíván

¹⁵ Idézi: Walter Nicolai: *Nachrichtendienst, Presse und Volksstimmung im Weltkrieg.*

¹⁶ Uo.

„politikai cenzúrát” gyakorolni. Ezt erősen tautologikus kijelentésnek kell minősítenünk, tekintve, hogy a napisajtót és az időszakos sajtótermékeket egyértelműen a katonai hatóságok előcenzúrája sújtotta, a saját maguk által meghatározott normatívák és a *Nachrichtenbureau* megszabta hírtartalmak szerint.

Utaltunk rá, hogy a legfontosabb cenzúraszabály a *Burgfrieden*-nek, a hátszág békéjének megóvását célozta, amely „*a nemzeti egység és a nagy nemzeti célokkal való azonosulás szellemének fenntartását*” jelentette. Vagyis kerülni kellett „*a német nép egységének minden veszélyeztetését*”, és megengedhetetlen volt „*annak a benyomásnak keltése, mintha a győzelemben vetett elszánt népakarat megingana*”. Az egyéni véleménynek csak akkor volt szabad hangot adni, ha ez a birodalom katonai érdekeire nem volt hátrányos, és akkor is csak „tárgyilagos” formában. „*Elkerülendő a politikai célok önérdékű vagy alantas indokokkal való követése, a régi viták szükségtelen feltámasztása, a társadalmi osztályok, hivatásrendek, felekezetek sértegetése a sajtó útján*” – olvashatjuk a Legfelsőbb Cenzúra Hivatal irányelvei között.¹⁷ Ehhez járult további két tabu-témakör: a militáns hazafiság és a pacifizmus megvetése, amelyeket még célzásszerűen sem lehetett megkérdőjelezni. Ugyanakkor a tilalmak általában elvi szintű, területenként heterogén és laza megfogalmazása a cenzúrahatalóság ellensúlyok nélküli mérlegelését volt hivatva biztosítani, hogy szabad belátása szerint léphessen fel a katonai szervezetek nem tetsző szövegekkel szemben. (Az első jelentős irodalmi áldozat valószínűleg Heinrich Mann nagyregénye, *Az alattvaló (Der Untertan)* volt, amelynek folytatásos közlését a müncheni *Zeit im Bild* című hetilapban leállították. Indok: „*A jelen pillanatban a német viszonyokat szatirikus formában nem szabad kritizálni.*”)¹⁸

Látható, hogy a német szabályozás – szemben a magyarral és egyezően az osztrákkal – a háborús cenzúrát alapvetően nem polgári feladatnak, nem az állampolgári jogok egyszerű korlátozásának,

¹⁷ Forrás: Heinz-Dietrich Fischer (szerk.): *Pressekonzentration und Zensurpraxis im Ersten Weltkrieg*. Berlin, Volker Spieß, 1973., 149.

¹⁸ Idézi: Schütz: i. m. 149–150.

hanem egyenesen hadicélnak, a háborús stratégia részének tekintette. Ezért is helyezte azt a hadiszervezetbe.

Más kérdés, hogy hatékonysága – talán épp az egyidejű horizontális és vertikális szervezethez és a körzetenkénti szabályozás heterogenitása miatt – elmaradt a hatalom elvárásaitól. A fejlett német sajtó és könyvészet – mint látni fogjuk – helyelközzel megtalálta a rendszer hézagait a háborúval szembeni kritikus tartalmak közléséhez. II. Vilmos a háború előrehaladtával egyre elégedetlenebb lett: „fogatlan farkas”-nak nevezte a cenzúrát.

3.3. Franciaország és Anglia

Franciaország a háborús cenzúrának hasonló módját választotta, mint Németország, ha nem is ugyanazzal a szervezethez. A cenzúrát a hadsereg tagjai gyakorolhatták és szabályozása is a katonai igazgatás keretében valósult meg: a Hadügyminisztériumban működő Sajtóiroda (*Bureau de la Presse*) révén, amely folyamatosan 400 tisztet foglalkoztatott cenzorként. Országosan mintegy 5000 katonai állományú felügyelő intézte operatív módon az egyes sajtótermékek helyi ellenőrzését, részben a lapok szerkesztőségeihez kirendelten. 1915 szeptemberében a háborús műveleti zónán kívüli országrészen az igazgatási feladatok irányítása – így a hadicenzúra gyakorlása is – visszakerült a polgári szervek: a polgármesterek és prefektusok kezébe – de a felügyelői rendszer alapjában megmaradt. Ebből a szempontból a francia szisztéma a központosítás mellett is rugalmasabb volt a németnél, mert jobban figyelembe tudta venni az egyes orgánumok olvasótábori kötődéseinek specifikumait, a központi előírások érvényesítése mellett. Ezekre nagyrészt ugyanaz volt a jellemző, mint a németre: a tudósító alapfeladata nem az objektív tájékoztatás, hanem a tollal való hazafias harc az ellenség ellen. A *Bureau de la Presse* elvárásainak lényege – ellenkező előjellel – mindenben megfelelt az ellenséges „központi hatalmak” háborús sajtójával szemben támasztott ottani igényeknek: a hadieseményekkel kapcsolatban az elhallgatás és megszépítés egyfajta keverékét (francia sajtóberkekben *bouillage de crane*-nak,

népbolondításnak nevezték ezt) kellett előállítaniuk és tilos volt minden olyan tartalom, amely az ellenséget, akárcsak áttételesen is, jó színben tünteti fel. (Erre rögtön a háború elején maga Alexandre Millerand hadügyminiszter adott jó példát: még saját minisztertársaival szemben is hírzárlatot rendelt el, mivel egyszerűen elzárta a Párizst fenyegető német hadműveletekről szóló főparancsnoksági jelentéseket, s közben a front helyzetét a minisztertanács ülésein a valóságosnál kedvezőbben adta elő.) A másik alapvető elvárás a nemzeti összefogás, a háború érdekében a felekezetek és osztályok között megkötött társadalmi béke – az *Union Sacrée* – hangsúlyozása. Ez volt tehát a *Burgfrieden* francia változata.

A francia hadvezetés továbbiakban is igen következetes volt abban, hogy lehetőleg távol tartsa az újságírókat a front valóságos eseményeitől. (A miniszterelnök a háború kitörésekor kormánynyilatkozatban ígérte meg, hogy riporterek utazhatnak a harcterekre, de ezt a vezérkar feje, Joseph Joffre tábornok megvétózta. Indoka: 1870-ben a német hadvezetés a sedani csata előtt a párizsi sajtóból értesült a francia sereg felvonulási útvonaláról...) Végül csak 1917. júniusában alakították meg a *Mission de la Presse* nevű hadisajtó irodát, de ebbe is csak egy tucat gondosan kiválasztott újságíró akkreditált a Hadügyminisztérium. (Természetesen ezek se mozoghattak saját belátásuk szerint a harci zónákban: csoportokban, tisztek vezetésével irányították őket.)

Angliában 1914. augusztus 8-án léptették életbe a szükségállapot-törvényt (*Defense of the Realm Act*), amely előírta a francia hadszíntérről érkező sajtóbeszámolóok szigorú ellenőrzését. E kötelezettség címzettjei a felelős szerkesztők és kiadók voltak, megszegése azonnali letartóztatással járhatott, még hozzá a jogállami biztosítékokkal rendelkező bírói eljárás mellőzésével. 1915 májusáig egyáltalán nem engedtek újságírókat a frontra, ezt követően is csak a hadvezetés által kijelölt helyszínekről és harctéri sajtótisztek ellenőrzése mellett készíthetett „szabadúszó” újságíró helyszíni tudósítást. 1914. augusztus 6-tól működött a csupa katonatisztet foglalkoztató Hadisajtó Hivatal (*War Press Bureau*), amelynek tiszte

volt a háborús körülmények között folytatni az önkéntes cenzúra gyakorlására korábban kötött médiamegállapodást: a kiadók az újságok háborút tárgyaló cikkeit megjelenés előtt bemutatták, s a hatóság – hivatalosan nem kötelező jelleggel, de megelőzendő a szükségállapotról szóló törvény alapján történő esetleges felelősségre vonást – útmutatást adott az érintett téma „megfelelő” artikulálására. (Gúnyneve is volt e szervnek: *Supress Bureau*, azaz Elhallgattató, Eltussoló Hivatal). A sajtó-hadiszállást – amelyet szabályos katonai egységnek, tiszti különítménynek tekintettek – csak 1915 júniusában állították fel, és csupán hat újságíróat delegáltak bele. (Ebben valószínűleg szerepet játszott Kitchener angol főparancsnok idegenkedése az újságíróktól: nyilatkozataiban rendre „részeg fajankóknak” nevezte őket.)

Hangsúlyozni kell azonban, hogy a *Defense of the Realm Act* ellenére Angliában az alapjogok gyakorlását illetően aligha beszélhetünk jogi szükségállapotról. Angliában a véleményalkotás szabadsága – ha az nem érte el a Russell-féle radikális háborúellenesség szintjét¹⁹ – ellentétben a többi hadviselő országgal, lényegében a háború alatt is megmaradt. Jellemző a szigetországra - ahol az előzetes cenzúra lehetősége abúzusnak számított -, az a titkos megállapodás, amelyet a kormány az agadiri válság kapcsán a legnagyobb újságkiadókkal kötött 1912-ben: ebben az érintett kiadók vállalták, hogy egy esetleges háború esetén öncenzúrárt gyakorolva, a birtokukba jutott, biztonsági szempontból „kényes” információkat visszatartják.

4. A háborús pszichózis és a cenzúra

4.1. A háború jogszerűsége

Ismeretes, hogy a háború indítását (*jus ad bellum*) a nemzetközi jog (az ENSZ-alapokmányt megelőzően) csak az 1928-ban megkötött

¹⁹ Bertrand Russell peréről lásd: Ronald Clark: *The Life of Bertrand Russell*. Bloomsbury Publishing. London, 1976.

Briand-Kellog-paktum kapcsán tilalmazta, tehát 1914-ben a támadó háborúnak még nem volt az akkor érvényes nemzetközi jog szerinti, „csak” legfeljebb erkölcsi-etikai akadálya. Erkölcsi indok megkonstruálására azonban a XX. század elei Európában feltétlenül szükség volt. Ezt a propagandagépezeteknek sikerült létrehozni. (A vilmosi szoldateszka ezt az indokot – a szociáldarwinista elméletre alapozva – Friedrich von Bernhardi művével már 1912-ben megalkotta, kifejtve, hogy Németországnak igenis lenne erkölcsi joga egy Anglia elleni háború indítására.)²⁰ A világháború kirobbantójának (az első támadónak) ódiomát – sőt, egy európai méretű háború kockázatát – mégse vállalta volna egyik kormány se. A felfegyverkeztség akkori színvonalán mégis valamennyi – mondhatjuk, szinte akarata ellenére – tevőlegesen hozzájárult „Európa ős-katasztrófájának” kitöréséhez. Jól tükrözik ezt 1914 júliusának dokumentumai. Európa hatalmasai hatalomvágyuk és egyben félelmeik pszichológiai csapdájába estek. A mozgósítás okaként – Anglia kivételével – ugyanis mindegyik hadviselő fél arra hivatkozott: nem akart támadni, de attól tartott, hogy ha nem él idejekorán a mozgósítás fenyegetésével, védtelenül ki lesz szolgáltatva az ellenfél támadásának.²¹ (Von Chelius tábornok, a cári Udvarnál tárgyaló katonadiplomata például lényeglátón jelenti II. Vilmosnak: „*Itt az eljövendő eseményektől való félelmükben, minden támadó szándék nélkül rendelték el a mozgósítást, most aztán el vannak azon képedve, hogy mit idéztek fel.*” Az uralkodó válasza: „*Helyes, csakugyan így áll a dolog*”²² – de a mozgósítási parancsot nem vonta vissza.) Az évek óta tartó fegyverkezési verseny és nyílt hatalmi vetélkedés, majd az 1914. július végi katonai mozgósítások folytán az érintett országok katonai vezető köreiben hisztérikus hangulat alakult ki: olyan feszültség, amely fenntartotta az ellenséges fenyegetésre vonatkozó meggyőződésüket. Mindez végletes

²⁰ Friedrich von Bernhardi: *Deutschland und der nächste Krieg*. Cotta, Stuttgart, 1912.

²¹ Vö.: Emil Ludwig: *Tizennégy július*. Bp., Révai, é.n. (Ford: Supka Géza), 144–164, 212–215.

²² Uo. 227.

sztereotípiák szülte feltételezéseken és a kölcsönös szorongáson alapult. A virtuális fenyegetettség valóságossá válása viszont, mint köztudott, addig soha nem látott háborús lelkesedést, hisztériát váltott ki a tömegekből. Ez a sovén közhangulat, mint fentebb már említettük, mindenütt szinte lehetetlenné tette a diszkurzivitást, az események olyan sokoldalú mediális megvitatását, amely a háború előtt általános volt. A jelenség lényege, hogy a közvélemény ilyenkor mintegy másodlagos cenzúrává válik az alternatív nézetekkel szemben. (Például amikor Romain Rolland *A viaskodás fölött* címen megjelenteti cikkét, amelyben bátran szembeszáll a nacionalista hisztériával, a könyvkereskedők és az olvasók azonnal bojkottálják a könyveit).²³ A háborús propaganda ráadásul mindegyik hadviselő országban olyan hatékonyan használta fel alapanyagául a közvélemény hisztériáját, hogy óhatatlanul felmerül a kérdés, mi szükség volt emellett még kivételes cenzúrára is? A válasz ez lehet: a háború kitörésekor és első hónapjaiban igazából a hadvezetésnek sem lett volna szüksége rá. A későbbiekben azonban már joggal tarthatott attól a hatalom, hogy a borzalmak és hiábavaló áldozatok nyilvános, valós ábrázolása súlyosan megrendíti a tömegek háborús kitarását, egyben meggyengíti a közvéleményben élő ellenségképeket is.

4.2. Ellenségképek, háborúelméletek

Az ellenségkép célja, hogy a konfliktus elkerülhetetlenségének tudatosításával s a magán- és közellenség-fogalom összemosásával előállítsák, illetve növeljék a háború tömeges támogatottságát. Hatására és a nyelvi szimbólumok segítségével az emberek átviszik magányülöletüket a közösség ellenségeire, elfogadva azt a hipotézist, hogy a háború kirobbantása a köz nevében és a köz javára történik.

²³ Vö.: Pruzsinszky Sándor: i. m.: II/2. *A közvélemény mint cenzúra és a nacionalizmus Prokrasztész-ágya*. 177.

A háborúval való azonosuláshoz fontos tehát, hogy az ellenség konkrét alakot nyerjen és megszűnjék elvont és absztrakt lény lenni, mert csak így lesz adott a perszonális gyűlölet lehetősége: azaz a háborúval való érzelmi azonosulás.²⁴

Ehhez szállított az ellenség nyelvi megkonstruálására alkalmas anyagot a háborús propaganda. Mai terminológiával: az ellenséget negatív színben feltüntető jelképeket, ún. aszimmetrikusan ellentétes fogalmakat, sztereotípiákat, homogenizálást, úgynevezett „diszkurzív fenoméneket”.²⁵ A gyűlölet perszonifikálása terén az Antant-hatalmak kedvezőbb helyzetben voltak, mert a Belgiumba benyomuló német csapatok – „franktirőr” partizánakciókra hivatkozva – valóban abúzust követtek el: a civil lakossággal szemben véres megtorlást alkalmaztak és felgyújtották a mintegy 230.000 kötetes világhírű löweni könyvtárat. Ez már hatályos nemzetközi jogba ütköző cselekmény volt, hiszen a tiltott háborús célpontokról és eszközökről szóló 1868-as Pétervári Nyilatkozat értelmében „*az egyedüli jogos cél, amelyet az államok egy háborúban maguk elé tűzhetnek, az ellenség katonai erőinek gyöngítése*”.²⁶ Ezen alapult a németekre kimondott barbárság-vád. A francia sajtó úgy mutatta be őket, mint archaikus rémtettekre képes, elmaradott, alacsonyrendű, rossz szagú lényeket, akiknek többségét romlottság, pszichopata falánkság, mértéktelenség jellemez. E

²⁴ Vö.: Szabó Márton: *Politikai idegen*. Bp., 2006. L'Harmattan Kiadó. 37–42.

²⁵ Aszimmetrikusan ellentétes fogalom: pejoratív jelentésű kategória, amely fejlődésképtelen, ostoba személyt jelölhet (pl. „barbár”, „hitetlen”, „degenerált”). Diszkurzív fenomén: aki külső testi vonásaiban is megtestesíti ezt (pl. „busafejű”, „kövérfejű”, „durvavonású germán”). Szélsőséges értelemben a javíthatatlan gonosz, akit „a legnemesebb erkölcsi elvek nevében” ki kell irtani (emblematisz ábrázolás az „őrült bestia” = „mad brute” feliratú angol háborús plakátokon egy német katonasíkos viselő gorilla). Vö.: Reinhardt Koselleck: *Ellenségfogalmak*. In: Szabó Márton (szerk.): *Az ellenség neve*. Bp., 1998. Józsefvég Műhely., 12–23.

²⁶ Forrás: Dr. Herczegh Géza (szerk.): *Nemzetközi jog*. Bp., Tankönyvkiadó, 1989., 348.

torzkép hitelességét Edgar Bérillon pszichológus könyvében „tudományos” érvekkel is megkísérelte bizonyítani.²⁷ „*A németek széles koponyájúak, zsákszerű testi felépítésűek, az emberiség visszataszító különcei.*”²⁸ (E torzképpel rokon a németekre a francia közvéleményben általánosan alkalmazott „boche” gúnyszó is, amely a „kövérfejút” jelentő „caboche” szóból ered.) Henri Bergson filozófus a francia Académie des Sciences Morales et Politiques 1914. augusztus 8-i ülésén adta meg az alaphangot: „*A Németország elleni elszánt küzdelem a civilizáció harca a barbárság ellen.*”²⁹ Nem csoda, hogy ezután a francia bulvársajtó egyenesen pönalizálja az ellenséget: II. Vilmost vértől csöpögő mézsárosként és az elfogott német katonákat is úgy mutatja be, mintha körözött bűnözők lennének, „*Thor barbár hadisten fiai, aki a világot szétzúzza, a gyermekeket felfalja, a nőket megerőszakolja, a templomokat felégeti és a vidéket sivataggá változtatja.*”³⁰

Az angol sajtó is a barbárság-vádra épít: „*A hunok a kapuk előtt!*” – kiált fel Rudyard Kipling a *Times*-ban és az angol filozófia és politikai tudomány számos képviselője (például Hicks, vagy George Dawes) szerint a háború célja tulajdonképp „*Németország felszabadítása a Bismarckizmus alól.*”³¹ H. G. Wells, a világhírű író – 1918-ban az angol Propagandaminisztérium Ellenség-Propaganda Hivatalának egyik vezetője – szerint a háború célja az, hogy „*Európa legutolsó háborúja legyen*”, de ennek feltétele, hogy általa

²⁷ Vö.: Michael Jeismann: *Das Vaterland der Feinde. Studien zum nationalen Selbstverständnis in Deutschland und Frankreich 1789–1918.* Stuttgart, 1992., 351.

²⁸ Idézi: Klaus-Jürgen Bremm: *Propaganda im Ersten Weltkrieg.* Theiss Verlag, Darmstadt, é. n., 141.

²⁹ Idézi: Schütz: i. m.

³⁰ Idézi: Gerd-Krumeich: *Őrszem a Somme partján.* In: *Az első világháború: a XX. század őskatasztrófája.* (Szerk.: Stephan Burgdorff és Klaus Wiegrefe.) Bp., 2010. Napvilág Kiadó. 81.

³¹ Idézi: Peter Hoeres: *Krieg der Philosophen. Die deutsche und britische Philosophie im Ersten Weltkrieg.* Paderborn, Ferdinand Schöningh Verlag, 2004.

sikerüljön „a német népet átnevelni.”³² Ez a messzi jövőbelátó idea rokon az angol akadémiasság egy részének két Németország-elméletével, miszerint van egy „jó” és van egy „gonosz” Németország. Előbbit a német tudás és tudomány, utóbbit a porosz militarizmus testesíti meg s a háború oka, hogy a „gonosz” korrumpálta, maga alá gyűrte a „jó Németországot”. A háborúban Anglia persze az egész emberiséget képviseli a „Gonosszal” szemben. (E célból Ernest Barker és követői a német filozófiát is két részre osztják: „amorális próféták” – Nietzsche, Treitschke, Hegel – és „morális próféták”: például Kant. Szerintük Hegel egyenesen „a német militarizmus apja” és nem kerüli el figyelmüket, hogy a fronton – a Biblia és a Faust mellett – a német katonák felszereléséhez tartozik a Zarathustra „tábori kiadása” is.)³³ John Henry Muirhead szerint ez a háború: bíróság, amely a gonosz és a jó felett ítélkezik. (Kissé kiforgatva az ismert schilleri maximát, miszerint a világ történelme nem más, mint a világ felett ítélkező bíróság.)³⁴ Jellemző viszont, ahogy a barbárság-vádat a háború német teoretikusai megkísérik visszaforgatni az angolokra: „*Anglia nemcsak a barbárság oldalán harcol, de az erkölcsi igazságtalanság oldalán is... Anglia az, akinek vétke a mostani háborút világháborúvá szélesítette s ezzel az egész kultúrát veszélyezteti... Angliának rettentő nagy a vétke és világtörténelmi felelőssége.*”³⁵ Mindez az angol „egoizmus” és „szatócslelkűség” (*Krämeregoismus*) következménye, amellyel szemben a harcot felvenni Németország küldetése – fejt ki Treitschke alaptételét. A treitschkei apológia szerint „a háború az államok szülője és a legfőbb katarzis.”³⁶ A német háborúelméletek jellegzetes irányzata ez az „újjászületés-teória”, amely – kiindulva a

³² H. G. Wells: *The War That Will End War*. London, 1914.

³³ Vö.: Ernest Barker: *Nietzsche and Treitschke. The Warship of Power in Modern Germany*. London, 1914.

³⁴ John Henry Muirhead: *German Philosophy in Relation to the War*. London, 1915.

³⁵ Idézi: Hoeres, i. m. 122.

³⁶ Vö.: Ulrich Langer: *Heinrich von Treitschke. Biographie eines Nationalisten*. Düsseldorf, 1998. 341–357.

háború kitörésének eufóriájából („*Augusterlebnis*”) –, az 1813 óta tartó nemzeti felemelkedési folyamat részeként éli meg a háborút, egyfajta önazonosulás megerősítéseként. Ez az ún. *Wiedererkennungseffekt*, amelyet Ernst Troeltsch „szociológiai csodának” nevez: „*Szociológiai csoda, hogy egy ezer érdek és ellentét által szétszabdalt népből egyik napról a másikra csaknem felfoghatatlan élet- és akarategység vált.*”³⁷ Georg Simmel strassburgi professzor szerint a háborúval a „*mammonizmus*” el fog tűnni: végre vége lesz „*az esztétikai élvezkedésnek és a nép tekintete újra kinyílik a lét veszélyei iránt*”, miáltal a német nemzet végre magára talál és eljut létének egy magasabb rendűbb formájához. „*Egyedül a háború képes kifejleszteni az áldozatkészséget és önzetlenséget, megakadályozni az elsüllyedést az eltompult materializmusban.*”³⁸ Ehhez kapcsolódik sok kiváló német entellektüel meglepő *bellicizmusa*, amellyel a háború kitörésekor a militarizmust a német kultúra védelmezőjének, sőt, a német „világküldetés” (*Weltmission*) szellemi alapjának nevezi. Így például Hermann Cohen, a neves marburgi filozófiaprofesszor: „*A militarizmus nélkül mi ma már csak Európa vadállatainak zsákmánya lennénk*”. Ugyanígy a „Művelt világhoz” intézett felhívásban, (*Aufruf an die Kulturwelt*) amelyet 93 neves író és tudós írt alá: „*A német militarizmus nélkül a német kultúrát már eltörölték volna a Föld színéről.*”³⁹ Nem kell csodálkoznunk rajta, hogy „*a háború mint megtisztulás*” elmélet – az *Union Sacrée* további erősítéseként – olykor a francia sajtóban is felbukkan: a háború „*a békeévek romlottságából nemes megtisztulást hozott a francia népre*” – írja Maurice Barrés azok kórusában, akik, szinte hálát érezve a háború tombolásáért, a nemzeti értékrend megváltozását ünneplik.⁴⁰ Fordított előjellel így véli eszmetársa, a Nobel-díjas német Rudolf Eucken is a jénai egyetemen tartott előadásában: „*Egy*

³⁷) Ernst Troeltsch: *Die Arbeit an der Idee unseres Krieges*. Frankfurter Zeitung, 1915. július 11.

³⁸ Idézi: Hoeres, i. m., 313.

³⁹ Forrás: Bremm, i. m. 29, illetve Wikipedia (internet): *Manifest der 93*.

⁴⁰ Echo de Paris, 1914. augusztus 20.

egész népnek az önfenntartásért és legszentebb javainak védelmében folytatott harca...az erkölcsi erő forrása". Hogy Németország háborúja is ilyen jellegű, szerinte ezt „*a lelkünkön munkáló mélyreható megtisztulás és emelkedettség*” bizonyítja.⁴¹ Eucken ebből – némi logikai ugrással – a háború kitörésének egyik főokát is levezeti, amely szerinte nem más, mint az a nyomasztó kulturális fölény, amellyel Németország a többi hadviselő nemzettel szemben rendelkezik s amelyet amazok – főleg Anglia – képtelenek elviselni. Az angol kultúra annyira alatta van a németnek – véli Ludwig Fulda –, hogy például Shakespeare-t meg se érdemli: „*Be kéne vennünk a békeszerződésbe egy záradékot, miszerint William Shakespeare-t formálisan is át kell engedni Németországnak.*”⁴² A német háborúelméletek közös alapja tehát a *kulturdarwinizmus*, amely el akarja hitetni, hogy a háború kulturális szükséglet, mert a „jobb nemzetek” természetes kiválasztódását szolgálja. Ennél talán csak Arthur Ponsonby angol képviselő szókimondása cinikusabb, aki a brit alsóházban kifejti: „*A romantikus hazafiság és a hősi halál idiomatikus képét mindenképp meg kell őrizni*”. (Értsd: az állóháború igazi jellegének, az immár – az 1899-es II. Hágai egyezmény által tilalmazott – mérgezőgázok és ún. dum-dum lövedékek bevetésével folytatott értelmetlen mészárlásnak elleplezésével) „*E cél érdekében a hazugság hazafias erénynek számít.*”⁴³

A derék képviselő nem tett mást, csak azt fogalmazta meg, ami a frontok mindkét oldalán a haditudósítók mindennapi gyakorlata volt: ők, a sajtószabadság korábban elszánt harcosai, most hazafias kötelességüknek tekintették az öncenzúra gyakorlását, és a nap mint nap ipari méretekben tomboló – katonai szempontból is értelmetlen – tömeggyilkosságot a hosszú békeidők után a romantikus hősiesség híreire szomjazó hátsországi tömegek számára „*kalandos indiánosdivá stilizálták*”. (Bremm)⁴⁴. Meg kell állapítanunk, hogy a 15 milliónyi katona halálában, a törvények

⁴¹ Idézi: Rainer Traub: *A szellemek háborúja*. In: *Az első világháború...45*.

⁴² Ludwig Fulda: *Deutsche Kultur und Ausländerer*. H.n., Kühl, 1916.

⁴³ Idézi: Bremm, i. m. 135.

⁴⁴ Uo. 170.

elhallgattatásában, annak a jelenségnek kialakulásában, amit a háború „önjáróvá”, diszfunkcionálissá válásának nevezhetünk, a legfelsőbb vezetők mellett a háború teoretikusai és tollnokai is nyilvánvalóan vétkesek voltak.

Kovács István

Bordélyházak, kéj nők és kéj utazás -, avagy hogyan mulatott a hivatásos katona - az I. világháború lágereiben és hogyan befolyásolták a nemi betegségek a szolgálat ellátására vonatkozó jogszabályi rendelkezéseket.

1. Bevezetés

Legyen szó akár női-, akár férfi prostitúcióról megállapíthatjuk, hogy a kéjszolgáltatások egyidősek a társadalommal, annak kialakulásával. A prostitúció – története során – végigkísérte az egész emberiséget, függetlenül attól, hogy az adott korban, időszakban megpróbálták-e jogi szabályok közé szorítani, szankcionálták-e azok folytatóit vagy éppen deklaráltnan engedték annak folytatását.

Herodotos ránk hagyott emlékiratai is tanúbizonyságot adnak arról, hogy már az ókori Hellaszban és Babylonban is virágzott a nők pénzért folyó kereskedelme. Bő részletességgel emlékezik meg arról az erkölcstelenségről, amely a Krisztus előtt ötödik században uralkodott. „*Babylonban – mondja Herodotos – minden bennszülött nőnek kötelességévé tették, hogy életében egyszer Melitta (Venus) templomában magát egy idegen férfinak megszabott pénzösszegért átengedje.*”¹ De ugyan ez az ókori Rómára, a középkori Velencére, hazánkra, illetőleg napjainkra - akár a fővárosi szemétegető bekötőútjára vagy az Illatos-Gubacsi út kereszteződésére – is igaz.

Herodotos művében a prostitúciót folytató kéj nőket öt kasztba sorolta, aszerint, hogy azok melyik hierarchia szerinti szintben helyezkedtek el, illetőleg a befolyás szerint, hogy milyen gazdasági, társadalmi berendezkedés jellemezte az adott államot. Ez jelentősen eltérő lehetett egy gyarmatbirodalom vagy egy anyaország

¹ Robin Waterfield - The Histories by Herodotus, Oxford, University of Oxford Press, 1988, ISBN: 9780199535668

tekintetében, amelyet a kulturális, vallási és egyéb értékek és szempontok tovább alakítottak.(2. ábra)²

1. számú ábra - A görögök belső vándorlása és a nagy görög gyarmatosítás, Készítette: Kovács István rendőr főhadnagy. Forrás: Történelem 5, mozaikweb, hanyatlás és bukás

A hierarchia legalacsonyabb szintjén a rabszolgányok helyezkedtek el. Nézetem szerint a hierarchia első lépcsőjén helyet foglaló rabszolgák kizárólag más állam lakosai lehettek, hiszen az ókori Hellaszban születettek – teljes jogú, szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező

„állampolgárként” - a demokrácia alapköveként rabszolgasorsra nem voltak kényszeríthetőek. Valószínűsíthetően más leigázott és gyarmat alá vont államok lakosságaik voltak a rabszolga kereskedelem fő eszközei.(1. ábra)³

A második szinten a bérelhető fuvaláslányok helyezkedtek el, akik anyagi ellenszolgáltatás fejében egész éjszakára bérelhetőek voltak. A porné kaszt, amely a hierarchia harmadik lépcsőjén helyezkedett el, nagyban hasonlít a későbbi bordélyházakban kéjszolgáltatást nyújtó kéjnéőkhöz. Ők nyilvános házak előtt, az utcáról hívták be a kuncsaftokat, azonban az ellenszolgáltatás fejében kizárólag egy szeretkezést biztosítottak. A két szintet a szolgáltatás időtartama választotta el egymástól. Míg a kuncsaft a fuvaláslányt egész éjszakára bérelhette, így a pornét csak egy aktus erejéig lehetett igénybe venni azonos összegért, tarifáért.

² A görögök belső vándorlása és a nagy görög gyarmatosítása, készítette: Kovács István rendőr főhadnagy, forrás: http://www.mozaweb.hu/Lecke-Tortenelem-Tortenelem_5- anyatlas_es_fejlodes-101710 (letöltés ideje: 2014. július 01.)

³ Philipp Vandenberg –A hetéra, Budapest, K.U.K. Kiadó, 2012, ISBN: 9789639887862

A hierarchia csúcán a szakrális prostitúció és a hetérák álltak. Szakrális, mert vallási alapon - Aphrodité, a szépség és szerelem istennőjének szolgálatában – üzték a mesterséget, általában szépségükkel, műveltségükkel, szellemességükkel jelentősen kiemelkedtek az alacsonyabb kasztokban szereplő prostituáltak közül. Nyilvánvaló, hogy ezen szolgáltatásokért magasabb tarfiákat kellett az igénybevevőknek fizetniük, így mindenki számára nem volt elérhető. Uralkodók, stratégoszok, és a törvényhozásban résztvevők engedhették meg maguknak az akár egy éjszakáért felmerülő tízezer drachma költségeket.

Kránitz Mariann művében ezt a hierarchiát helyi szintre levetíti és különböző típusokat határoz meg a prostitúció vonatkozásában.⁴ Az ókori hetéra megfelelőjével a mai prostituáltak arisztokratáját azonosítja. Az arisztokrata nem más, mint a főnemes, azaz születési előjogokkal rendelkező, kiváltságokat élvező felső rétegbe tartozó személy.⁵

Kutatásom szerint bizonyos aggályokat vehet fel az arisztokrata kifejezés, hiszen a prostitúció legmagasabb hierarchia szintje még nem keletkezett automatikusan nemesi származtatást, mint, ahogy azt az értelmező kéziszótár is megfogalmazza.

Ugyanakkor, ha absztrakt és elvont módszereket alkalmazunk, akkor, mivel az arisztokrácia az ókorban az állam kormányzásában vezető szerepet játszó kiváltságos, előjogokkal rendelkező, legmagasabb réteg volt, így a prostitúció

2. ábra: Hetérák agyagedényen, Készítette: Kovács István rendőr főhadnagy. Forrás: Philipp Vandenberg

⁴ Kránitz Mariann - A prostitúció és a szervezett bűnözés, Budapest, Rubiconline, 1998. évfolyam, 6.szám, ISSN:0865-6347

⁵ Magyar értelmező kéziszótár, 2. kiadás, Budapest, Akadémiai, 1975, ISBN 9630507315

szintjén, bizonyos elemeitől eltekintve – például az előjog, hiszen minden prostituált függ valakitől – megféleltethető.

Nézetemben és kutatásomban – a laikus számára is érthető megfogalmazásban – az ókori hetérák megfelelőjének a mai luxusprostituáltakat értem. Mint kutatásomban megállapítást nyert, a luxusprostituált sem önállóan tevékenykedik, sokkal inkább egy nagyobb fokú és szerveződésű, strukturált rendszerben foglal helyet, így ez is alátámasztja az előjogok hiányát. A rendszer irányítói, vezető tisztségviselői az utcai futtatók modernkori szereplői, akik közvetítési segítséget nyújtanak bizonyos százalékos juttatásokért magasabb beosztásban levő személyek részére, akik hajlandóak és képesek akár éjszakákért milliós nagyságrendű összegeket is megfizetni.

A köztudatban a „dubajozás”, világméretű „escortrendszer”, a lányok külföldre közvetítése, valamint a szórakozóhelyek és szállodák prostituáltjai feleltethetőek meg az ókori hetérák személyeinek. A szállodák- és szórakozóhelyek tulajdonosainak érdeke fűződik a luxusprostituáltak futtatásához, tekintettel arra, hogy jelenlétük, üzletkötéseik fellendítik az adott hely forgalmát, és vonzza a külföldről idelátogatott pénzes kuncsaftokat, amelyből nagy bevételre tehetnek szert. A függés lényeges szempont, hiszen az adott szórakozóhelyre vagy szállodába, annak katalógusaiba bekerülni nem könnyű, feltételekhez kötött. Akinek azonban sikerült, annak jövedelme kimagasló lesz, az utcán ugyan ilyen tevékenységet folytató társaikkal ellentétben.

A hierarchia legalacsonyabb szintjén elhelyezkedő rabszolgák és fuvaláslányok modernkori megfelelői az utcai strichelők. A legáltalánosabban elfogadott forma, amelyet szinte mindenki ismer. A kényszerítés, a fenyegetés, az erőszak, a klienseknek való kiszolgáltatottság, a viszontagságok mind-mind rányomják a bélyegüket az utcán strichelő lányok személyiségére. Az első ismert időszakokra vonatkozóan autópályák, nagyobb közlekedési csomópontok, autóutak mentén nyújtottak szolgáltatást, azonban a szabálysértési törvény módosításának köszönhetően az üzletszerű

kéjelgést szabályszerű keretek közé szorították, így világosan behatárolható volt annak helye, ideje és módja.

A tevékenységüket ugyanakkor nem csak a jogszabályból eredő módon ellenőrzik, hanem a futtatóik szűrő tekinteteiket is magukon kell, hogy érezzék. A kényszer, fenyegetés és erőszak mindvégig jelen van, így annak elviselésére gyakran kábítószeres, élvezeti cikkek fogyasztása nélkülözhetetlenné válik. A fuvozlányok mai megfelelői ezen kategórián belül a kamionparkolók közelében strichelők, akik egy-egy éjszakára várakozó és megálló sofőrök igényeit elégítik ki. A színtér lehet a parkoló, a helyszíne pedig a gépjármű.

A modern kori rabszolgotartás megfelelője pedig egyértelműen az emberkereskedelem, amely büntetőjogi pönalizálását nemzetközi szintre emelték, így majdnem minden állam köteles az emberkereskedelem elleni stratégiáját minimum 4 éves ciklusra meghatározni és az abban foglaltakat végrehajtani. Sokan sorolják ide a menekültek prostitúcióját, azonban azt le kell szögezni, hogy nem minden migráns az emberkereskedők áldozata.

Az embercsempészs és az emberkereskedelem büntetőjogi aspektusai mások, a munkalehetőség hiánya, a rossz anyagi körülmény, a gazdasági helyzet az adott harmadik típusú országban nem feltétlenül indokai a prostitúció elterjedésének. Úgy, ahogy nem minden bevándorló menekült, nem minden migráns prostituált.

Kutatásom fő profilja a bordélyházak a világháborús katonai táborokban történő felállításának és szabályozásának vizsgálata. A modernkori bordélyháznak megfelelői a masszázsszalonok, amelyekben foglalkoztatott lányok tevékenységét az „egészségügyi masszázs” profillal próbálták helyettesíteni. Bizonyításra nem szoruló, köztudomású tény, hogy e mögött az ott dolgozó lányok által nyújtott, válogatás nélküli szexuális szolgáltatás és ellenszolgáltatás a fő profil. De hogy nézett ki ez az I. világháború idején és hogy függött össze a katonai légerekkel? A következő fejezetben erre a kérdésre is választ kaphatunk.

2. Bordélyházak

A kéj nőket foglalkoztató bordélyházak ez időszakban, a századvég – XIX. század – polgári világában éltek fénykorukat. A prostituáltak az éjszakai élet meghatározó résztvevőinek számítottak, jelenlétük a bordélyházak előtt, az utcákon szinte mindennapos volt. Különösen képpen a fővárosban volt igen magas a bejegyzett – így hivatalosan bordélyban dolgozó – prostituáltak száma: az első világháborút megelőzően európai nagyvárosok – Párizs, Berlin – után Budapest a harmadik helyen állt az európai statisztikai viszonylatban.⁶

2.1. Prostitúciós modellek

Nagyon fontos azt megjegyezni, hogy egy adott állam az adott korban a prostitúciós szabályozás melyik ratifikált modelljét alkalmazta. A történelem során megkülönböztetünk reglementációs (törvényi szabályozás, ellenőrzés), prohibicionista (teljes tiltás), abolicionista modelleket (prostituált emberi jogait védő).

A reglementáció során a prostitúció központilag szabályozott. A modell elsősorban a rendvédelmi szervek tevékenységén keresztül próbálja szabályozni a jelenséget, többek között az engedélyek kiadásával és a tevékenység ellenőrzésével. A rendvédelmi szervek mellett fontos szerep jut a közegészségügyi hatóságnak is, mivel a fertőzéseknek fokozottabban kitett prostituáltak folyamatos egészségügyi kontrollját ezen keresztül valósították meg. A kor ideológiáját tükrözte, hogy a prostitúciót olyan szükséges rossznak minősítették, amelyet tanulmányozni és ellenőrzés alatt kell tartani annak érdekében, hogy megvédjék a társadalom egészséges részét. A prostitúciót a nemi betegségek fő okának tartották, annak folytatói a prostituáltak olyan társadalomellenes szubkultúrát képeznek, amely morális, társadalmi, egészségügyi és politikai fenyegetés kockázatát

⁶Doros Gábor - A nemi betegségek kérdése Budapesten I—II., Budapest, Székesfőváros Házinyilvántartás, 1930, nyilv.sz.: 31075850000

rejti magában.⁷ A reglementációs rendszer a tolerancia egy formája. A nyilvánosház minden szakmailag aktív tagját regisztrálják és engedéllyel látják el, s emellett mindannyian orvosi felügyelet és rendszeres orvosi ellenőrzés alatt állnak. A reglementációs rendszer részletei igen nagy mértékben eltérnek egymástól, korszakonként és az adott ország sajátosságai szerint. Néhány rendszer szigorúbb, toleránsabb vagy represszívabb, mint mások, de mind adminisztratív kontrollt alkalmaz, és a nyilvánosház tulajdonosát adóztatja. Ez a rendszer ma már nagyon kevés országban létezik, s ott is inkább a modernizált, "neo-reglementációs" formában lelhető fel.

A történelem folyamán a reglementáció mellett megjelent a prohibíció is, amely a teljes tiltást jelentette. A liberalizmus 19. századi elterjedésével a prohibíció visszaszorult, de bizonyos időközönként – évszázados különbségekkel - megjelenik minden állam törvényhozásában.

A prostitúció kezelésének harmadik modellje az abolicionista modell. Az 1875-ben indult mozgalom kezdeményezője Josephine Butler, aki az angliai nagyvárosokban élő és ott dolgozó szolgáltatók életkörülményeiből vonta le következtetéseit. Az abolicionista rendszer nem magát a prostitúciót szünteti meg, hanem a hatósági kontroll gyakorlását, azaz a szabályozott rendszert törli el. Az abolicionista álláspont szerint a prostituált helyzete a nyilvánosházban olyan, mint a rabszolgáé, s a prostitúcióval kereskedés egyértelműen emberkereskedés. A prostituáltként dolgozó lányokat a körülmények áldozatának tekintette, akiknek az emberi jogait óvni, védelmezni kell. Álláspontjuk szerint a prostituált idővel a bűnözők áldozata lehet, ezért a szexipar minden velejáróját üldözendőnek tartották.⁸

A történelmi példák Magyarországon a reglementációs modellhez tartoztak, azaz az államhatalom a rendvédelmi erők segítség-

⁷Fehér Lenke - Prostitúció prostitúcióra kényszerítés, Budapest, Nőképviselési Titkárság, 1999,ISBN: 9637025677

⁸ Borai Ákos – Prostitúció,Kecskemét, Print 2000 Nyomda Kft,2003.ISBN: 9632106563

gével engedélyezte prostituáltak működését, folyamatosan nyilvántartotta őket, és a közegészségügyi hálózatra támaszkodva, 1840-től orvosi ellenőrzést is adott nekik. Az állam a prostitúciót megpróbálta legális, társadalmi korlátok közé szorítani és azt ilyen szemszögből szabályozni. E szabályozással a társadalom az állam segítségével valósított meg egyfajta kontrollt a prostitúció felett, amelynek következtében megpróbálta „hatékonyan” kiszűrni a rá veszélyt jelentő egészségügyi és bűnügyi, kevésbé hatékonyan az erkölcsi veszélyeket.

Az Osztrák-Magyar Monarchiában mind az osztrák, mind a magyar oldalon a reglementációs modell szerint szabályozták a prostitúciót, e szabályozás Magyarországon az első világháború után is érvényben maradt annak ellenére, hogy rendeleti úton oldották meg.⁹

2.2. Rendelkezések a prostitúció jogi szabályozására XIX-XX. században

A XIX. században, majd azt követően egészen a XXI. századig külön jogszabályi rendelkezés – törvény, így a szabálysértés, büntetőjog területén – nem született, azonban a prostitúció, mint jelenség szabályozását a közegészségügyi törvény alszakasza terelte rendeleti útra.¹⁰

„...A kéjteljes ügy, a mennyiben a közegészségre vonatkozik, rendeleti úton szabályoztatik...”

A statisztikailag elemzett számok tükrében, mivel Budapest az egyik legkiemelkedőbb város volt a prostitúció tekintetében az első rendeletet is itt készítették el. Kutatásomban megállapítottam, hogy az első átfogó és összetett szabályozást Pest városa adta ki először 1867-ben, 1884-ben módosították és végül a világháborút meg-

⁹ Dr. Forrai Judit - A prostitúció mint megszaladási jelenség, Budapest, Typotex, 2010, ISBN 9789632792873

¹⁰ 1876. évi XIV. törvénycikk 91.§.

előzően 1907-ben – már a XX. században – került sor a végső átdolgozott, többször módosított jogszabály megteremtésére.^{11,12,13}

„...bordélházat csak nő bírhat, oly nő, ki bűntényért soha fenyítve nem volt...”

„...a bordélházak mennyiségét, mint szükséges rosszat... a tanács állapítja meg...”

„...ezen szabályok bármi résen meg nem tartása miatt a bordél tulajdonos megbüntettetik...”

A jogszabály kizárólag akkor rendelkezett a prostitúciós tevékenység regulálásáról, ha a kéjelgési ügy a közegészségre kihatással volt. Ezen jogszabályok pontosan behatárolták azt a kört, hogy a személyek milyen feltételekkel vállalhattak a bordélyházon belül prostitúciós tevékenységet, és ki lehetett a vezető. A jogszabály ellenőrzési lehetőséget és kötelezettséget állapított meg a hatóságok számára, egyúttal csak az tarthatott fent bordélyházat, aki büntetlen előéletű, 30 évnél idősebb nő volt. A munkavállalók pedig kizárólag 17 évnél idősebbek és egészségügyi bizonyítvánnyal rendelkezők lehettek.

A rendelet a személyügyi kérdések szabályozásán túl a tárgyi feltételek meglétéről és azok alkalmazásáról is tartalmaztak jelentős taktusokat. A rendelet külön szabályozta azt is, hogy a bordélyházban folyó kéjszolgáltatás kizárólag elhúzott paraván, függöny mögött zajhatott.

Ugyanakkor más helyzet volt a büntetőjogi aspektus vonatkozásában a szankcionálás terén: A kor büntetőtörvénye szerint, amely - a kihágásokról novellacímet viselte – kimondta, hogy azok a kéj nők, akik a rájuk vonatkozó szabályokat nem tartják be, egy hó-

¹¹33474/1864 számú szabályrendelet a kéjelgés-bordélházak és kéjhölgyekről, Pest, 1867. okt.31.

¹²837/1884 számú szabályrendelet a bordély-ügyről, Pest, 1884. jan. 15.

¹³8811008/1907 számú szabályrendelet a prostitúcióról – a rendelet csak 1909-ben lépett érvénybe

napig megfosztandóak voltak a munka gyakorlásától, azaz elzárással voltak sújtandóak.¹⁴

„...Kéjनोंk, a kik a reájuk vonatkozó hatósági szabályokat meg nem tartják: egy hónapig terjedhető elzárással büntettetnek...”

Összefüggéseiben, míg a keretszabályozást az egészségügyi törvény megadta, addig a végső beavatkozását a büntetőjogi novella töltötte ki tartalommal. A büntetőjog már akkor sem tiltotta a kéjnelgést, azonban szabályokhoz kötötte, amelyre az egészségügyi törvény volt irányadó.

Mivel elsőként Pest adott ki szabályozást a prostitúció vonatkozásában, azonban egész országra kiterjedő rendelet nem volt érvényben, így precedens rendelet hiányában a törvényhatóságok a saját területükön különféle rendeletekkel szabályozták a prostitúciót. A XIX. század végére egy városi és tizennyolc megyei törvényhatóság kivételével minden törvényhatóságnak van ilyen rendelete.¹⁵

Kutatásom során megállapítottam, hogy a legtöbb rendelet összhangban áll a pesti szabályozással és nagyfokú egyezőséget mutat. Az első módosításra 1884-ben került sor, tekintettel arra, hogy a bejegyzett bordélyházak száma az időben közel elérte a 100 darabot, amelyben több mint ötszáz kéjनोंt foglalkoztatott. Statisztikai adat, hogy a magánkéjनोंk közül mindösszesen ennek a negyede állt foglalkozásban. Ez az arány a későbbiekben megfordult, a bordélyházak száma csökkent, míg a magánkéjनोंk száma növekedett. Budapest – akkori székesfőváros – törvényhatósága így 1884-ben módosította a korábbi rendeletet.¹⁶

A szabályrendelet további módosítására közel 20 évet kellett várni, mivel továbbá sem teremtett egységes szabályozást, tekintettel arra, hogy az túlnyomóan a bordélyok és az abban dolgozók feltét-

¹⁴ 1879. évi XL. törvénycikk - a magyar büntető törvénykönyv a kihágásokról

¹⁵ Dr Schreiber Emil – A prostitúció – Budapest, Pátria irodalmi vállalat és nyomdai Rt.,1917, ISBN: 9633230298

¹⁶18 u.a.

eleinek a vizsgálatával foglalkozott, azonban a magánkéjűnk által folytatott kéjelgésre továbbá sem volt megfelelő rendelkezés. A fentiek kiküszöbölésére az államrendőrség főkapitányságának sürgetésére – külföldi vizsgálatok, kutatások, szakértekezletek felhasználásával – a főváros törvényhatósága 1907. évben megalkotta az új rendeletet, amely 1909. év május hó 01-jén lépett hatályba, és közel 30 évig volt hatályban.¹⁷

Schreiber Emil munkájában az alábbiakat közölte a szabályrendeletéről: „...az életbeléptetése óta most már letelt 8 évi tapasztalat szerint, a gyakorlatban elég jól bevált. Ha nem is tudta megszüntetni azt a sokféle bajt..., amely a prostitúcióból a közegészség és közszeméremártalmára szerteárad, mindazonáltal kétségtelen, hogy a...modern jogfelfogás, ...indokoltá teszi, hogy a szabályrendelet főbb rendelkezéseit a többi törvényhatóságok is mintául tekintsek és azokat a helyi viszonyok által megkívánt változtatásokkal átvegyék...”,¹⁸

3. ábra. Bei mir Krankenurlaub. Készítette: Kovács István rendőr főhadnagy, forrás: Balla Tibor, Kiss Gábor, Rangel István

Művének megírása óta közel 100 év telt el, a rendelet alapvető taktusait pedig számos nemzetközi és hazai jogforrás is beépítette. A kutatási témám a világháború idején hatályban levő jogi szabályozás vizsgálata, így a kutatás szempontjából a későbbi szabályozás indifferens. A világháború kitörését követően a villámháborúból pillanatok alatt állóháborúvá változott. Kézenfekvő volt, hogy a több hét vagy hónap után a lövészárkokból rövid időre kiszabaduló, a nők társaságát teljesen nélkülöző

¹⁷ 19 u.a.

¹⁸ 21 u.a.

katonák ösztönösen feléledő vágyaikra a vezetőségnek valamit ki kell találnia. Tekintettel arra, hogy a bordélyházak felállítása már jogszabályba nem ütközhetett, így azokat a katonai táborokban is üzemeltethették.

2.3. Katonai bordélyok

Az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregének vezetői a világháború második évében – közvetlenül az első bordélyok felállítása után – a hatályos jogi szabályozás mellett külön működési és szervezeti szabályzatot adtak ki a tábori és tartalék bordélyok használatának vonatkozásában. A működési szabályzat kimondta, hogy a tábori és tartalék bordélyok a hadsereg részét képezik. A szervezeti szabályzat preambuluma, a működés célja a tiszték és a legénység szexuális életének a megkönnyítése, igényeinek a kielégítése, valamint a hátszágából bevonult pótalakulatok szexuális felvilágosítása, továbbá a homoszexuális hajlamok korlátozása volt.

A nagyobb városokban - Budapest, Párizs, Berlin -, a bordélyok száma kiemelkedő volt, azonban egy-egy tábori, és fontosabb bázispontokon szükség szerinti tartalékborderőket is létrehozhattak. A kialakításnál fontos szempont volt az, hogy a tartalék és tábori borderőket úgy kellett kialakítani, hogy az igazodjon az osztályok létszámhoz. Így annyi borderő, amennyi dandár.

Akár tartalék, akár tábori borderőkről legyen szó, a borderők vezetését az osztrák-magyar haderő borderőfőnöke látta el, aki a közös hadügyminisztérium segédközegeként tevékenykedett és udvari tanácsosi címet viselt.¹⁹ Helyettese a főfelügyelő volt, a tartalékosoknál pedig felügyelő látta el a feladatokat. A táborok élén az igazgatónak tartoztak beszámolási kötelezettséggel, akinek közvetlen alárendeltségében a csoportvezető, a gyakornok és a tisztviselő látott el szolgálatot. Mivel az osztály jogállású szerv alosztályokra is tago-

¹⁹ Kürti László–Balla Tibor–Pollmann Ferenc – A Nagy Háború másik arca, Budapest, Akadémia Kiadó, 2004, ISBN: 9630582066

zódik, így azok irányításában az egyébként városi bordélyok tulajdonosa, azaz a „madam” segítette a munkát.

Ahogy publikációm bevezetőjében is utaltam rá, a prostituáltakat már az ókortól kezdődően különböző kasztokba sorolták. A tábori és tartalék bordélyokban is felosztották, azonban nem az igényjogosultság, hanem a katonai pozíció és rendfokozat volt a megkülönböztetés fő mértékegysége. Az örömlányokat így három csoportba osztották: a tisztii osztály, és az 1. és 2. osztályú legénységi örömlány.

A legelső kategóriát a korban „Schützengrabermenscher” néven vált hírhedt, azaz szabad és magyar fordításban „lövészároklotyónak” hívták.²⁰ Az elnevezés is tükrözi azt, hogy a tisztek, nem a frontvonal legelső futóárkaiban helyezkedtek el, inkább harcálláspontokról irányító, vezető tevékenységet láttak el, így az igénybe vett szolgáltatások terén is hasonló szintet kellett kapniuk.

Saját kutatásaimon alapuló elemzett adataim vonatkozásában megállapítottam, hogy míg az I. világháború idején az osztályok között nem lehetett sem feljebb, sem lejjebb kerülni, a XXI. századi prostitúció teljesen más szisztéma alapján épül fel. Az olyan áldozatvédelemmel érintett prostituáltak esetén, akiket a hatóság, vagy valamely civil szervezet közbejöttével kiléptek ebből a körből, de visszaestek, önként eldönthették, hogy „önállóan” lakáson, internetes felülettel rendelkező honlapokon hirdetik tovább magukat – így egy magasabb, viszonylag önálló keresettel rendelkezzenek – vagy visszamennek az utcára a strici ellenőrzése alá.²¹

²⁰ 2011. 06. 18 – Székesfehérvár - Múzeumok Éjszakája–„Érosz a hadszíntéren, osztrák-magyar tábori bordélyok a Nagy Háborúban” című tárlat alapján, Balla Tibor, Kiss Gábor és Rangel István munkája

²¹ Kovács István r. főhadnagy – Az emberkereskedelem, valamint az ahhoz szorosan kapcsolódó prostitúciós bűncselekmények áldozatai jogainak érvényesülése, illetve azok megghiúsulása, csorbulása hazánkban, Budapest, Műszaki katonai Közlöny, XXIV. évfolyam, 1. szám, 2014, ISSN 1219-4166

A tábori vagy tartalékbordélyokban a lányokat bizottságon keresztül sorolták be és „állomáshelyüket” is így határozták meg. A bizottság ajánlására a lányokat a táborok főnökén keresztül vagy a tábori vagy a tartalékbordélyokba kerültek. A legalsó, azaz másodosztálybeli lányokat a rendfokozat nélküli katonák vehették igénybe, az első osztályúakat a tiszthelyettesi állomány, míg a tisztek részére a legfelső réteget kínálták. A táborokban nagyon figyeltek a megkülönböztetésre, amely az örömlányok ruházatát illette. Kötelezően előírt ruhanormát kellett viselniük, így: karjukon egy 8 cm széles és 1,5 cm gumiszegéllyel ellátott fekete karszalagot kellett viselniük, azonban a fehérműben történő megkülönböztetés tükrözte az adott osztályba való tartozást. Míg az első- és másodosztályú lányok normál fehérműt, pamutból készült harisnyákat viseltek, addig a tiszteknek szánt lányok a legelőkelőbb selyemből készült fekete harisnyával öltöztek fel.

A különböző osztályokba sorolt örömlányok feladatait és annak időtartalmát is a szabályzat határozta meg. A rendelkezés kimondta, hogy a tisztekből egy nap alatt átlagosan hat, a legénységből tizenkettő igényjogosultat lehetett felterjeszteni. A legénység tizenöt, a főtisztek harminc, a törzstisztek hatvan, míg a tábornokok százhusz percig vehették igénybe a szolgáltatást.²²

A szolgáltatások díjai hadszínterénként változtak, azonban a katonák fizetségéhez idomultak, így mindenki a saját pénztárcájához mérten igénybe vehetett ilyen jellegű szolgáltatást. A szolgáltatások igénybevételének mechanizmusát így már ismerjük, azonban szót kell ejtenünk a belső szabályozással előírt, katonákra vonatkozó kötelezettségéről is. Amennyiben a katonának elegendő anyagi fedezete volt, és valóban igénybe akarta venni a szolgáltatást a nemi betegségek elkerülése végett kötelezően előírt magatartási szabályokat kellett követnie és betartania.

A kutatási témában felvázolt hipotézisem a nemi betegségek, különösen a szifilisz elterjedésének és a szolgálat alóli kibúvás egyik lehetséges indokaként került megjelölésre. Akármelyik modellt vesz-

²² 26. u.a.

szük alapul a társadalom rosszalló értékítélete behálózta a prostitúció fogalmát. Így a prostitúció a nemi betegségek melegágyának számított, ezért kellett megtenni a szükséges óvintézkedéseket.

3. (Óv)Intézkedések

Szexuális úton terjedő betegségeknek azokat a fertőzéseket nevezük, amelyek fertőzött partnerrel történő, nem biztonságos nemi kapcsolat útján terjed. A szexuális úton terjedő betegségek túlnyomó többsége időben megkezdett orvosi kezeléssel gyógyítható. Vannak olyan szexuális úton terjedő fertőzések, amelyek akár 50-60%-ban is tünetmentesek, vagy tünetszegény lefolyásúak lehetnek. A fel nem ismert és kezeletlen megbetegedések súlyos, hosszú távú egészségkárosodással járhatnak, akár halálhoz is vezethetnek.²³

A háborúban egyik félnek sem állt érdekében, hogy a hadszíntéren katonát veszítsen, így mindent megtettek annak érdekében, hogy ne fertőzödjének a gyilkos kórral. A prevenciónak kettő oldalát különböztethetjük meg, a katonák aspektusából, valamint az örömlányok és az orvosok által végzett megelőző tevékenységek szemszögéből.

A katonák részére történő megelőzés egyik alapeleme a bordélyházak falán kifüggesztett tájékoztatás volt, amelyet számos idegen nyelvre lefordítottak. A tájékoztató többek között a vendégek visszautasításainak feltételeiről és az igénybevételről rendelkezett. Így az örömlány a kuncsaftot, amennyiben az erős alkoholos befolyásoltság alatt állt, vagy „erősen kapatos” volt, akkor köteles volt visszautasítani.²⁴

A hadseregeknél bevezették a nemi betegségekről tartott felvilágosító órák megtartását, amelyek a nemi betegségek veszélyeire hívták fel a figyelmet. Nagyon fontos volt, hogy a megelőző jellegű

²³ U.S. Department of Health and Human Services – National Institutes of Health National Institute of Allergy and Infectious Diseases – NIH publication, 2003, Publicationnumber: 035316

²⁴ 26 u.a.

oktatásokon orvos is részt vegyen – még jobb volt, ha maga az orvos tartotta ezeket -, tekintettel arra, hogy a bujakórról ez időben ők tudtak a legtöbbet. Korunkban ez igen nagy problémát jelentett, tekintettel az orvosok létszámára, valamint az egészségügyi intézmények felépítésére. Az 1898. évben – az orvosi intézményekről – kiadott belügyminiszteri rendelet kimondta, hogy minden közkórháznak bujakóros osztállyal kell rendelkeznie.²⁵Túl a miniszteri indokláson az 1868. évben kiadott egészségügyi törvény hatására a magyar királyi honvédség egészségügyi intézményrendszere is fejlődésnek indult.²⁶

Egyértelmű, hogy nem a prostitúció cselekmények adta szabályozás a fő indoklása az intézményrendszer fejlődésének, sokkal inkább az európai és távolabbi államok fejlettségének köszönhetően fel kellett zárkózni a hadképesség megállapítása, fenntartása és helyreállítása feladatok kivitelezéséhez. Az adott ország hadképességének megállapítását vagy esetenkénti felülvizsgálatát a jogszabály rendelkező része az azt felülvizsgáló- és sorozó bizottságok hatáskörébe utalta, a honvéd orvosi tisztikar jelentős szerepet vállalt ezen feladatok kivitelezésében és végrehajtásában. A hadképesség fenntartása tulajdonképpen a logisztikai feladatok ölelte fel, azaz a szervezéssel, ruházattal, étellel kapcsolatos feladatokat, amiben az egészségügyi szolgálat kizárólag tanácsadói jogkört gyakorolt.

Kutatásom szempontjából a hadrafoghatóság helyreállítása jelentette a legfontosabb feladatot, hiszen ez jelentette a betegek gyógykezelésének feladatainak teljesítését, valamint ez segítette hozzá a katonákat a szolgálatképesség mielőbbi visszanyerésében. Ez az osztály végezte egyébként a katonák alkalmasságával kapcsolatos felülvizsgálatokat, így ők döntöttek arról, hogy harcolhat-e az adott delikvens a harctéren vagy sem. Az egészségileg időlegesen alkal-

²⁵Dr. Hahn Dezső – harc a nemi betegségek ellen, Budapest, A Népszava Könyvkereskedés kiadása, 1915

²⁶1886. évi V. törvénycikk - a szemcsés köthártyalob terjedésének meggátlásáról -

matlanokat vagy kórházba utalták vagy gyógyintézetbe terápiás kezelésre javasolták.

Különös figyelmet fordítottak így a nemi- és tüdőbetegek kiszűrésére és gyógyítására. Ha bárki ilyen kórral fertőződött meg úgy reális esélye volt arra, hogy akár 3-4 hétre – vagy még többre – kivonják a harcterről, így a túlélés esélyei jelentős mértékben növekedtek. Tekintettel arra, hogy ezek a betegségek hosszú lefolyásúak voltak, így nem a kötelezően előírt gyengélkedő szobákban helyezték el őket, hanem kórházakban. Őket a hadosztály egészségügyi intézetének gyűjtőjébe, majd ezt követően állandó egészségügyi intézetbe szállították.

Az egészségügyi intézményeket ez időben három osztályba sorolták, attól függően, hogy a hadszíntéren hol mozogtak, azaz a hadműveleti, az ellátási vagy a hátszág területén. A császári és királyi haderő, a Monarchia területén 1870-ben 32, 1900-ban 26, majd 1914-ben már 27 helyőrségi kórházat működtetett. A magyar királyi honvédség csupán egy helyőrségi kórházat működtetett. Kezdetben három betegosztállyal, 20 tiszti és 184 legénységi, azaz összesen 204 férőhellyel bírt. Mivel a betegforgalom évről-évre emelkedett, már 1900-ban szükségessé vált a kórházbővítése. Ezért egy külön fertőző osztályt létesítettek, így a kórház osztályainak száma négyre, a meglévő osztályokon a férőhelyek száma pedig 247 főre emelkedett. 1902-ben egy újabb osztály létesült immár ötödikként, a megfigyelő osztály. A férőhelyek száma 281 főre emelkedett. 1911-re 3 barakképület felállításával megszervezték a hatodik betegosztályt is, 60 legénységi férőhellyel. A betegosztályok az alábbiak szerint épültek fel, megvalósítva ezzel a belügyi rendeletet, valamint az egészségügyi törvény céljaiban foglaltakat: belgyógyászat, orr és gégeosztály, bőr és nemibeteg-osztály, fertőző osztály, elme és megfigyelő osztály, szem és fülosztály. A számos sérült és beteg személy ellátása és megnövekedése a világháború alatt nyilvánvalóvá tette, hogy a fővárosba áramló nagy számú beteglétszámot nem képes

egyedül ellátni, így a világháború folyamán 29, a helyőrségi kórház mintájára felállított, úgynevezett hadikórházat létesítettek.²⁷

Nékám Lajos 1916-ban készített egy beszámolót, amiből kiderült, hogy a háború kellős, közepén a békeidők 4181 orvosa helyett Budapesten csak 2002 orvos praktizált, ezek között venerológiai képzettsége mindössze 121 orvosnak volt, mikroszkóppal 332 rendelkezett, a gonococcus vizsgálatában 649 tett szert jártasságra, a Wassermann-vizsgálatot 101 ismerte. Az előadások szakanyagát az 1916. évben megtartott, megrendezett nemzetvédő szövetség keretében ismertették és tették kötelező érvényűvé az oktatási anyag részeként. Kiváló szakemberek, például Farkas Géza és Scipiades Elemér tartottak élettani előadásokat. A venerológiai referátumot Nékám Lajos tartotta hármastagolásban: A nemi betegek és a fertőzésforrások kötelező bejelentésének ügye, a nemi betegek nyilvántartása, a nemibetegek kötelező gyógykezelésének kérdése forrásokból.²⁸

Túl a vizuális megelőzésen a tárgyi prevenció is fontos szerepet játszott. A kéjhölgyeknek kötelezően előírt óvszert kellett megvásároltatnia a kuncsafttal, amennyiben erre nem volt hajlandó, úgy a katonának alá kellett vetnie magát egy fertőtlenítő kezelésnek az aktus előtt, bórvaszelint kellett ráöntenie a nemi szervére. Az aktus során a csukaszürke színű, 14/15 mintájú, „Neosalversan” márkájú, eltéphetetlen hadi óvszert kellett használni, amelyért a madámnak 20 fillér volt fizetendő. Mivel az óvszer – amelyre a hátszágban is megnövekedett kereslet mutatkozott – utánpótlása Párizsból a háború miatt szinte lehetetlen lett volna, ezért nagymértékű takarékoságra és a túlságosan heves használat következtében történő gyors elhasználódás veszélyére figyelmeztettek a szabályzat írói.²⁹ Az aktus végeztével a higiéniai szabályok szerint meleg vízzel fertőtleníteni kellett a nemi szervet. A rituálé szerves részét képezte, hogy a tisztálkodási szabályok végeztével a katonáknak fel kellett keresniük a bordélyok mellett felállított fertőtlenítő helységet. A fertőtlenítés

²⁷HL H M 155233/el. 5. - 1914. sz. és 12403/el. 5. - 1918. sz. Kriegsarchiv, Armee Oberkommnado, Sanitätschef, Nr. 4548/1915. 2297

²⁸ 31 u.a.

²⁹ 26 u.a.

viszont mindenkire nézve kötelező érvényű volt, ez alól sem a főtisztek, sem a tisztek, sem pedig a rendfokozat nélküliek sem voltak kivételek. A fertőtlenítő részlegeken, valamint a bordélyok területén folyamatosan katonaeorvosok tevékenykedtek, ők ellenőrizték a szolgáltatások rendszerinti szabályainak betartását.

3.1. Nyilvántartásba vétel, regisztráció, bárca

A katonaeorvosokra a tevékenység ellenőrzése mellett az örömlányok regisztrációján túl, azok orvosi vizsgálata és lajstromozása is háruult, megelőzve ezzel azt, hogy nemi beteg lány kerüljön a lágerekbe ezzel fertőzve az ottani katonákat.

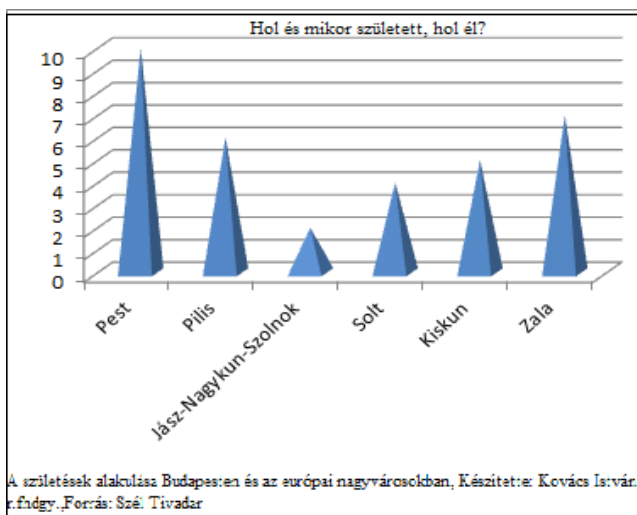
Kutatásomban a prostitúciós modellek szabályozásának vizsgálata során megállapítottam, hogy a XX. század jellemző irányzata a reglementarista volt, amelynek során hatóságilag próbálták keretek közé szorítani a prostitúció megjelenését. A rendvédelmi szervek, az adóhatóság, az egészségügyi intézményrendszer eszközei között a nyilvántartásba vétel volt az egyik legnagyobb fegyver. Ebben az időben, ha valaki úgy döntött, hogy a kínált hétköznapi állások közül egyet sem választ és a saját testéből kíván megélni úgy első lépésként az Erkölcshandészetben kellett megjelennie.

Az erkölcshandészet az a rendőri tevékenység, amely a mindennapi életnek az egészséges erkölcsi érzéket feltűnően sértő megnyilvánulásait igyekszik kiküszöbölni. Tágabb értelemben ide sorolható a jó erkölcsbe ütköző nyilvános előadásoknak és mutatványoknak, a trágár kifejezések nyilvános használatának, szeméremsértő tárgyak közszemlére adásának, tisztességes nők toladó utcai megszólításának eltiltása is. Szűkebb értelemben magába foglalja a prostitúciót és a pornográfiát is. Az Erkölcshandészeti osztály leginkább a mai Igazgatásrendészeti osztályokhoz hasonlítható.

Nagyon fontos volt és abszolút kritériumként határozták meg, hogy a jelentkező nem szerepelhet a körözési nyilvántartásban, nem lehet gyermekkorú, hitelt érdemlően igazolnia kellett személyazonosságát és szándéknyilatkozatot kellett tennie a tevékenység folytatásáról. Amennyiben ezen kritériumoknak megfelelt a jelentke-

zó úgy az illetékes előadó a Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen irodájába küldte, ahol az orvosi vizsgálat után kiállították az igazolványt, majd bejegyezték az illetőt.

Az orvosi vizsgálat során a doktor megkérdezte, milyen panaszai vannak, azok mióta állnak fenn, amennyiben vannak ilyenek. Ha volt betegsége akkor a betegség által érintett bőr- és nyálkahártya területeket megtekintette, a környéki nyirokcsomókat megtapogatta. Váladékot vagy vért vett, melynek mikroszkópos, tenyésztéses illetve egyéb speciális vizsgálatokat végzett, hogy pontosan kiderüljön, mi a baj. A pontos kivizsgálás elengedhetetlen ahhoz, hogy célzottan, ne vaktában történjen a kezelés. Ugyanilyen lényeges, hogy a kezelés utáni ellenőrző vizsgálatokat is elvégezzék, ugyanis a panaszok, tünetek enyhülése, megszűnése nem feltétlenül jelent egyet a fertőzés megszűnésével. Természetesen ezen vizsgálatoknak az elvégzésére, valamint a gyógyító folyamatok elvégzésére a kor gyógyászati eszközei álltak rendelkezésre – pl. vérátömlesztés -, amely orvostudományi technika korunkhoz képest alacsonyabb szinten volt.

Amennyiben az orvosi vizsgálat eredményeképpen panasz nem volt, és nem mutatott ki fertőző jellegű betegséget, úgy a nyil-

vántartásba vételi folyamat megkezdődhetett, bárcájukat megkaphatták. A bejegyzési folyamat része volt, hogy a jelentkezőnek egy kérdőívet kellett kitöltenie, amelynek egyik írásos dokumentációja ránk maradt az 1912. és 1913. évből, közvetlenül a világháború előtti korszakból.³⁰ 1912 végén 2199, 1913 végén 2404 kéjhölgyet tartottak nyilván Budapesten.³¹

Éles vita tárgyát képezte a korban az Erkölcsrendészet és az Egyesület tevékenysége. A reglementaristák a nyilvántartásba vétel egyik kiegészítő elemének tekintettek az Egyesület által kitöltetett kérdőíveket, azonban az Egyesület szakítani kívánt a reglementarista szemlélettel és az abolicionista modellt favorizálta, a prostituáltakat áldozatnak tekintették és egyfajta segítséget kívántak nyújtani a társadalmi rendeltetésükkel. A prostituálttá válás utolsó lépcsőjeként megpróbálták „lebeszélni” a jelentkezőket a hivatalos nyilvántartásba vétel előtt.

A kérdőívek az alábbi kérdéseket tartalmazták: Hol és mikor született, valamint a hol él – ezzel egyidejűleg a hatóági jogkör gyakorlója is képet kapott arról, hogy a felnőttkori abszolút feltételnek megfelel-e az illető, végezhet-e tevékenységet -, míg a hol kérdés arra adott választ, hogy a legálisan működő bordélyok túllépik-e a megengedett kéjnök létszámbeli kereteit. A nyilvántartásba vételért jelentkezők nagy része Budapest, illetve Pest-Pilis-Solt-Kiskunmegye más területeiről származtak, azonban sokan érkeztek Jász-Nagykun-Szolnok és Zala megyéből is. Az éppen a nagykorúságukat betöltő személyek, azaz a 18 fölöttiek rendkívül nagy száma figyelhető meg: a prostitúciót választók 29%-a tartozott ebbe a csoportba. (4. ábra.)³²

³⁰BFL X. 214. Budapest Főváros Levéltára X. 214. Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen iratai. Az erkölcsrendészeti hivatalban működő patronessek a kéjnök-igazolványért jelentkezőkkel felvett kérdőívek gyűjteménye. 1912. A–K, 1913. A–K.

³¹12 u.a.

³²Szél Tivadar - A születések alakulása Budapesten és az európai nagyvárosokban, Budapest, Statisztikai Hivatala, 1929

A következő kérdés a vallásra összpontosított. A vallás a középkor meghatározó szereplője volt. Szerepét a kora-, valamint az újkorban sem veszítette el, azonban a prostitúciót gyakorlóak körében ez mérvadó jelentőséggel nem bírt. A keresztény egyházak elítélték a prostitúció mindennemű formáját, tekintettel arra, hogy az a család intézménye ellen vétett. A nyilvántartásba vett kéj nők mintegy egynegyede (501 fő) a római katolikus egyházhoz, nagy része a református (107 fő) egyházhoz tartozott.³³ Az adatból is megállapítható, hogy a vallásgyakorlás és az egyház tanításai nem tántorították el a jelentkezőket, hogy ezt a hivatást űzzék.

A következő kérdés a szülőkkel és azok foglalkozásával voltak kapcsolatosak. A kérdés szociológiai vonatkozásban közelítette meg a prostitúció kérdéskörét. Az egzisztenciális háttér, a család, a szocializáció környezete jelentős mértékbe hozzájárulhatott a prostitúció kiváltó okához. A rendezetlen családi háttér, a pénztelenség kiváltó oka volt az átlagtól eltérő és devianciával rendelkező magatartások megjelenésének.

A következő kérdés a kulturális igények felmérésére szolgált, az iskolázottsággal állt összefüggésben. Számos szociológiai kutatás az aluliskolázottságot a bűnözés egyik alapelemének tulajdonítja. A prostitúció az adott időszakban nem volt büntetőjogilag tilalmazott magatartás, így a bűnözés kriminológiai megközelítésében objektív feltételként nem jelenhetett meg. A hozzá társuló magatartások képezhettek bűncselekményi törvényi tényállás megvalósítását, de az közvetlen mód helyett közvetetten társulhatott kizárólag. A jelentkezők legtöbbször (669 fő) valamilyen szintű – akár elemi, akár általános – képzettséget szerzett, azaz iskolázottnak minősült.³⁴ A volt-e állása, valamint mennyit keresett vele kérdések az egzisztenciát voltak hivatottak vizsgálni.

Saját kutatási adataim alapján megállapítható, hogy a prostitúció alapvető indokaként az interjúalanyok azért választja a munka

³³Budapest. Székesfőváros Statisztikai és Közigazgatási évkönyve XI. évf. 1909–1912. Budapest, Statisztikai Hivatala

³⁴A Magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. 6. rész. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1920.

ezen formáját, mert korábbi állásában a negyedét nem kereste meg, akár a napi lehetséges jövedelmének.³⁵ Gyors, egyszerű és nagyobb fáradságot nem igénylő munkavégzés, magas jövedelemmel. 576 főről van tudomásunk, aki erre a kérdésre választ adott. Irányultak kérdések még a családi állapotra, férjezettségre, gyermekek számára, befolyásolására, más munkavégzés lehetőségének vállalására is, azonban a kutatás szempontjából a legnagyobb relevanciával a volt-e már beteg kérdés rendelkezett.

4. Szifilisz és szankcionálás

A korábban kifejtett orvosi vizsgálat során a betegségek realizálódhattak, azt eltitkolni nem lehetett. Tekintettel arra, hogy a legtöbb nemi betegségnek jellemzően tünetei is vannak, így a szifilisz, vagy vérbaj kimutatása a kor technikai fejlettségének elmaradásával is kimutatható volt.

A szifilisz a *Treponemapallidum* nevű baktérium által okozott, nemi úton terjedő betegség. A *Treponemapallidum* a nemi szervek vagy a száj nyálkahártyáján, esetleg a bőrön keresztül hatol be a szervezetbe. Órák alatt eléri a legközelebbi nyirokcsomókat, majd innen a vérkeringés útján szétszóródik a szervezetben. Rendkívül elterjedt nemi betegség volt a középkori Európában.

A betegség három fázisban zajlik le: Az első fázis a fertőzést követő lappangási idő után mutatkozik meg. Szabályos szélű, ovális alakú megkeményedett fekély formájában, mely a fertőzés kapujánál a nemi szerveken, végbélen vagy a szájon jelenik meg. A környéki nyirokcsomók mindkét oldalon megnagyobbodnak, fájdalomtalanok. Az első fázis 4-8 hét alatt kezeletlen esetben is spontán és nyomtalanul gyógyul.

A második fázis a primer fekélyt követően néhány hét múltán jelentkezik. Apró, lapos vagy a bőrfelszínből enyhén kiemelkedő kiütések formájában, melyek test szerte, a tenyéren és talpon is észlelhetők. A bőrelváltozások rendkívül fertőzőek. A második stádium

³⁵ 27 u.a.

akár egy évig is eltarthat. A nyirokcsomók kisebb-nagyobb mértékben megduzzadnak, a nyálkahártyákon továbbra is apró fekélyek vannak, melyek fájdalomtalanok, ezüstös színűek. Általános tünetek, mint fejfájás, csontfájdalmak, étvágytalanság, láz, gyengeség kísérhetik.

A harmadlagos vérbaj távoli szervkárosodásokkal mutatkozik meg évekkal a fertőzés bekövetkezése után. A központi idegrendszeri károsodást a homloklebenyt legerősebben érintő agysorvadás, a gerincvelő egyes kötegeinek pusztulása jellemzi. Emiatt értelmi leépülés, érzés és mozgászavarok, nyelési nehézségek, érzékszervi kiesések nehezítik a beteg életét. A kardiovaszkuláris szifilisz - azaz a szifilisz okozta szív- és érrendszeri elváltozások- billentyűhibákban, aorta kiboltosulásokban mutatkozik meg. Tályogok keletkeznek, melyeket jellemző gumyszerű állagú gennyes tartalmuk miatt gummáknak nevezzük. Ezek főként a bőrt, csontokat, az agyat vagy a májat beszövő duzzanatok. A központi idegrendszer, a szív és érrendszer valamint más szövetek károsodása elég súlyos lehet ahhoz, hogy a betegség halálos legyen.(5.ábra)³⁶

5. ábra: Szifilisz baktérium, Készítette: Kovács István
r.főhadnagy,Forrás: Ohio Health

Láthatjuk, hogy a szifilisz megbetegedés a kor legsúlyosabb megbetegedése volt, számos mellékhatással, ami emberéletekbe kerülhetett. A háború megvívásához és legfőképpen győzelméhez nélkülözhetetlen volt, hogy nagy hadse-

³⁶ Ohio Department of Health STD and HIV Prevention Programs – Syphilis Physician’s Pocket Guide, Ohio, 2010, OCLC Number: 658062845

reggel, így létszámmal rendelkezett a résztvevő fél, minden egyes emberi élet, amely nem a harctéren került kioltásra, hanem önhibából történő megbetegedésre vezethető vissza a győzelmet befolyásoló negatív tényező volt.

Nem volt megengedhető az, hogy a katonák belehaljanak a betegségbe, legfőképpen megfertőződjenek és ezzel bajtársaik életét is veszélyeztessék. Ugyanakkor más megítélés és szankcionálás alá esett a szifilisszel fertőzött prostituáltak és katonák száma. Míg a szifilisszel fertőzött prostituáltak a büntető törvénykönyvbe ütköző testi sértés bűncselekmény elkövetésével – büntetőjogi magyarázata nyilvánvalóan a maradandó egészségkárosodás – vádolták, és kiutasítással büntették, addig a katonának az önhibán kívüli megfertőződés az életét jelenthette, hisz nem kellett a harcokban részt vennie, míg a direkt megfertőzés és megfertőződés súlyos katonai bűncselekmények megvalósítását realizálhatták, amelyek akár szabadságvesztéssel vagy súlyosabb ítélettel is végződhetett.

A szolgálat alóli kibúvás bűncselekmény tényállásának vizsgálata szükséges a továbbiakban annak megállapítására, hogy a betegség, így különösen a szifilisz valóban a kibúvás egyik indoka lehetett-e, és a betegség direkt módon történő „megszerzése”, valamint annak hamisítása képezhette-e a bűncselekmény aktív magatartásának megvalósítását.

5. Szolgálat alóli kibúvás

A katonai büntetőjog a büntetőjog egyik speciális területe. Szabályozásának célja, elméleti és gyakorlati indokoltsága már a jogtörténeti fejlődés kezdeti időszakában is jelen volt. Jogpolitikai indoka a harcra készülő vagy már hadban álló katonák fegyelmének fenntartása, megszilárdítása, a parancs iránti engedelmesség megvalósításának egyik lehetséges eszköze.

Ez így volt az alapvetően katonai berendezkedésű társadalmakban, ahol a fennmaradás érdekében minden fegyverképes személyre szükség volt, és így van a modern demokráciákban is, ahol a katonai és a polgári jog már jól körülhatároltan elkülönül egymástól.

A más élet- és jogviszonyok miatt eltérő szankciórendszer és eljárás kialakulásának előfeltétele egyfelől az önálló katonaság létrejötte, másfelől annak a felismerése volt, hogy a katonai jogi helyzetekkel kapcsolatos kérdések, viták és normasértések eldöntése már nem kezelhető a lakosságra vonatkozó általános szabályok szerint. Így jött létre a katonai jog, illetve az abban meghatározott szabályok megsértését szankcionálandó katonai büntetőjog.³⁷

Nem volt ez másképpen az első világháború időszakában sem. Közvetlenül a világháború előtt még a békeidőszakban kidolgozott úgy nevezett katonai bűnvádi perrendtartási rendszer időszakú felülvizsgálatára, a szabályozás módosítására volt szükség.³⁸ Az első világháború idején a szabályozás módosításának indoka között szerepelt többek közt a harctéren elesett tisztek létszámának hiánya, az elfoglalt területek illetékességi szabályainak az eljárás megnehezítésére irányuló lefolytatása, valamint a hadi tevékenység megnehezülése is.

Tekintettel a fentiekre a módosítás, vagy akár új szabályozás létrehozása is látótérbe került, amely az alábbi elemeket érintette: a szabályozásban a vád, a védelem és az ítékezés elkülönül, azonban az ügyészi és a bírói szerepköröket összevonták, a katonai szervezet büntetőhatósági jogkörét kiterjesztették, az eljárást leegyszerűsítették és csorbították a jogorvoslati jogosultságot, azaz a perorvoslatot kizárták a lehetséges intézmények közül.

Az ítékezés legfőbb jogi hatósága a parancsnok volt, aki, ha megerősítette az ítéletet, akkor az jogerőssé vált. A felülvizsgálat jogintézménye is csorbát szenvedett, látszólagos volt csak. Az eljáró szerv függetlenségének alapelve szintén sérülést szenvedhetett. A negatívumok mellett – és figyelembe véve azt, hogy a harctéren a katonára szükség volt, így egy rosszalló ítélet a létszámot csökkent-

³⁷ Hautzinger Zoltán - A katonai büntetőjog rendszere, a katonai büntetőeljárás fejlesztési irányai, PhD értekezés, 2010

³⁸ A közös hadsereg büntető perrendtartásról szóló 1912. évi XXXII. törvénycikk és a honvédség büntető perrendtartásáról szóló 1912. évi XXXIII. törvénycikk

hette – számos rendelkezés könnyítette a katonai ítélet végrehajtását vagy éppen meghozatalát, a személy elmarasztalását.

A szabályozás egyik eleme a büntetés korlátlan enyhítésének lehetősége, amelyet akkor alkalmaztak, ha bizonyíthatóan a vád alá helyezett személy a harctéren kiemelkedő magatartást tanúsított. A háborús viszonyok közötti katonai büntetőeljárás egyszerűsítésnek és gyorsításának legkézenfekvőbb módjai a gyorsított bűnvádi eljárás rögtön bíraskodási szabályai voltak. E rendkívüli eljárásra kezdetben jogszabály által meghatározott büntettek esetében akkor kerülhetett sor, ha azok „oly fenyegető módon harapóznak el, hogy a katonai fegyelem csorbulásának, vagy a közbiztonság veszélyeztetésének, vagy az állam hadierejét fenyegető bűncselekmények szélesebb körű elterjedésének megakadályozása végett elrettentő példaadás válik szükségessé”.³⁹

A rögtönbíraskodás idővel a nélkülöző és leharcolt katonai egységek fegyelmezésének egyetlen hatékony jogi eszközévé vált, kiegészülve olyan speciális büntetés-végrehajtási szabályokkal, mint az elítéltekből verbuvált fegyelmi szakaszok nehéz fizikai munkára kötelezése, avagy háborús bevetése „fegyver nélkül”.⁴⁰

Az 1910-es évek végén az ország társadalmi berendezkedésében bekövetkezett rövidváltozás a katonai büntetőfegyelmi jogkör terén is érezte hatását. A rendeleti szabályokon kívül azonban a katonai büntetőeljárás kérdések nem voltak deklarálva, így a különböző fegyelmi vétségek és bűncselekmények kivizsgálása – amennyiben azt nem lehetett a legrövidebb úton, egyszerűsített eljárás keretében lefolytatni – feltehetően a korábbi gyakorlat szerint történt.⁴¹

A Honvédség csak akkor tud a különböző törvényekben rögzített rendeltetésüknek megfelelni, ha a szolgálati rend és fegyelem

³⁹ A gyorsított bűnvádi eljárás módosított és kiegészített szabályainak életbeléptetéséről szóló 2.060/1915. ME. számú rendelet

⁴⁰ Farkas Gyöngyi (szerk.): A Hadtörténeti Levéltár katonai igazságügyi szerveinek, iratainak repertórium 1802-1991. Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok. Budapest, 2003.

⁴¹ 43. u.a.

betartása is érvényesül. Ezek megszegését, vagy elmulasztását az akkor és mindenkor hatályban levő büntető törvénykönyv katonai bűncselekményekként írja le, és szankcionálja.

A hatályos büntetőkódex az elkövetési magatartások eltérő jellegére, illetve az elkövetői körre figyelemmel, de címekre osztás nélkül tárgyalja a katonai bűncselekményeket. Így a szolgálati, a függelemsértő, az előjárói, a harcképességet veszélyeztető bűncselekmények törvényi tényállásait tartalmazza. A tárgyalt bűncselekmények közös jogi tárgya a katonai szolgálati rend és fegyelem.⁴²

Kutatásomban a szolgálati alóli kibúvás bűncselekményt vizsgáltam, a vizsgálat tárgya a jogi szabályozásban levő esetleges joghézag kiküszöbölése, avagy a nemi megbetegedés direkt és indirekt módon történő, a védekezés alappilléreként való felhasználásával. A törvényi tényállás kimondja, hogy:

„Aki abból a célból, hogy katonai szolgálatának teljesítése alól végleg kivonja magát, testét megcsonkítja, egészségét károsítja, vagy megtévesztő magatartást tanúsít ”

A törvény az elkövetési magatartást kettő lényegi mozzanatban jelöli meg, amely a katonai szolgálat alóli kivonással, vagy annak teljesítésére való képtelenné tételével valósítható meg. Az elkövetési módok között a megtévesztés is szerepel.

Az első bekezdés esetén az elkövető célja, hogy katonai szolgálat alól nem megengedett úton végleges felmentést kapjon. Ugyanakkor a második bekezdés szerint a kibúvás a szolgálat alól ideiglenes is lehet.

Ideiglenes kibúvás a szolgálat alól bűncselekmény esetén hat napig vétségként, azt követően büntettként értékelendő a cselekmény azzal, hogy egyrészt folyamatában mentesíti magát jogellenesen a katona a szolgálat ellátása alól, másrészt a jogellenes kibúvás történhet általában a katonai mindennapi szolgálat ellátása alól, de értelemszerűen fontos szolgálat feladat ellátása alóli kibúvással is . A

⁴² 2012. évi C. törvény a büntető törvénykönyv XLV. fejezete

végleges és ideiglenes kibúvást az elkövető célzata alapján kell a bíróságnak a terhére értékelni.

Amennyiben az elkövető szándéka kezdetben az ideiglenes kibúvárra irányul, amelyet később magát meggondolva magatartása egyértelműen a végleges kibúvárra irányul, a bírói gyakorlat szerint halmazat megállapítása nélkül terhére az első bekezdésben meghatározott és súlyosabban minősülő végleges kibúvást kell értékelni.

Kibúvás a szolgálat alól bűncselekmény befejezetté válik olyan magatartás tanúsításával amely alkalmas a célzott eredmény elérésére, tehát a jogellenes mentesülésre. Az eredmény nem feltétele a befejezetté válásnak. A kibúvás a szolgálat alól bűncselekmény elkövetési magatartásai szerzteágazóak.⁴³ Kiemelendő, amikor olyan sérüléseket ejt magán a katona, amelyek alkalmatlanok öngyilkosság elkövetésére és annak tudatában, testi épségére kívánja megtéveszteni az előljárót és elhitetni, hogy katonai szolgálatra időlegesen vagy véglegesen alkalmatlan.⁴⁴ Elkövetési magatartás lehet hamis magánokirat felhasználása, ha annak valótlan jellegét az előljáró felismeri, de sokkal gyakoribb valótlan tény állítása – halálesetről, betegségről – amely akkor is befejezett ha a haladéktalan szolgálat ellátása miatt az előljáró nem engedi el a katonát szándékának megfelelően.^{45,46} A bűncselekményt csak szándékosan lehet elkövetni, alanya csak az a katona lehet, aki fontos szolgálat ellátására van kötelezve, és a szolgálatról kellő időben tudomása volt. Ezért a gondatlan elkövetés legfeljebb fegyelemsértést valósít meg.

Minősített eset valósul meg, ha a bűncselekményt: háború idején vagy megelőző védelmi helyzetben követik el. Nagyon fontos értékelnünk azt a körülményt, hogy a bűncselekmény kizárólag egyenes szándékkal követhető el. Az elkövető tudatának át kell fog-

⁴³ Dr. Jakab László fhdgy. – egyes katonai bűncselekmények bírói gyakorlaton alapuló elhatárolása, Repüléstudományi közlemények, 2011. évfolyam I. szám, ISSN: 1417-0604

⁴⁴ 8244 Büntető jogegységnyi döntés

⁴⁵ BH 1988.294

⁴⁶ Legf. Bír. Katf. III. 455/1984.

nia cselekményének bűnös voltát, valamint azt, hogy magatartásával bűncselekményt követ el. Szándékának egységesnek kell lennie.

Az I. világháború idején a szifilisz megfertőzöttség az egyik legelterjedtebb betegség volt a katonák körében. Az bűncselekmény elkövetőjét azért nem lehet felelősségre vonni, ha tudatán kívül, önhibáján kívül fertőződik meg a betegséggel, amennyiben minden lehetséges és előírt magatartási szabályt betartott.

Kutatásomban a bordélyházak fejezetben a jogszabályi rendelkezések világosan behatárolták a megelőzés, az előírt magatartási szabályok betartását és betartatását, pontosan azért, hogy a fertőzöttség ne üsse fel a fejét a táborokban. A bűncselekmény elkövetője kizárólag olyan személy lehet, aki ezen előírt magatartási szabályokat szándékosan megszegi és megfertőzteti magát a gyilkos kórral, annak érdekében, hogy a célként megjelölt szolgálat alól magát jogellenesen kimentse. Tudatának át kell fognia, hogy olyan személlyel közösül, aki a kórral fertőzött, vagy olyan személyt bír rá a megfertőzésre, aki tudja magáról, hogy szifilisszel fertőzött.

Meglehetősen nehéz annak a bizonyítása, hogy a tévedés jogcím ne zárja ki az elkövető felelősségre vonását. Annak bizonyítása, hogy az elkövető tisztában volt azzal, hogy nevezett személy fertőzött, és azzal a szándékkal közösült vele, hogy ő magát a szolgálat alól kimentse bírói mérlegelés tárgyát képezte, a vádhatóságnak a vád tárgyát képező cselekménnyel kapcsolatosan megdönthetetlen bizonyítási eszközökre volt szüksége. Tekintettel arra, hogy a szifilisz első tünetei 3-4 hét múlva jelentkeztek, így az idő múlásával egyenes arányban nőtt a bűncselekmény elkövetésének, tárgyi feltételeinek a beszerezhetőségének a reális esélyei.

Morális és erkölcsi kérdés, hogy a bajtársak tettek-e terhelő vallomást egymásra. A megfertőzés magatartása egyik emberről a másikra történő átjuttatását vállalták-e a katonák azért, hogy hazajuthassanak, vagy kivonják magukat a frontvonalból. Kölcsönös együttműködésen alapulhatott, vagy az emberi kapcsolatok elérték azt a magas szintet, amikor ezen erkölcsi kérdések átszárnyalták az önző, egyéni szempontokat?!

Az viszont kétségtelen, hogy annak bizonyítása nem képezett mérlegelés tárgyát, ha valaki a betegség tüneteit próbálta utánozni és azzal megtévesztő magatartást tanúsítani. Ennek bizonyítására elegendő volt, ha az orvosi szakvélemény, vagy vizsgálati lap rendelkezésre állt.

A megfertőzöttség tüneteinek a színlelése, vagy más szerrel történő stimulálásának a gyógyítása is ugyan annyi időt vett igénybe, így az is egy-egy ember életét jelenthette, akinek a frontvonalon csatasorba kellett állnia. A közvetlen bizonyítási eszköz – az orvosi szakvélemény – beszerzésével a vád biztos lábakon állt, a katona büntetés kiszabására biztosan számíthatott. Szintén erkölcsi kérdést képez annak megvitatása, hogy a harcpontról szándékosan magát kivonó katona – aki hazájának védelmére esküdt fel – saját életének megóvását – betegség szándékos megfertőzésével – vállalta a börtönbüntetést – vagy súlyosabb büntetést -, mint azt, hogy a frontvonalon esetlegesen belehaljon egy támadásba.

Jogi szempontból történő megközelítés kapcsán kutatásomban megállapítottam, hogy a szifilisszel történő megfertőzés és megfertőzöttség lehetett a szolgálat alóli kibúvás egyik eszköze, az alkalmassá tette a katonát, hogy az alól kivonja magát. De mi a helyzet napjainkban? A következőkben összehasonlító vizsgálatot végeztem a prostitúció orvosi vizsgálatának szabályozásával, valamint interjúkat készítettem prostituáltakkal e kérdéskörben, amelyet a tartalom-elemzés elmélet alkalmazásával elemeztem és értékeltem. Vajon a XXI. században mindent megteszünk azért, hogy csökkentsük a nemi betegségek kialakulásának a kockázatát, a fertőzöttség elterjedését?

6. Tartalomelemzés

A levéltári- és könyvtári dokumentumgyűjtés, valamint a társadalomtörténeti iskolák prostitúcióval, az eugenikával, az orvos történelemmel, a szexualitás történetével kapcsolatos történeti antropológia mintái, nézőpontjai, hozzásegítettek a kutatásom megírásához, azonban minden kutatásnak célja, hogy újítást, valami újat tudjon nyújtani az adott tématerületen.

Saját kutatásom eredményeinek alátámasztására a tartalom-
elemzést hívtam segítségül. A nyelvezet, a kifejezés, a metakommun-
nikáció, a gesztikuláció és az emberi lélek közötti összefüggések
minden évszázadban a kutatások középpontjában álltak, annak meg-
fejtésére számos kutató vállalkozott. Áttörést a múlt évszázad jelen-
tett, amikor az ezek közötti összefüggéseket a narratív pszichológia
kialakulásával új teret nyert.

László János az elmélet megalkotásakor abból indult ki,
hogy az elbeszélő nyelv, az elbeszélés mint lelki tartalmakat hordozó
komplex mintázat vizsgálata révén az emberi társas alkalmazkodás
pszichológiai folyamataira vonatkozó, empirikusan ellenőrizhető
tudományos ismeretek birtokába juthatunk.⁴⁷

Amikor átélünk egy eseményt és azt elmeséljük valakinek,
önmagunkat fogalmazzuk meg benne. Ezekben az elbeszélésekben,
törtétekben átadjuk élményeinket, megszervezzük a világhoz való
viszonyunkat, megalkotjuk személyiségünket, azonosságunkat, iden-
titásunkat. Ha elfogadjuk, hogy az ember számos lényeges vonatko-
zásban történetekben és történetek révén konstruálja önmagát és saját
pszichológiai valóságát, akkor joggal feltételezhetjük, hogy e törté-
netek élményminőségei a történetmondó ember viselkedéses alkal-
mazkodására, az élethelyzetekkel való megbirkózásának várható
módjaira és esélyeire vonatkozóan is fontos ismerteket nyújthatnak.
Ezeknek az élményminőségeknek és élményszervezési módoknak a
megismeréséhez olyan eszközökre, vagyis olyan módszerekre van
szükségünk, amelyek képesek az elbeszélés nyelvi alakzataiból meg-
bízhatóan kibontani a pszichológiaiilag releváns jelentéstartalmakat.⁴⁸

Ezek a történeti elbeszélgetések mérhető számú alkotóele-
meket – véges – és azoknak a variációját írják le – végtelen számban
-. Ezek az alkotóelemek a szövegek szintjén beazonosíthatóak. Ezek-
hez az alkotóelemekhez, azaz az összetevőkhöz élményszintű pszi-
chológiai jelentések társíthatóak. Az elbeszélés véges számú struktu-
rális vagy kompozíciós "helyet" tartalmaz, amit ugyancsak véges

⁴⁷ László János - A mai pszichológia emberképe, Budapest, Magyar
Tudomány, 2005/11, ISSN 0025-0325

⁴⁸ 53 u.a.

számú, pszichológiailag jelentés teli tartalommal lehet kitölteni, miközben a felszíni szöveg végtelenül változatos lehet. Ezeket az alkotóelemeket kell megkeresnünk, elemeznünk, értékelnünk, majd az abból történő konklúziót levonnunk.

7. A kutatási módszer

Kutatásomban a teljesség igénye nélkül bemutatom az összes narratív, szociális tényezőt, reprezentáns elemet. Kutatásom első lépcsője az adatfelvétel volt. Az adatok rögzítésére a legalkalmasabb módot választottam, interjúkat készítettem a prostitúciós bűncselekmények áldozataival, az interjúkat diktafon segítségével felvettem, majd azokat begépeltem és archiváltam. Megjegyezni kívánom, hogy a leendő disszertáció lényegesebben több interjút tartalmaz majd, ám a kutatás szempontjából meg kell azt jegyezni, hogy az interjúalanyok száma egy részhalma csupán az eredetinek.

A részhalma eredményeképpen 10 személyt választottam ki – véletlenszerűen –, akikkel interjút készítettem. Az interjúk során az elbeszélők szabad kezet kaptak, történetüket összefüggően előadhatták, azonban tekintettel arra, hogy nem minden interjúalany volt képes erre, segítő kérdésekkel, irányítottá váltak, azaz félig strukturált interjúkról beszélhetünk. Az interjúk alatt figyelmet fordítottam arra, hogy a témával kapcsolatos élményeiket mondhassák el a meginterjúvult személyek egészen a prostitúció kezdeti szakaszától az aznapi történés befejezéséig. A meginterjúvult személyek a témával kapcsolatos véleményüket, saját, megélt tapasztalataikat mondták el, a prostituálttá válástól a társadalomba való visszailleszkedés folyamatáig. Az elkészített, begépelte és így már készen állt szövegekkel megkezdődhetett a munka, azaz a kódolás a és kategóriák meghatározása.

Egy ilyen kutatási módszernél, legfőképpen az általam választott kvalitatív tartomelemzés esetében a kódolás nem előre meghatározott kategóriák szerint történik, hanem ezek a kategóriák az elemzés folyamatában alakulnak ki. Csak olyan szavak, vagy mondatok jelentése volt kódolható, amelyek a szövegekben tényleg

jelen vannak, biztosítva ezzel a kutatás nem részrehajló, és tiszta eredményét. Példának kedvéért ezeket a szavakat, vagy kész mondatokat hivatkozásként, szó szerinti idézésként a kódolásnál segítségképpen –, hogy az olvasó is értse – beszúrtam, így megismerhetjük a kódolásokból adódó valódi jelentést. Kódolás során tehát a nyers szövegeadatokat nagyobb egységekbe soroltam, és így lehetővé tettem a tartalom valóban lényeges elemeinek a leírását, valamint az összefüggéseinek a megragadását.

Ezeknek a kategóriáknak tükrözniük kellett a kutatás célját, a kutatásom problémáját, azaz pontosan meg kellett határoznom azokat a változókat, amelyekkel foglalkozom, körül kellett írnom, hogy melyek lehetnek azok az ismérvek, amelyek eldöntik, hogy egy konkrét tartalmi adat az adott kategóriához tartozik-e. A szövegeknek minden fontos elemét el kell tudni helyezni valamely kategóriában, viszont egynél több kategóriához egyetlen adat sem sorolható, ez biztosítja azt, hogy a kizáróság elve érvényesüljön. Azaz, hogy egy elem, csak egy kategóriába tartozhasson. Amikor végrehajtottam a kódolást, és a kategorizálást, következhetett az elemzés.

A szövegek elemzése során a relatív gyakorisági kutatást választottam, amelynek során azt kutattam, hogy mennyi a szavaknak a szövegnek való előfordulási aránya. Amennyiben százalékos arányban kívántam megkapni az eredményt, úgy az adat előfordulási számát elosztottam az adathalmazban szereplő elemek számával. A tényleges tartalomelemzés elmélet során a kódolási tematika főködokra, kódcsoportokra, majd kódokra osztandó. Tekintettel arra, hogy a kutatási területen szereplő kérdéskörre a legalacsonyabb szinten, azaz a kódolás szintjén is megkaphattam a választ, így szükségtelen volt a kutatást kiterjeszteni főkód, és kódcsoport szintjeire is.

Az interjúelemzések során a nemi betegségekkel kapcsolatosan három darab kódot különböztettem meg:

- orvosi szűrés,
- óvszerhasználat,
- egészségügyi kiskönyv megléte.

Az orvosi szűrés kód azt jelentette, hogy nevezett személy jár orvoshoz, és a nemi betegségek vonatkozásában szűrési vizsgálato-

kon részt vesz. Az óvszerhasználat kód egyértelműen a védekezés és a nemi betegségek elkerülését és fertőzöttsége elleni tevékenységet ölelte fel. Az egészségügyi kiskönyv megléte kód pedig a tárgyi, objektív feltételét jelentette a betegség megelőzésére.

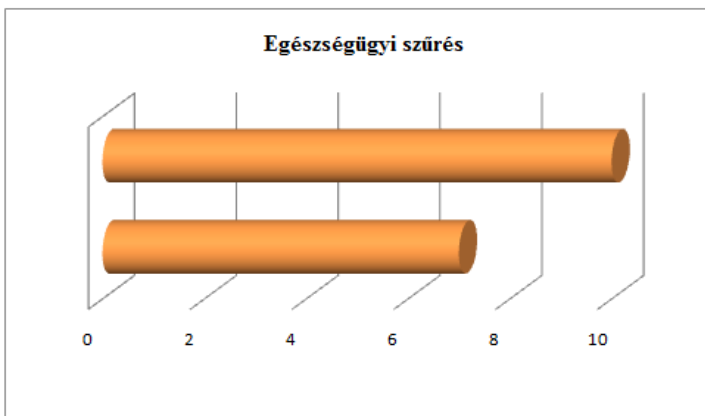
8. A kutatási eredmények

Ahhoz, hogy a kódokkal elemzéseket tudjak végezni, úgy elsőként egy gyakorisági táblázatot kellett készítenem, amely a kódokat, és az abból kapott százalékos eredményeket mutatták⁴⁹ (1. táblázat):

Kód megnevezése	Gyakoriság	Százalékos mutató
Orvosi szűrés	7	70 %
Óvszerhasználat	8	80 %
Egészségügyi kiskönyv	3	30 %

1. táblázat: A tartomelemzés során kapott eredmények. Készítette: Kovács István r. főhadnagy. Forrás: A témával kapcsolatos saját kutatási eredmények vizuális ábrázolása

Kutatásom során megállapítottam, hogy a tíz interjúalanyból 7, azaz hét személy jár orvosi szűrésre. Tízből nyolc személy, azaz 80%-al több mint a fele használ óvszert védekezés gyanánt, ez a megkérdezettek 80%-a. Ez nagyon magasnak tekinthető, amennyiben

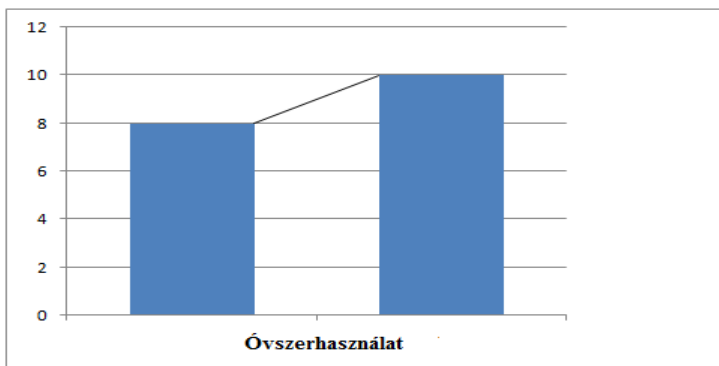
49 A főha

in r.

6.ábra: A tartomelemzés során kapott eredmények, készítette: Kovács István r. főhadnagy

a McNemar próba segítségével szignifikáns értéket szeretnék meghatározni, biztos, hogy narratív alkotóelemnek lenne tekintendő, azonban a kutatás terjedelme végett ezen számításra nem volt lehetőség. Egészségügyi kiskönyvvel viszont mindösszesen három személy rendelkezett, az 30%-ot ölelt fel.

Az orvosi szűrés kód, minden bizonyossággal a legegyszerűbben keresett kódnak volt értékelendő. Az orvosi szűrés, akár önköltségen, akár ingyenesen igénybe vehető szolgáltatások köré sorolandó. A meginterjúvott személyek több mint a fele viszont jár szűrésre, alátámasztva ezzel azt, hogy tudatosan ügyelnek arra, hogy ne fertőzödjének meg, ne terjesszenek nemi betegségeket, illetőleg, amennyiben ilyenmel megfertőződtek úgy a kúrálásról, a gyógyításról is gondoskodjanak. Az alábbi kódokra a szövegekben az alábbi mondatok képeztek jelentésátvitelt (6. ábra)⁵⁰:

7. ábra: A tartalomelemzés során kapott eredmények, készítette: Kovács István r. főhadnagy

„...van, amikor saját költségen megyek szűrésre, mert nem tudják, hogy mi van a háttérben, nem mondom el és az nem ingyenes, például egy AIDS vizsgálat...”

⁵⁰ A tartalomelemzés során kapott eredmények, készítette: Kovács István r. főhadnagy

„...szűrésre mindig járok, félévente egyszer minimum...”

A következő kód vizsgálata a prostitúció szempontjából a legfontosabb elemnek tekintendő, azaz a védekezés. A lányok többsége, azaz 80%-a az óvszert jelölte meg a védekezés egyik alapeszközeként. Megjegyezni kívánom, hogy mindösszesen kettő személy számolt be arról, hogy nem védekezik, és a pénz fontosabb materiális érték a nemi betegségek terjedésénél. Megjegyezni kívánom továbbá azt is, hogy bár az óvszer sem nyújt 100%-os biztonságot a nemi betegségek elterjedése ellen, azonban az egyik legáltalánosabb védekezési módszer. A kutatási eredmények szintén a tudatos, védekezésre épülő és a nemi betegségek ellen, azok elterjedése és fertőzése ellen fellépő aktív magatartást bizonyítják. Az alábbi kódokra a szövegekben az alábbi mondatok képeztek jelentésátvitelt (7.ábra)⁵¹:

„...nincs olyan, még, ha többet kínál, hogy gumi nélkül, akkor sem...”

„...azt csinálom, amiért fizetnek, ha óvszerrel akkor azzal, ha anélkül akkor anélkül...”

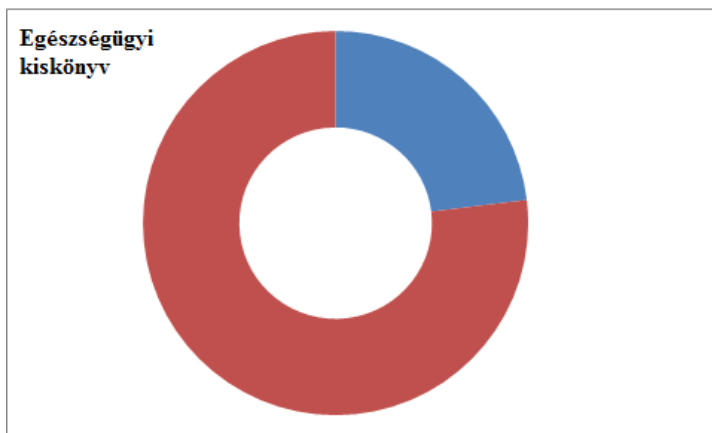
„...Személy szerint én mindig védekezem, hát ennél a tevékenységnél, amikor gyakorlatilag minden órában mással van együtt az ember egyrészt nem tudja a másiktól, hogy mennyire higiénikus, tiszta és nem-e hordoz magában valami betegséget, nem-e kapok el valamit, ezért természetesen védekezek...”

A harmadik kód az egészségügyi kiskönyv megléte volt, amely legfontosabb rendelkezése a szabálysértési törvénynek, valamint a prostitúciós munka vállalásához. Az összehasonlítás alapját is ez képezi, ugyanis az egészségügyi kiskönyv, valamint a XX. századi bárca azonos rendeltetéssel bírt. Míg a vizsgált időszakban büntetőjogi vonatkozásai, addig korunkban szabálysértési alakzat valósul

⁵¹ 56 u.a.

csak meg. A prostituált szexuális szolgáltatásra akkor ajánlkozhat fel, ha rendelkezik a külön jogszabályban előírt orvosi igazolással.⁵²

„...Ha a prostituálnál az elvégzett orvosi vizsgálat alapján...a fertőzések egyike sem mutatható ki, részére az Intézet...kiadja a melléklet szerinti orvosi igazolást...”

8. ábra: A tartalomelemzés során kapott eredmények, készítette:
Kovács István r. főhadnagv

A prostituálnak orvosi igazolással kell rendelkeznie, amely tanúsítja azt, hogy nem szenved szexuális érintkezés útján terjedő fertőző betegségben. A prostituált csak ilyen orvosi igazolás birtokában nyújthat szexuális szolgáltatást. A járőröző rendőr ezt az igazolást elkérheti és ellenőrizheti. Ilyen dokumentum hiányában a prostituált cselekménye szabálysértést valósít meg.

A vizsgálati módszerekről és ezek térítési díjairól a prostituáltat tájékoztatni kell. A vizsgálat során az alábbi fertőző betegségek szűrővizsgálatát végzik el: Syphilis, Gonorrhoea, HIV, Chlamydia, Hepatitis B. Ha egyik betegség sem mutatható ki a prostituált szerve-

⁵² 41/1999.(IX.8.) EüM rendelet a prostituáltak részére kiadandó orvosi igazolásról

zetében, akkor az intézet köteles kiadni az orvosi igazolást. Az igazolás csak a személyazonosságot igazoló okmánnyal együtt érvényes és a kiállításától számított 3 hónapig használható fel. Ha a vizsgálati eredmény akár már egy betegség esetén is pozitív, az intézet megtagadja az igazolás kiállítását. A vizsgálat elvégzésére és az orvosi igazolás kiállítására bármely bőr-nemibeteg gondozó intézet jogosult. Ez azt jelenti, hogy a vizsgálatok elvégzéséről szóló igazolás formátuma – intézettől függően – eltérhet egymástól, de nem jelenti azt, hogy az 5 féle vizsgálat bármelyike ne kerüljön elvégzésre, illetve, hogy a rendelet mellékletében szereplő adatok bármelyike ne kerüljön - az adott formátumban - rögzítésre.

A szexuális szolgáltatáshoz szükséges egészségügyi vizsgálatokat, illetve az erről szóló igazolást csak a bőr és nemibeteg-gondozók végezhetik el, állíthatják ki. A Bíróság, illetve a rendőrség csak ezt a vizsgálatot fogadhatja el. Más típusú vizsgálat nem használható erre a célra, ezért az a személy aki nem a megfelelő vizsgálattal rendelkezik, szabálysértést követ el. Az alábbi kódokra a szövegekben az alábbi mondatok képeztek jelentésátvitelt (8. ábra)⁵³:

„...az orvosi kiskönyv szükséges, mert különben bevisz a rendőr...”

„...Félévente szoktam szűrésre járni, és ezt be is szokták jegyezni, bepecsételik a kiskönyvünkbe, mert annak ugye kell lennie...”

A kód vizsgálata aggodalomra adhat okot, hiszen csak mindösszesen három személy rendelkezett kiskönyvvel, azonban a bizakodást erősíti az előző két kód jelenléte. Sok környezeti indok hozzájárulhat ahhoz, hogy miért nincs a prostituátnak kiskönyve – strici, erőszak, pénzhiány -, azonban a kiskönyv hiánya kizárólag szabálysértési szankciót von maga után, amely különbözőség majd száz év elteltével.

9. Konklúzió, összegzés, ajánlástétel

⁵³ 56 u.a.

Több mint száz év elteltével az alkotmánybíróság megszüntette a bárcát, így nem szerepelhet a "prostituált" kifejezés az egészségügyi rendelet mellékletében, mivel nemzetközi szerződésbe ütközik, hogy a prostituált foglalkozása a hivatalos okirat alapján azonosítható legyen.

A New York-i egyezménybe ütközönek találta az Alkotmánybíróság a prostituáltak részére kiadandó orvosi igazolást, mert az egyfajta okmányoknak számít és szerepel benne, hogy birtokosa prostituált, ezért a vonatkozó rendelet igazolvány mintát tartalmazó mellékletét 2011. december 31-i hatállyal megsemmisítette. Az Alkotmánybíróság nem az orvosi vizsgálat szükségességét vizsgálta, hanem az erről kiállítandó okmányt találta nemzetközi szerződésbe ütközönek.

Az Alkotmánybíróság leszögezte, hogy a törvényhozó a jellemzően nemi úton terjedő betegségek veszélyének leginkább kitett személyek egészségvédelmét, közegészségügyi szempontok érvényesülését is célozni kívánja. A vizsgált szabályozás - tehát a kötelező orvosi vizsgálat előírása - összefügg az alkotmányból eredő állami kötelezettséggel, az ilyen jellegű megbetegedések elleni védelem biztosításával, egészségügyi intézményhálózat működtetésével, az orvosi ellátás megszervezésével. Ennek során azonban a jogalkotónak a nemzetközi kötelezettségvállalásokra és az alkotmány rendelkezéseire figyelemmel kell eljárnia, amelynek során gondoskodnia kell arról, hogy a szabályozásokkal érintettek alapvető emberi jogai, az emberi méltósághoz fűződő és információs önrendelkezési jogai ne szenvedjenek sérelmet.

Az Alkotmánybíróság arra mutatott rá, hogy az 1950-ben letkezett New York-i egyezmény, amelyet Magyarországon 1955-ben hirdettek ki, tiltja a prostituáltak nyilvántartásba vételét vagy igazolvánnyal való rendelkezését. Az Alkotmánybíróság szerint a vizsgált rendelkezés külön igazolvánnyal látja el az ilyen tevékenységet végzőket, s maga a testület is megjegyzi, hogy amint a köznyelv mondja: "bárcával" látja el őket. A testület szerint ez az érin-

tettek stigmatizálását jelenti, és az emberi méltósághoz való jogukat sértő vagy azt eredményező jogi szabályozás.⁵⁴

Világos, hogy a modern kor gondolkodása a megbélyegzés, a hátrányos megkülönböztetés tilalmát tartja szem előtt. Azonban az emberiség fennmaradásának egyik alapeleme az egészség, amelyhez mindenkinek hozzá kell járulnia, kötelezettséget kell vállalnia, amelynek során az olyan személyekre még nagyobb felelősség társul, akik ilyen betegségek megfertőződésével kapcsolatba kerülhetnek.

A nemi betegségek továbbra is szedik áldozataikat, és könnyörtelenül terjednek. Amennyiben van rá gyógymód vagy gyógyszer az csupán csak azt eredményezi, hogy a járvány lelassul. Sürgősségi kérdés tehát, hogy minimálisra csökkentjük a katasztrofális végkifejlet kockázatát. Kutatásomban bizonyítottam, hipotézisemet alátámasztottam, hogy e kérdéskörben nem elegendő a jogszabályokra hagyatkozni.

Az adott államhatalom feladata a törvényhozás, a bíróságok és a közigazgatás révén örködni azon, hogy minden természetes személy tiszteletben tartsa mások jogait. Mindig vizsgálni kell az egyén felelősségét. Ezek után következhet csak és kizárólag az, hogy a nemi betegségek megállítása érdekében sem — s az egyedi esetekre rávilágítva sem — lehet meggondolatlanul, fejetlenül büntetések kiszabásába kezdeni vagy büntetőeljárást kezdeményezni, majd a tárgyalóteremben ráeszmélni, hogy a meglévő jogi háttér több kérdést vet fel, mint ahány választ ad. Nem könnyű egy olyan alternatív módot megalkotni, amely megfelel a szükségesség és arányosság követelményének, célravezető is, igazságos is, s kellő szolidaritást tanúsít az elkövetőkkel szemben, de védi az egészségeseket is.

Nézetemben a megoldás az oktatásban, az egészségügy fejlesztésében, valamint a rendszeres kontrollban és ellenőrzésben rejlik. Kutatásom rávilágított arra, hogy nélkülözhetetlen a prostituáltak számára tartandó oktatási program létrehozása. Ez csak akkor lehet eredményes, ha az oktatási anyag átadása, és az ezzel járó ismeret megszerzése ha, kedvező változásokat eredményez. Ehhez hosszabb

⁵⁴ 1/2011. (I. 14.) AB határozat

távú interaktív kommunikációs eszköztárra, és jobban kiépített társadalmi támaszrendszerre van szükség, mind az állam, mind a lakosság szemszögéből.

Az oktatásnak meg kell valósítania azt a célt, hogy a prostitúció jelenségével kapcsolatos legális lehetőségeket reálisabban használják fel, az érdekvédelmének elősegítése előtérbe kerüljön, ki tudjunk alakítani egy emberközeli kommunikációs- és támogató rendszert. Nevelő célzatú oktatási program, valamint prostituáltak oktatói szerepre való felkészítése, amellyel elérhetjük, hogy a zárt világba mi is bekapcsolódjunk és még több információt beszerezhesünk, amelynek elemzésével és rétékelésével helyes döntést hozhatunk az áldozatvédelem, az érdekérvényesítés megfelelő szintjein.

Nagyon fontos az állampolgári kultúra erősítése, az önbecsülés, az emberi jogok tiszteletben tartásának elősegítése, a kommunikációs készség és a konfliktuskezelő képesség erősítése. Valamint a legfontosabb mindközül, hogy rendbe kell tenni a problémákat nem takargatva, és az államnak alapvető feladata, hogy, a hatóságok és a prostituáltak közötti rendezettebb viszonyt és megfelelő ellátást és kontrollt biztosítson.

A prostitúció jelenségéhez kötődő problémák (kizsákmányolás, bántalmazás, emberkereskedelem, szexuálisbetegség, fertőzések) visszaszorítása kapcsán a büntető igazságszolgáltatás bizonyos eszközeinek alkalmazása feltétlenül szükséges, de nem elegendő eszköz. A prostitúció jelensége nem különíthető el egyéb társadalmi problémáktól, így többek között a nemek és etnikai, faji csoportok közötti egyenlőtlenségtől, szegénységtől, munkanélküliségtől, a társadalmi leszakadás kérdéseitől sem: a probléma fókuszát ne csak a nemek közötti egyenlőtlenségekre és a jogi szankciókra helyezzük tehát, hanem érjük el, hogy ne legyenek másodrangúak a prevenciók, ártalomcsökkentő, illetve rehabilitációs beavatkozások.

Hipotézisem alátámasztása szerint a szifilisz lehetett a szolgálat alóli kibúvás egyik eszköze, azonban bizakodásra ad okot – az összehasonlítás eredményeképpen -, hogy 100 év elteltével jogilag szabályozott keretek között történik az ősi mesterség üzése, és az

abban résztvevők tudatosan figyelnek arra, hogy a nemi betegségek terjedését, a fertőzést csökkentsék, megállítsák.

Ambrus István

Egység-halmazati gyakorlat a katonai bűnügyekben

1. Bevezetés

A katonákra vonatkozó (általános) büntetőjogi normákat a jogalkotó a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.) XII. Fejezetében szabályozza, a (szoros értelemben vett)¹ katonai bűncselekmények pedig a törvény XLV. Fejezetében kaptak helyet. Mindkét vonatkozó fejezet felületesebb áttekintése révén is látható, hogy a korábbiakhoz² képest karakterisztikusan új rendelkezések nem jelentek meg a törvényben.

¹ Alaposnak tekinthető Hautzinger Zoltán azon megállapítása, amely szerint a honvédelmi kötelezettség elleni bűncselekmények „a szűkebb értelemben vett katonai büntetőjog területéhez nem kapcsolhatók”. Ennek indoka, hogy a honvédelmi kötelezettség elleni deliktumokat tettesként a Btk. 127. § (1) bekezdésében nem szereplő személy – tehát büntetőjogi értelemben nem katona – követheti el. Lásd Hautzinger Zoltán: *A katonai büntetőjog mint a rendészeti kontroll sajátos eszköze*. In *Magyar Rendészet*, 2013/2. 38. Álláspontom szerint ugyancsak nem sorolhatók a szorosabb értelemben vett katonai bűncselekmények közé a Btk. XIV. Fejezetében foglalt háborús deliktumok, habár ezek körében is akad olyan, amelyet természetsszerűleg és tipikusan katona (közelebbről: elöljáró) követhet el tettesként (vö. például Btk. 150. §). Szintén nem szoros értelmű katonai bűncselekmények azok, amelyeket – figyelemmel arra, hogy egyes büntetőjogi értelemben katonának minősülő személyek a Btk. 459. § (1) bekezdés 11., illetve 12. pontjai alapján egyben hivatalos vagy közfeladatot ellátó személyek is – tettesként hivatalos személy (például rendőr) vagy közfeladatot ellátó személy (például a Magyar Honvédség szolgálati feladatot teljesítő katonája) valósíthat meg. Vö. például Btk. 305-306. §. Az ilyen jellegű deliktumok tényállásai egyébként sokszor átfedéseket mutatnak a (valódi) katonai bűncselekményekkel, így sokszor halmazati problémákat is felvetnek, melyek közül néhányra lentebb visszatérek.

² Lásd a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény (a továbbiakban: régi Btk.) VIII. és XX. Fejezeteit.

A vonatkozó szabályozás legjelentékenyebb aktuális kérdése maga a *katona* fogalma volt. E definíciónak a törvény előkészületei során lezajlott változási folyamatát nem csupán *metamorfózisnak*, de akár *kálváriának* is bátran nevezhetjük.³ Emellett a Btk. katonákra vonatkozó Különös Része néhány tényállásbeli módosítás, valamint kiegészítés mellett annyiban mutat eltérést a régi Btk.-éhoz képest, hogy – miként az egész Különös Részben – a Fejezeteken belüli „cím” megjelöléseket elhagyta. Szemben azonban a törvény más fejezeteivel – ahol a törvényhozó a korábbi címek elnevezését tette a Btk. fejezeteinek megnevezésévé,⁴ itt a fejezet egységesen „katonai bűncselekmények”-ről szól, a közelebbi jogi tárgyakat (szolgálat, függelék, harcképesség, stb.) az új jogszabály külön nem jelöli meg.⁵ Emellett lényegében változatlanok maradtak a katonákra vonatkozó bűncselekménytani rendelkezések.

Annak igazolására, hogy jelen tanulmányban mégis néhány, eme témakörbe eső büntetőjogi kérdéssel kívánok foglalkozni, három jogcím is felhozható. Elsőként igazoltnak tekinthető az a szakirodalmi állásfoglalás, amely szerint, bár a XX. század derekáig a katonai büntetőjog kérdéseivel nem csupán a szűkebb (katonai jogot kutató) szakma, hanem a büntetőjogászok általános jelleggel is, magától értődően foglalkoztak, addig jelenleg erre lényegében és

³ A témához lásd elsősorban Hautzinger Zoltán: *A katona büntetőjogi fogalmának metamorfózisa*. In Mészáros Ádám (szerk.): *Fiatalkorú büntetőjogászok az új Büntető Törvénykönyvről*. Budapest: Magyar Jog- és Államtudományi Társaság, 2014, 34-38., továbbá Szilvássy György Péter: *Kérdőjelek a katona büntetőjogi fogalma körül*. In *Magyar Rendészet*, 2013/2. 103-107.

⁴ Így például a régi Btk. XII. Fejezetében szabályozott személy elleni bűncselekmények a Btk. XV., XVI. és XVII. Fejezeteiben nyertek elhelyezést, a korábbi címek elnevezéseit átvéve.

⁵ Ez a megoldás, bár első ránézésre az egyes bűncselekmények különös jogi tárgyainak meghatározását nehezíthetné, megítélésem szerint az elméletben és a gyakorlatban nemigen okoz majd problémát.

leginkább csak katonai berkekben kerül sor.⁶ Ideje lehet tehát feleleveníteni e korábbi hagyományt.

Másodikként – *Finkey Ferencet* idézve – elmondható, hogy „*a háború alatt a büntetőjog is, mint jogi és társadalmi életünk annyi más oldala, lényegesen más képet, a rendestől, vagyis a békés időkétől eltérő, szigorúbb, keményebb vonásokat mutat. Most már igazán a kard lesz a jelképe és pedig nem a pusztán megfélemlítésül kicsiszolt, de a valóban élesre fent kard. Képteles beszéd nélkül elmondhatjuk, hogy a háború alatt a büntetőjog is bevonul a hadi szolgálatra, átveszi a katonai büntetőjog fegyvereit...*”⁷ A büntetőjog háborús időkre vonatkozó eszköztárának tehát béke idején is mindenkor készen kell állnia a nem várt alkalmazás esetére, így az egyes e körben (is) jelentkező tételek felidézését és újragondolását a jelenben sem lehet fölöslegesnek tekinteni.⁸

Végül – a szűkebb témaválasztást is megokolva – rögzíthető, hogy az egység-többség tanának kérdésköre egyáltalán nem tartozik az anyagi büntetőjog „slágertémái” közé, ez pedig még hatványozottabban vonatkoztatható a katonai büntetőjog halmazati problémáira.⁹

⁶ Farkas Ádám: *A katonai büntetőjog és igazságszolgáltatás helye, szerepe, létjogosultsága az állam és társadalom rendszereiben*. In *Hadtudomány*, 2012/Elektronikus szám. 2. Jól mutatja e helyzetet, hogy egyes büntető anyagi jogi tankönyvek szerzői deklaráltnak eltekintenek attól, hogy munkájukban a Btk. katonákra vonatkozó részeit is feldolgozzák, míg más, a gyakorlatban adott esetben ritkábban előforduló tényállásokkal részletesen foglalkoznak. Lásd például Karsai Krisztina – Szomora Zsolt – Vida Mihály: *Anyagi büntetőjog. Különös rész II*. Szeged: Iurisperitus Bt., 2013, 12.

⁷ Finkey Ferencz: *Háborús büntetőjogunk és bűnügypolitikánk a háború után*. Budapest: Franklin-társulat, 1916, 4.

⁸ Így Angyal Pál: *Háború és büntetőjog*. In Angyal Pál (szerk.): *Bűnügyi Szemle III. kötet*. Pécs: Wessely és Horváth, 1915, 18-19.

⁹ A téma elhanyagoltságára nézve beszédes adat lehet, hogy az egység-többség kérdéseivel egyébként előszeretettel foglalkozó, kifejezetten „dogmatikai vénájú” Schultheisz Emil büntetőjogász professzor, aki egyetemi katedrájának elfoglalását megelőzően hadbíróként is működött, a

Tanulmányomban mindezekre figyelemmel az egység-halmazat néhány, a katonai büntetőjogban felmerülő kérdését mutatom be. A címbeli „gyakorlat” kitétel arra utal, hogy a munka nem tisztán büntetőjog-dogmatikai elemzést kíván nyújtani, hanem a katonai büntető ítélkezés eseti döntéseit alapul véve, azokra támaszkodva, olykor azokat – jobbító szándékkal – bírálva mutatja be a témakört. A dolgozat három fejezetből áll: egy katonai bűncselekmény rendbeliségével kapcsolatos problémát követően a törvényi egység, valamint a látszólagos halmazat kategóriáinak a témára vetített vizsgálatát végzi el.

2. Az előjáró vagy szolgálati közeg elleni erőszak és a hivatalos személy elleni erőszak rendbeliségének ellentmondásai

1.1. Jelen sorok szerzője több munkájában is vitatta¹⁰ a bírói gyakorlatnak a *hivatalos személy elleni erőszak* bűncselekményének

katonai büntetőjogról írt egyik kommentárjában mindössze alig egy oldalon foglalkozott a témával, éspedig annak ellenére is, hogy ekkoriban a katonákra az általánostól eltérő halmazati szabályok (is) vonatkoztak. Vö. Schultheisz Emil: *A katonai büntetőtörvény zsebkönyve*. Budapest: Politzer Zsigmond és fia, 1943, 81., lásd továbbá a 46. lábjegyzetet. Schultheisz legjelentősebb egység-halmazati munkája: Schultheisz Emil: *A látszólagos halmazat*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, 1956. Munkásságához lásd Nagy Ferenc: *Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2013, 84-85., 172-173. Ugyancsak nem szolt egyébként a katonai büntetőjog egység-többség tani kérdéseiről részletesen a korábbi szegedi egyetemi tanár, Heller Erik vonatkozó munkájának bűncselekménytani részében. Lásd Heller Erik: *A magyar katonai büntetőjog általános tanai*. Szeged: Szerzői kiadás, 1937, 7-18.

¹⁰ Lásd Ambrus István: *A hivatalos személy elleni erőszak rendbeliségének kérdéséhez*. In *Magyar Jog*, 2013/6, 321-329., Ambrus István: *Egység és halmazat – régi dogmatikai kérdés, új megközelítésben*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Büntetőjogi és Büntető

(Btk. 310. §) rendbelisége kapcsán régtől fogva érvényesített azon felfogásának helyességét, amely az egységes hatósági eljárás keretében fellépő több hivatalos személy sérelmére történő elkövetés esetén a hivatalos személyek számától függetlenül, bűnhalmazat helyett egy rendbeli bűncselekményt lát megvalósulni (BKv 8., volt BK 8.). Ugyanez a gyakorlat érvényesül a *közfeladatot ellátó személy elleni erőszak* (Btk. 311. §) viszonylatában is (amelynek passzív alanya a Magyar Honvédség szolgálati feladatot teljesítő katonája is lehet¹¹). A joggyakorlatban érvényesülő felfogás helyességét különösen vitathatóvá teszi egy katonai bűncselekmény kapcsán érvényesülő ellentétes megoldás.

1.2. *Az előljáró vagy szolgálati közeg elleni erőszak* (Btk. 445. §) vonatkozásában a BKv 49. (volt BK 138.) szerint „több előljáró vagy szolgálati közeg sérelmére elkövetett erőszak, illetve szolgálati tekintély megsértése a sértettek számának megfelelően halmazatot valósít meg”. A kollégiumi vélemény indokolásában a Legfelsőbb Bíróság azzal okolta meg álláspontját, hogy ez „a magatartás az élet, a testi épség, az egészség, illetve az emberi méltóság sérelme folytán a függelmet, tehát a fegyveres erők és a fegyveres szervek szolgálati rendjét és fegyelmét is támadja, miáltal nagyobb a társadalomra veszélyessége. A *közvetlen elkövetési tárgy* azonban az érintett előljáró, a szolgálatban levő feljebbvaló, őr vagy más szolgálati közeg személye, illetve emberi méltósága, következésképp *az érintett személyt a cselekmény sértettjének kell tekinteni*. Ebből eredően viszont a cselekményt – a *személy elleni bűncselekményekhez hasonlóan* – *annyi rendbelinek* kell minősíteni, *ahány sértett* ellen irányult” (kiemelések tőlem: A. I.).

A BKv sajnálatos módon még csak utalást sem tesz a hivatalos személy elleni erőszakkal kapcsolatos, homlokegyenest eltérő gyakorlatról, illetve arról, hogy annak milyen alapja van. Éspedig annak ellenére hallgat erről, hogy idézett okfejtése a

Eljárásjogi Tanszék, 2014, 66-79. [A továbbiakban: Ambrus István i.m. 2014a], Ambrus István: *Egység-halmazat és az új Btk. Esély az elhatárolás egységesítésére?* In Mészáros Adám (szerk.) i.m. 2014, 19-22.

¹¹ Vö. Btk. 459. § (1) bekezdés 12. a) pont

hivatalos személy elleni erőszak (valamint az utaló diszpozíciós jelleg folytán a közfeladatot ellátó személy elleni erőszak) tényállására is aggálytalanul ráilleszthető, a rendbeliséget determináló *közvetlen elkövetési tárgy* ugyanis e bűncselekmény esetében is az a személy, aki ellen az erőszakos magatartást tanúsítja az elkövető, illetve az ő emberi méltósága sérülhet. A sértett¹² tehát mindkét bűncselekmény vonatkozásában a tényállásban megjelölt személy (az előjáró, illetve a hivatalos személy), amit utóbbi kapcsán a Btk. miniszteri Indokolása is megerősít: „[a] hivatalos személy elleni erőszak büntette *közvetlenül* a jogszerű eljárást teljesítő *hivatalos személyt sérti*, azonban ezen keresztül az államapparátus működését zavarja meg. *A bűncselekmény sértettje a hivatalos személy*” (kiemelés tőlem: A. I.).¹³

1.3. Csak látszólag beszédesebb a fenti ellentmondás kapcsán egy korábbi jogeset indokolása, amelyben a jogerős döntést hozó bíróság két rendbeli előjáró vagy szolgálati közeg elleni erőszakot állapított meg azon sorkatona elkövető terhére, aki előbb egy alegységügyeletes-helyettesi szolgálatban levő honvédot, majd rövidesen egy ugyanott szolgálatos tizedest is bántalmazott.¹⁴ Az első fokú döntés megváltoztatásakor – amely a bűncselekményt egy rendbeliként értékelte – a jogerős határozatot meghozó LB ügy fogalmazott, hogy az első fokon eljáró bíróság katonai tanácsa „*tévedett [...], amikor arra a jogi álláspontra helyezkedve, hogy az egyidőben azonos szolgálati feladatot ellátó, a vádlott alegységéhez tartozó két sértett bántalmazása a sértettek számától függetlenül egységet alkot, a cselekményeket 1 rendbelinek minősítette*”. Az indokolás a korabeli BK 138. szó szerinti idézését követően

¹² A sértett fogalmát ugyan nem a Btk., hanem a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (a továbbiakban: Be.) 51. § (1) bekezdése határozza meg, a joggyakorlat azonban az eljárásjogi definíciót a büntető anyagi jogi szabályok alkalmazásakor is irányadónak tekinti. Lásd például BKv 36., BH2005. 92.

¹³ A 2012. évi C. törvény miniszteri indokolása. Részletes Indokolás a 310. §-hoz. 404. Forrás: <http://www.parlament.hu/irom39/06958/06958.pdf>

¹⁴ BH1994. 353.

érdemben annyit állapít még meg, hogy „a BK 8. és BK 138. sz. (KK 10. sz.) állásfoglalások iránymutatásai egymás mellett hosszabb ideje irányadóak a bírói gyakorlatban. A BK 138. sz. állásfoglalásból kitűnően *a katonai életviszonyok a polgári életviszonyoktól eltérő megítélést igényelnek*. Így a katonai függelmi viszonyok alá nem tartozó elkövetők tekintetében a BK 8. sz. állásfoglalásnak megfelelően kialakult bírói gyakorlat az előjáró elleni erőszak megítélésénél nem lehet irányadó” (kiemelés tőlem: A. I.).

Nem vitatható, hogy a katonai és a polgári életviszonyok különbözősége bizonyos vonatkozásokban eltérő büntetőjogi megítélésüket igényelheti. Ez az alapja például annak, hogy egyes speciális bűncselekményeket tettesként csak katonák követhetnek el. A bűncselekmények rendbelisége azonban olyan büntető anyagi jogi – közelebről minősítési/felelősségtani¹⁵ – kérdés, amelyet a lehető legegységesebb elvek alapján érdemes megválaszolni. A katonai és polgári életviszonyok különbözőségének tehát – helyes felfogás szerint – semmilyen dogmatikai kihatást nem gyakorolhat két hasonló szövegezésű – és egyébként a különös visszaesés

¹⁵ Megjegyezhető, hogy mind a múltban, mind a legutóbbi időszakban megjelentek olyan jogirodalmi állásfoglalások, amelyek az egység-többség kérdését – az uralkodó felfogástól eltérően – büntetékiszabási problémaként kezelték. Így korábban Rácz György: *A bűnhalmazat megállapításának mellőzéséről*. In *Magyar Jog*, 1962/10, 434., Halász Sándor: *A látszólagos halmazatról*. In *Magyar Jog*, 1966/8, 337. A recens szerzők közül: Wiener A. Imre (szerk. és társszerző): *Büntetőjog Általános Rész*. Budapest: KJK-KERSZÖV, 2003, 56., Gál Attila: *Néhány büntetékiszabást érintő kérdés és az új Btk*. In Nagy Ferenc (szerk.): *Bűnügyi mozaik. Tanulmányok Vida Mihály 70. születésnapjára*. Szeged: Pólay Elemér Alapítvány, 2006, 59., Ligeti Katalin: *Az új Büntető Törvénykönyv Általános Részének koncepciója*. In *Büntetőjogi Kodifikáció*, 2006/1, 47. A helyes állásponthoz lásd Földvári József: *A halmazat törvényi szabályozásáról*. In *Magyar Jog*, 1970/11, 646., Berkes György – László Jenő: *A bűncselekmény és a büntetőjogi felelősség*. In *Magyar Jog*, 1977/5, 392., valamint Ambrus István i.m. 2014a, 235.

szempontjából is általában hasonló jellegűnek tekintett¹⁶ – bűncselekményi tényállás halmazati megítélésére. Erre tekintettel álláspontom szerint helyesebb és egységesebb joggyakorlat kialakítására vezetne, ha minden olyan bűncselekmény kapcsán, amelynek van természetes (vagy adott esetben jogi) személy sértettje,¹⁷ az a felfogás válna uralkodóvá, amely az ő számuktól tenné függővé az adott deliktum rendbeliséget.

3. Törvényi egységi formák a katonai büntetőjogban

A törvényi egység jogintézményét a jogirodalom a természetes egység kategóriájával szokta szembeállítani. A bűncselekményi egység e két kategóriája¹⁸ kapcsán az elhatároló ismérvet pedig többnyire az jelenti, hogy míg utóbbi a laikus szemlélő számára is egyértelműen egy bűncselekményként jelentkezik,¹⁹ addig a törvényi

¹⁶ BH1981. 5. A különös visszaeső fogalmát a Btk. 459. § (1) bekezdés 31. a) pontja határozza meg.

¹⁷ A magyar büntetőjogban nemritkán fordulnak elő olyan bűncselekmények, amelyek tényállása sértettet (passzív alanyt) nem határoz meg, amely körülménynek értelemszerű folyamánya, hogy a rendbeliség megállapításához e deliktumok kapcsán más rendezőelveket kell kidolgozni és értékesíteni. Ilyen bűncselekmény például a kitarottság (Btk. 202. §), a garázdaság (Btk. 339. §), az orgazdaság (Btk. 379. §), valamint a legújabb bírói gyakorlat szerint a hamis vád (Btk. 268-270. §). Utóbbihoz a judikatúrából lásd EBH2011. 2031., meggyőző kritikájához Bejcziné Gulyás Cecília: *Az EBH2011. 2031. számú legfelsőbb bírósági döntés margójára – Sértett-e a hamis vád passzív alanya?* In *Magyar Jog*, 2012/5. 302-307.

¹⁸ A korábbi szakirodalom a bűncselekményi egység harmadik eseteként a bírói (más szerzőknél jogi vagy praktikus) egységet nevesítette és alatta szinte kizárólagosan a folytatólagos bűncselekményt értette. A folytatólagosság legáldefiníciójának [lásd régi Btk. 12. § (2) bekezdés] megalkotása óta azonban ez a kategória kiüresedett. Vö. Ambrus István i.m. 2014a, 86-87.

¹⁹ Így például Hacker Ervin: *A magyar büntetőjog tankönyve. Általános Rész.* Miskolc: Ludvig István, 1936, 239., Schultheisz Emil: *A*

egység a törvény produktuma, amely kapcsán a jogalkotó a közgondolkodás szerint (általában) több természetes egységet alkotó részcelemekből mesterséges egységi konstrukciót hoz létre.²⁰

2.1. A törvényi egység legekleatásabb és a joggyakorlatban is legjelentékenyebb példája a magyar büntetőjogban²¹ a *folytatólagos*

bűncselekmény tana. Debrecen: Debreceni Tudományegyetemi Nyomda, 1948, 129. A recens német kommentárirodalomban Schönke, Adolf – Schröder, Horst (szerk.): *Strafgesetzbuch Kommentar.* München: C.H. Beck, 2006, 802. Kiemelhető, hogy egyes szerzők nem látnak kimutatható kapcsolatot a közfelfogás és a természetes egység kategóriája között, azt tisztán jogi fogalomalkotás eredményének tekintik és elnevezését is többnyire csak hagyományörzésből tartják fenn. Vö. Békés Imre – Szalma László: *Magyar Büntetőjog I. Általános Rész.* Budapest: BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, 1973, 304. és Blaskó Béla: *Magyar Büntetőjog Általános Rész.* Budapest: Rejtjel, 2002, 349. A kérdéshez részletesen lásd továbbá Ambrus István i.m. 2014a, 27-31.

²⁰ Helyes álláspont szerint a törvényi egység alkotóelemei – főszabályként – magukban is bűncselekményként értékelendők, kivételesen azonban önmagukban szabálysértésként is minősülhetnek, mint például azon betöréses lopás [Btk. 370. § (2) bekezdés b) pont bc) alpont] esetében, amelynél sem a rongálási kár, sem az eltulajdonított dolog értéke nem haladja meg a szabálysértési értéket [jelenleg 50.000,-Ft, lásd Btk. 459. § (6) bekezdés a) pont és a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény (Szabs. tv.) 177. § (1) bekezdés]. Egy büntetőjogilag (vagy a szabálysértési jog szempontjából) önmagában indifferens magatartásnak egyazon tényálláson belül egy önmagában is bűncselekményt megvalósító részcelekménnyel történő összekapcsolása azonban nem hoz létre törvényi egységet. Az erőszakos nemi bűncselekmények kapcsán ellentétesen Heller Erik: *A magyar büntetőjog tankönyve.* Szeged: Szent István Társulat, 1931, 319., Schultheisz Emil i.m. 1948, 32. Mivel azonban ezen deliktumok [ma alapvetően a szexuális kényszerítés (Btk. 196. §) és a szexuális erőszak (Btk. 197. §)] célcelekménye [a szexuális cselekmény, Btk. 459. § (1) bekezdés 27. pont] önmagában nem büntetendő magatartás, itt halmazatot kizáró törvényi egységi konstrukcióról valójában nincs szó.

²¹ Kiemelhető, hogy a német Szövetségi Legfelsőbb Bíróság Büntető Nagytanácsának 1994. május 3. napján meghozott döntése (BGHSt 40, 138

bűncselekmény (delictum continuatum), amely a Btk. 6. § (2) bekezdése szerint akkor forog fenn, ha az elkövető ugyanolyan bűncselekményt, egységes elhatározással, azonos sértett sérelmére, rövid időközönként, többször követ el.²²

2.1.1. A katonai büntető ítélkezés köréből példaként említhetők a Legfelsőbb Bíróság azon eseti döntései, amelyek szerint a *parancs iránti engedetlenség* (Btk. 444. §) folytatólagosan elkövetett akkor is, ha az egyes megszegett parancsok más-más előjáróktól származnak. A legfőbb bírói fórum szerint ennek mindössze annyi a feltétele, hogy a különböző előjáróktól származó parancsok azonos tartalmúak legyenek, vagy ha tartalmuk eltérő ugyan, akkor legalábbis azonos célt szolgáljanak.²³ Az idézett döntéseknek a folytatólagosság kapcsán elfoglalt felfogása *in abstracto*

ff.) a német joggyakorlatból a náluk addig szokásjogi úton érvényesült folytatólagosság intézményét lényegében kiiktatta, amely értelemszerűen a katonai deliktumokra is irányadó. Vö. Gropp, Walter: *Strafrecht Allgemeiner Teil*. Berlin et al.: Springer, 2001, 511-512. Frister, Helmut: *Strafrecht Allgemeiner Teil*. München: Verlag C.H. Beck, 2008, 427. és Kühl, Kristian: *Strafrecht Allgemeiner Teil*. München: Verlag Franz Vahlen, 2008, 779. A recens német jogirodalom ennek ellenére általában kimerítően – de a gyakorlathoz hasonlóan kritikusan – foglalkozik a folytatólagosság problémájával. Lásd Roxin, Claus: *Strafrecht Allgemeiner Teil. Band II. Besondere Erscheinungsformen der Strafrecht*. München: Verlag C.H. Beck, 2003, 872-878. Érdekességként említhető, hogy az 1878. évi V. tc. (a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről, a továbbiakban: Csemegi-kódex) időszakában hazánkban is voltak olyan szerzők, akik elvi síkon tagadták a folytatólagosság egységet konstruáló hatását. Lásd Heil Fausztin: *Büntetőjogi tanulmányok. Első kötet*. Budapest: Jogállam, 1911, 308., Lukács Adolf: *Előadási jegyzetek az anyagi büntetőjog általános részéből*. Kolozsvár: Lepage Lajos, 1914, 125. Miután a régi Btk. a folytatólagos bűncselekményt – a halmazat kivételeként – törvényi szinten is deklarálta, e kérdés jogtörténeti jelentőségűvé vált. Lásd a 18. lábjegyzetet is.

²² A jogintézmény részletes elemzéséhez lásd Ambrus István i.m. 2014a, 88-152.

²³ BH1982. 360., 1983. 351.

helyeselhető. A katonai előjárók e bűncselekménynek ugyanis nem sértettjei, a vonatkozó bírói gyakorlat szerint pedig a tényállásban írt, sértettnek nem tekinthető személyek számának a bűncselekmény rendbeliségére nem lehet kihatása.²⁴ Abban is egységes továbbá a joggyakorlat, hogy a sértettel nem rendelkező bűncselekmények is elkövethetők folytatólagosan, azzal, hogy vonatkozásukban a folytatólagosság megállapításához egyébként elengedhetetlen „*azonos sértett*” követelménye tárgyaltan.²⁵

Amennyiben azonban az idézett döntések történeti tényállását *in concreto*, a folytatólagosság kapcsán napjainkban érvényesülő gyakorlati tendenciákat is figyelembe véve tesszük vizsgálat tárgyává, a fentiekől eltérő minősítésre juthatunk. Az egyik idézett jogeset szerint²⁶ ugyanis a honvéd vádlott 24 órás készenléti szolgálata alatt előbb a váltásparancsnok szakaszvezetőnek takarítási munka elvégzésére vonatkozó parancsát nem teljesítette, majd ugyanezen szolgálat alatt a hadnagy rendfokozatú ügyeletes tiszt ez irányú parancsának végrehajtását is megtagadta. Hasonlóan szoros tér- és időbeli közelségben nem teljesítette a más-más előjárójáról kapott parancsait az 1983-ból származó eset vádlottja. A korábbi gyakorlat tehát az ilyen és a hozzá hasonló esetekben aggálytalanul folytatólagosan elkövettként minősítette a bűncselekményt.²⁷ Napjaink bírói gyakorlata azonban egyre inkább a természetes egység kategóriája tágításának irányába halad, ezáltal a folytatólagosságtól hódítva el területeket.²⁸ Eme körülményre

²⁴ Lásd 17. lábjegyzet

²⁵ Vö. BKv 36., BH2005. 92.

²⁶ BH1982. 360.

²⁷ Lásd például B. törv. V. 1923/1954. sz. In Molnár László és munkaközösége: *Büntető ítélkezési gyakorlat*. Budapest: KJK, 1958, 562.

²⁸ Így a korábbiakkal szemben ma már természetes egységet és nem folytatólagosságot lát a joggyakorlat például az ittas járművezetés vétségének [Btk. 236. § (1) bekezdés] olyan formában történő megvalósulásakor, amikor az elkövető rendőri igazoltatását követő „ráívás” után ismét volán mögé ül. Ugyancsak természetes egységként értékelendő a lopás például abban az esetben, ha az elkövető például 1 órával a korábbi

tekintettel tehát megalapozott lehet az az állásfoglalás, amely a parancs iránti engedetlenség bűncselekményének az idézett történeti tényállás szerinti lefolyása esetén a folytatólagosság megállapítását mellőzve természetes (bűncselekményi) egységet állapítana meg.²⁹

2.1.2. Érdekes érveléssel következtetett az „*egységes elhatározás*” hiányára és ezért mellőzte a folytatólagos bűncselekmény megállapítását a Legfelsőbb Bíróság a *kibúvás a szolgálat alól* (Btk. 436. §) bűncselekménye kapcsán. A vonatkozó történeti tényállás szerint az I. és II. rendű vádlott 43, illetve 55 alkalommal távozott el alakulatától tanfolyam-látogatás címén, valójában azonban a tanfolyamon nem vettek részt, arra nem is jelentkeztek. A bíróság szerint „az előjáró a tanfolyamra való beiratkozást azzal engedélyezte, hogy a vádlottaknak minden alkalommal külön engedélyt kell kérniük az azon való megjelenésre. A kérelem előterjesztése pedig függött a vádlottak szolgálati elfoglaltságától, az engedély megadása ezen túlmenően az érdemességtől is. Végeredményben tehát a saját körülményeikre, szolgálati és egyéb elfoglaltságra is tekintettel, ezeket is értékelve, minden alkalommal elő kellett terjeszteni kérelmüket. Előtte pedig nyilvánvalóan a kérelem előterjesztésére nézve akaratelhatározásra jutni. Ilyen módon tehát az egységes akaratelhatározás valamennyi jogtalan távollétre nem állapítható meg”.³⁰

Álláspontom szerint a bíróság gondolatmenete vitatható, lévén az a körülmény, hogy az egyes részselekmények elkövetését megelőzően az elkövetőnek bizonyos akadályokat le kell győznie, az elhatározás egységességét nem feltétlenül szünteti meg. Így például abban az esetben, ha a tolvaj az első lopási cselekménye alkalmával a nyitott ajtón keresztül jut be a kiszemelt házba, másodízben már egy lakatot is el kell távolítania ahhoz, hogy bemenjen, végül harmadik

lopási cselekményét követően visszatér ugyanabba az üzletbe további értékeket eltulajdonítani. E tendenciához lásd Ambrus István i.m. 2014a, 46-54., a gyakorlatból BH1988. 59., 1992. 155

²⁹ Érdekességként megemlíthető, hogy a BH1982. 360. szám alatt közzétett eset kapcsán így járt el elsőfokú bíróság is.

³⁰ BH1987. 294.

alkalommal, a sértett óvintézkedései miatt, riasztót kell hatástalanítani, illetve egy biztonsági ajtót is kénytelen feltörni a bejutáshoz, a folytatólagosság aggálytalanul megállapítható lehet.³¹ Ugyancsak általában minden alkalommal újra és újra le kell győznie a sértett ellenállását például a rablás (Btk. 365. §) vagy az erőszakos nemi deliktumok elkövetőjének, ez azonban az elhatározás egységességét általában nem szakítja meg.³² Az egységes elhatározás ugyanis azon elkövetői tudattartalmat jelenti, amely tipikusan az első elkövetést megelőzően³³ annyit fogalmaz meg, hogy ahányszor csak lehet, el fogja követni az adott bűncselekményt.³⁴ Amennyiben tehát az idézett esetben a vádlottak elhatározása már az első „tanfolyamlátogatás” előtt az volt, hogy ahányszor csak módjukban áll, ki fognak bújni a szolgálat alól, elhatározásuk egységességéről lehet beszélni abban az esetben is, ha az egyes alkalmakat megelőzően külön-külön is engedélyt kellett kérniük az eltávozásra, annak megadásához mindannyiszor erőfeszítéseket kellett tenniük, stb.

Aláhúzza az itt vázolt felfogás helyességét az az eljárásjogi érv is, hogy – figyelemmel arra, hogy halmazati minősítés helyett a folytatólagosság megállapítása az esetek legnagyobb részében³⁵ az

³¹ BH1993. 72., 1994. 648.

³² A régi jogirodalomban ellentétesen Edvi Illés Károly: *A büntetőtörvénykönyv magyarázata. Első kötet.* Budapest: Révai Testvérek, 1894, 351. A helyes felfogáshoz lásd Finkey Ferenc: *Az egység és a többség tana: egy büntetendő cselekmény és bűnhalmazat.* Sárospatak: Szerzői kiadás (nyomtatta: Steinfeld Jenő), 1895, 86-87.

³³ Helyes felfogás szerint legkétségtelenebb az első részcsselekmény elkövetése során meg kell fogalmazódnia az elkövetőben a további részcsselekmények megvalósítására vonatkozó elhatározás. Vö. Ambrus István i.m. 2014a, 114.

³⁴ *A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény Indokolása.* In *Magyar Közlöny* 1978/92, 1112.

³⁵ Azt a napjaink hazai bírói gyakorlatából (lásd például BH2004. 270., 2010. 66.) is következő körülményt, hogy az érték szerint (is) minősülő deliktumok vonatkozásában a folytatólagosság – nagyszámú elkövetés esetén – az értékek összeadódása miatt az elkövető terhére is érvényesülhet, a jogállamiság szempontjából komoly hátránynak minősítette Roxin, Claus

elkövető felelősségét *enyhíti*³⁶ – kétség esetén, a Be. 4. § (2) bekezdésére is tekintettel, *in dubio pro reo* helyesebb lehet az egységes elhatározás meglétére, semmint annak hiányára következtetni. Egybecsengett az itt megállapítottakkal a Pécsi Ítéltábla azon ítéletbeli megállapítása, amely szerint „*a bírói gyakorlat az egységes akarát-elhatározást kiterjesztő módon értelmezi*”.³⁷ A vázolt esetben pedig nyilvánvaló, hogy I. és II. r. vádlottak 43, illetve 55 rendbeli, halmazatban álló bűncselekmény helyett jobban jártak volna a folytatólágosság megállapításával, ezért a perbíróóság megítélésével szemben ez utóbbi megoldás lett volna a dogmatikailag megalapozottabb döntés.

2.2. A korábbi jogirodalommal³⁸ egybehangzóan a törvényi egység egy további eseteként említhető, ún. *összefoglalt bűncselekményt* (delictum complexum)³⁹ képez a katonai deliktumok körében a több alárendelt sérelmére elkövetett *alárendelt megsértése* [Btk. 449. § (2) bekezdés d) pont]. E minősített eset érdekessége, hogy realizálható egyetlen cselekménnyel is, amikor a törvényi egység megállapítására az alaki halmazat⁴⁰ helyett kerül sor (amikor például az előjáró egyetlen kifejezéssel, több alárendeltjét egyidejűleg sérti meg emberi méltóságában). Ugyanígy megállapítható több cselekménnyel történő elkövetés esetén is, ilyenkor az összefoglalt bűncselekmény az

i.m. 2003, 879. Hasonlóan Wessels, Johannes: *Strafrecht Allgemeiner Teil*. Heidelberg: C. F. Müller Juristischer Verlag, 1994, 234.

³⁶ A németeknél így Jescheck, Hans-Heinrich – Weigend, Thomas: *Lehrbuch des Strafrechts. Allgemeiner Teil*. Berlin: Duncker&Humblot, 1996, 716. Nálunk például Balogh Jenő: *A folytonos és a folytatólágos bűncselekvény tana*. Budapest: Franklin-társulat, 1885, 16. és Finkey Ferenc i.m. 1895, 61.

³⁷ Pécsi Ítéltábla Bf.II.87/2010/6. sz.

³⁸ Kádár Miklós – Kálmán György: *A büntetőjog általános tanai*. Budapest: KJK, 1966, 618.

³⁹ Fogalmát és elemzését lásd Ambrus István i.m. 2014, 162-167.

⁴⁰ Az alaki és anyagi halmazat megkülönböztetéséhez lásd különösen a 46. lábjegyzetet.

anyagi halmazat helyébe lép (amikor az előjáró egyik nap az egyik, másik nap a másik alárendeltjét sérti meg).⁴¹

A joggyakorlatból kiemelhető, hogy a Somogyi Megyei Bíróság Katonai Tanácsa egy eseti döntésében az alárendelt megsértése több alárendelt sérelmére elkövetett minősített esetének megállapíthatóságához azt a – nyilvánvalóan a folytatólagos bűncselekmény definíciójából „kölcsonzott” – *többletkövetelményt* fűzte, hogy az egyes elkövetésekre *rövid időközökben* kell, hogy sor kerüljön.⁴² Ez a felfogás azonban indokolatlanul összemossa a folytatólagos és az összefoglalt bűncselekmény fogalmi kellékeit. Az összefoglalt bűncselekményi jelleg természetszerű lényege ugyanis abban áll, hogy a halmazati büntetésnél súlyosabb jogkövetkezmény alkalmazhatósága érdekében, a térben és időben egymástól adott esetben akár teljesen független elkövetések viszonylatában is egy bűncselekményt lehet csak megállapítani. Erre például szolgálhat az az eset, amikor az elkövető teljesen eltérő motívumokból 2006-ban, 2010-ben és 2014-ben is embert öl, és cselekményeit egy eljárásban bírálják el.⁴³ Két elkövetés között egy több éves „kihagyás” rövidnek semmiképpen nem mondható, az összefoglalt bűncselekmény megállapítását azonban nem gátolhatja. Ezt a helyes felfogást juttatta

⁴¹ Eme katonai büntetőjogból származó példára figyelemmel általános érvennyel nem osztható tehát Békés Imre azon véleménye, amely szerint „[a]z összefoglalt bűncselekmény külön-külön is önálló deliktumnak minősülő törvényi tényállásokat foglal egybe együttes megvalósulásuk esetére, ezért *nem az alaki, hanem az anyagi halmazattal szemben érvényesül*” (kiemelés tőlem: A. I.). Lásd Békés Imre: *A bűncselekmény és az elkövető*. In László Jenő (szerk.): *A Büntető Törvénykönyv magyarázata. I. kötet*. Budapest: KJK, 1986, 41.

⁴² Somogy Megyei Bíróság Katonai Tanácsa Kb.II.32/2008/39. sz.

⁴³ Ilyenkor ti. a Btk. 160. § (2) bekezdés f) pontja szerinti több ember sérelmére elkövetett emberölés büntette valósul meg. Vö. Nagy Ferenc – Vida Mihály: *A személy elleni bűncselekmények (Btk. XII. Fejezet)*. In Nagy Ferenc (szerk.): *A magyar büntetőjog különös része*. Budapest: Korona, 2005, 90. A joggyakorlatból például Szegedi Ítéltábla Bf.II.390/2009/17., a Fővárosi Ítéltábla 2.Bf.73/2010/17. és a Pécsi Ítéltábla Bf.II.16/2011/7. sz. ítéletek.

érvényre egyébként az idézett ügyben jogerős döntést hozó Legfelsőbb Bíróság is.⁴⁴

4. Látszólagos halmazat a katonai büntetőjogban

Látszólagos halmazat alatt – amely helyes felfogás szerint nem a bűnhalmazat [Btk. 6. § (1) bekezdés] egyik formája, hanem bűncselekményi egység – azt az esetet értjük, amikor az elkövető egy vagy több cselekménye beleillik ugyan kettő vagy több tényállás keretei közé, jogértelmezéssel azonban kimutatható, hogy az egyik bűncselekmény megállapítása a többi felhívhatóságát – a kétszeres értékelés tilalmára figyelemmel – kizárja.⁴⁵

Megjegyezhető, hogy a hazai, egyszerűsítő definícióval szemben a gondos és megalapozott fogalomalkotásra mindenkor ügyelő német jogirodalom a magyarnál lényegesen cizelláltabb határvonalat húz alaki és anyagi halmazat között.⁴⁶ Miután azonban e bonyolult kérdés bemutatása külön (általános részi) tanulmány tárgyát⁴⁷ kell, hogy képezze, az alábbiakban a hazai jogirodalomban

⁴⁴ Legfelsőbb Bíróság Bfv.I.810/2010/6. sz.

⁴⁵ A jogintézményhez részletesen lásd Ambrus István i.m. 2014a, 233-290.

⁴⁶ Lásd például Jakobs, Günther: *Strafrecht Allgemeiner Teil*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1993, 907-914., Puppe, Ingeborg: *Die Erfolgseinheit, eine verkappte Form der Idealkonkurrenz. Das Problem der Erfolgsidentität bei Tatmehrheit i.S. Der h.L.* In *Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik*, 2007/6, 254-259., Wessels, Johannes i.m. 1994, 234-236., Roxin, Claus i.m. 2003, 817-833., Frister, Helmut i.m. 2008, 421-423. A német StGB 52-53. §-ai egyébként a Csemegi-kódex 95-96. §-aihoz hasonlóan differenciálnak jogkövetkezményi szempontból a halmazat két fő formája között. Érdekességgént megemlíthető, hogy a katonai büntetőtörvénykönyvről szóló 1930. évi II. törvény cikk 55. §-a – büntettnek, vétségnek vagy kihágásnak katonai fegyelmi kihágással való halmazata esetén – az egyébként irányadó aszperáció helyett az abszorpció elvét rendelte alkalmazni. Vö. Schultheisz Emil i.m. 1943, 81.

⁴⁷ Különös részi témakör kapcsán, röviden foglalkoztunk a kérdéssel egy Deák Zoltánnal közös cikkünkben. Lásd Ambrus István – Deák Zoltán: A

bevett felosztást (egy cselekmény = alaki halmazat, több cselekmény = anyagi halmazat) alkalmazom.

3.1. A látszólagos *alaki* halmazat körében két bűncselekmény, a *szolgálati visszaélés* (Btk. 441. §) és a *kötelességszegés szolgálatban* (Btk. 438. §) témára vetített kérdéseit vesszük szemügyre.

3.1.1. *Korda György* már egy 1967-ből származó cikkében⁴⁸ rámutatott arra, hogy attól kezdődően, hogy a rendőröket büntetőjogi szempontból katonának kellett tekinteni, a joggyakorlatban sok bizonytalanság merült fel a hivatali deliktumok és a *szolgálati hatalommal visszaélés*⁴⁹ találkozásokor. Ennek nyilvánvalóan az volt az oka, hogy a hivatkozott katonai bűncselekmény célzata (jogtalan előny, jogtalan hátrány)⁵⁰ lényegében egybeesett a hivatali visszaélés célzatával és az elkövetési magatartások is sokszor átfedést mutattak. Ugyancsak problémát okozott adott esetben a szolgálati visszaélés elhatárolása más katonai deliktumoktól. Nincs ez másként a szolgálati hatalommal visszaélés szabályozási utódának tekinthető szolgálati visszaélés esetében sem. Tekintettel azonban arra, hogy e tényállást a jogalkotó már ún. *szubszidiaritási klauzulával*⁵¹ is

Kecskeméti Városi Bíróság ítélete a dolog megtartásával elkövetett rablásról. A tetten ért tolvaj által alkalmazott kompulzív erőszak (vagy nem minősített fenyegetés) esetén zsarolás és lopás valóságos halmazata. In *Jogesetek Magyarázata*, 2013/1, 37-38.

⁴⁸ *Korda György: Egység és halmazat a hivatali büntettek körében.* In *Magyar Jog*, 1967/12, 722.

⁴⁹ A katonai büntetőtörvénykönyvről szóló 1948. évi LXII. törvény 85. §

⁵⁰ BH1994. 585.

⁵¹ Egység-többség tani monográfiám rendszerében a szubszidiaritást – az uralkodó csoportosítástól eltérően – nem látszólagos alaki halmazati kategóriának, hanem a törvényi egység egyik esetének tekintem, ezzel kifejezésre juttatva egyrészt azt, hogy az ún. hallgatóságos szubszidiaritás kategóriájának nincs létjogosultsága, másrészt azt, hogy a szubszidiaritási klauzulának a halmazati értékelést minden esetben indokolt lenne kizárnia. Lásd *Ambrus István i.m. 2014a, 221-232.* Jelen tanulmány keretében azonban a többségi álláspontra és a közmegegyezésre figyelemmel ebben a pontban tárgyalom a kategóriát.

ellátta⁵² („ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg”), az elhatárolás a 3 évi szabadságvesztésnél súlyosabb büntetéssel fenyegetett bűncselekményektől ez alapján aggálytalanul megtehető. Így például az alárendelt megsértése büntettének súlyosabban minősülő esete [Btk. 449. § (3) bekezdés] háttérbe szoríthatja a szolgálati visszaélést.⁵³

Bonyolultabb azonban a halmazati probléma az ugyancsak legfeljebb 3 év szabadságvesztéssel vagy ennél enyhébben büntetendő bűncselekmények viszonylatában, mint amilyen például a *hivatali visszaélés* (Btk. 305. §) is. Ha ugyanis a BKv 34. azon elvét erre az esetre is alkalmazni kell, amely szerint a szubszidiaritási záradékkal ellátott bűncselekmény az ugyanolyan vagy enyhébb büntetéssel fenyegetett deliktumokkal valóságos alaki halmazatban áll, többszörös tényállásszerűség esetén a szolgálati visszaélést a hivatali visszaéléssel is halmazatban kellene megállapítani, lévén büntetési tételeik azonosak. A bírói gyakorlat azonban érthetően idegenkedik a szolgálati visszaélést megvalósító cselekmény kapcsán a valóságos alaki halmazat megállapításától. Az egyértelműen kétszeres értékelésre figyelemmel⁵⁴ az LB a közelmúltban kimondta,⁵⁵ hogy a szolgálati visszaélés mint egyébként szubszidiárius bűncselekmény az azonos büntetéssel fenyegetett deliktummal⁵⁶ való találkozása esetén a *specialitás* elve⁵⁷ alapján lép háttérbe.

⁵² Ezt egyébként már a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről szóló 1961. évi V. törvény 330. §-a megtette, amit a régi és a jelenlegi Btk. is átvett.

⁵³ BH1988. 207., a büntetési tételek változásaira figyelemmel a BH-ban szereplő esethez képest, *mutatis mutandis* a hatályos joganyag szerint is helytálló példát hoztam.

⁵⁴ A szolgálati visszaélés és a hivatali visszaélés valóságos alaki halmazatba állítása az *argumentum ad absurdum* elvébe is ütközhet.

⁵⁵ BH2010. 179.

⁵⁶ A konkrét jogesetben a szolgálati visszaélés a *sikkasztással* (Btk. 372. §) konkurált, de az LB már a BH rendelkező részében megállapításait már valamennyi vagyoni elleni deliktumra vonatkoztatta. Erre tekintettel a

Az az álláspont általánosságban képviselhető, hogy abban az esetben, ha a többségi értékelés az egyik látszólagos halmazati (vagy törvényi egységi) kategória alapján nem küszöbölhető ki, akkor nincs akadálya annak, hogy erre valamely másik princípium alapján kerüljön sor.⁵⁸ Így ha a szubszidiaritás révén nem zárható ki a halmazat, elviekben megtehetjük ezt a specialitás elvének alkalmazásával. Az idézett döntésben szereplő bűncselekmények tényállási elemeinek összevetése alapján azonban egyértelműen megállapítható, hogy az esetre a specialitás „klasszikus” jogtudományi fogalma nem illeszthető rá, mivel a speciálisnak mondott tényállás nem fedti teljes egészében (vagy csak a konkrét életbeli esetben fedti) az általánost, azok tehát nem állnak a koncentrikus körök viszonyában. Ezért – bár mintegy kényszerűségből beszélhetünk e helyütt *tág értelemben vett specialitásról*⁵⁹ – a látszólagos halmazat dogmatikailag leginkább megalapozott feloldásához a BKv 34. elveinek elvetése lenne, vagyis ha a szubszidiárius bűncselekmény az ugyanolyan vagy enyhébb büntetéssel fenyegetett deliktumokat háttérbe léptethetné. Ennek megfontolása a katonai büntetőjogban annál is inkább aktuális lehet, mert a jogalkotó a Btk. 306. §-ában – a hivatali visszaélés mintájára – megalkotta a *közfeladati helyzettel visszaélés* tényállását, amelynek speciális tettese a közfeladatot ellátó személy, tehát a Magyar Honvédség szolgálati feladatot teljesítő katonája is lehet.⁶⁰

további absztrakció (és az elv más bűncselekményekkel való találkozás esetére történő átültetése) logikailag helytállónak látszik.

⁵⁷ A specialitás egység-többség tani jelentéséhez lásd Ambrus István i.m. 2014a, 240-245.

⁵⁸ A legújabb jogirodalomban így Gellér Balázs József: *Gondolatok a kettős értékelés tilalmáról és a látszólagos alaki halmazat feloldására szolgáló elvekről*. In Gál István László (szerk.): *Tanulmányok Tóth Mihály professzor 60. születésnapja tiszteletére*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2011, 226.

⁵⁹ Ehhez lásd Ambrus István i.m. 2014a, 244.

⁶⁰ Lásd 11. lábjegyzet

3.1.2. A) Érdekes halmazati probléma merülhet fel a kötelességszegés szolgálatban, valamint a *kábítószert birtoklása* (Btk. 178. §) relációjában, amely jelenleg arra tekintettel még aktuálisabb, hogy a Btk. ismét kifejezetten büntetni rendelte a kábítószert *fogyasztását* [Btk. 178. § (6) bekezdés I. fordulat] is. Ez a bűncselekményi változat ugyanis egyértelműen konkurál a szolgálatban kötelességszegés azon megvalósulási formájával, amely akkor valósul meg, ha a katona szolgálati ideje alatt kábítószert fogyaszt. A problémát itt is a vonatkozó kábítószert-bűncselekmény szubszidiárius jellege és a BKv 34. elvei jelentik. A szolgálatban kötelességszegés (alapesete) ugyanis mindössze 1, míg a kábítószert fogyasztása 2 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő, ezért az idézett bírósági állásfoglalás alapján halmazatuk a szubszidiaritás elve alapján nem lenne kiküszöbölhető. Szóba jöhetne a specialitás elvének alkalmazása, ennek révén azonban olyan következtetés állhatna elő, hogy *a katona privilegizált helyzetbe kerülne azáltal, hogy nem általában (magánemberként), hanem szolgálati ideje alatt fogyaszt kábítószert*. Ennek oka, hogy a két tényállás közül éppen az enyhébb büntetéssel fenyegetett szolgálatban kötelességszegés tényállása a gazdagabb, ekként speciálisabb és a két tényállás találkozása esetén elviekben megállapítandó. Nyilvánvalóan ellentétes lenne azonban a jogalkotói szándékkal, hogy a kábítószert-bűncselekmény tényállása által védelemben részesített értéken túl további jogi tárgyat (a katonai szolgálat zavartalanságához fűződő társadalmi érdeket) is sértő cselekmény enyhébb elbírálásban részesüljön, mint az azt nem támadó, (közönséges) kábítószert-bűncselekmény. Ezért – bár a helyzet egyértelmű és megnyugtató kiküszöböléséhez törvénymódosításra lenne szükség – álláspontom szerint a szolgálatban kábítószert fogyasztó katonát *de lege lata* nem a Btk. 438. §-a, hanem 178. § (6) bekezdése alapján indokolt felelősségre vonni.

B) A bírói gyakorlatban az 1990-es évek második fele óta uralkodónak tekinthető felfogás szerint a szubszidiaritás, illetve a „sántító” specialitás elve helyett a *konzumpció* viszonya teheti látszólagossá az alaki halmazatot a hivatali visszaélés és a

szolgálatban kötelességszegés együttes felmerülésekor.⁶¹ Ilyen esetekben kizárólag a súlyosabb hivatali bűncselekmény megállapításának van helye, amellyel szemben a – szűkebb térfogatú – katonai bűncselekmény háttérbe lép. Kiemelhető azonban, hogy egy korábbi eseti döntés még nem látta kizártnak a halmazati minősítést, amikor rendelkező részében kiemelte, hogy a „[f]ogdaőr rendőröknek a szolgálat ellátása során elkövetett hivatali bűncselekményével, illetve a közélet tisztasága elleni bűncselekményével bűnhalmazatban a szolgálatban kötelességszegést is meg kell állapítani, ha a fogdaszabályzat rendelkezéseit megszegte[ék]”.⁶²

3.2. A látszólagos *anyagi* halmazat körébe sorolható *beolvadás* (egyres szerzőknél összeolvadás)⁶³ példájaként a katonai büntetőjog gyakorlatában az az eseti döntés említhető, amely szerint a *szolgálati alóli kibúvás* büntetése (Btk. 436. §) beleolvad a *szolgálati feladat ellátása alóli kibúvás* vétsége (Btk. 439. §). Ennek feltétele, hogy a katona a kibúvásban megnyilvánuló magatartását egységes szándékkal és azonos indítóokból fakadóan tanúsítsa.⁶⁴ Itt a bíróság érvelése szerint a cselekmények hasonlóságára, a szándék egységességére és a jogi tárgy azonosságára figyelemmel e két bűncselekmény halmazata akkor is csupán látszólagos, ha az időbeli összefüggés némileg lazább (a jogesetben az elkövető valótlan indokkal nem tért vissza alakulatához, majd ugyanilyen okból kapott rendkívüli szabadságot, így a szolgálatot összesen több mint egy héten át nem látta el).

5. Összegzés

A jelen tanulmányban bemutatott bírósági döntések alapján összegzésként megállapítható, hogy a katonai büntető ítélezés

⁶¹ BH1998. 571., 2004. 449. I.

⁶² BH1994. 582.

⁶³ E kategóriához lásd Ambrus István i.m. 2014a, 259-267.

⁶⁴ BH1994. 238.

gyakorlata aktívan értékesíti az elméletben kimunkált, generálisan irányadó egység-halmazati tételeket. Egyes esetekben az általános büntető joggyakorlatban érvényesülő változási tendenciákat is figyelembe veszi (mint például az összefoglalt bűncselekmény példajaként a tanulmányban említett több alárendelt sérelmére elkövetett alárendelt megsértése esetében), más esetben a szemléletbeli változás megtörténte hosszabb időt vehet még igénybe (miként a folytatólágosság egyes ismérveinek katonai deliktumok vonatkozásában történő érvényesülése körében). Kiemelést igényel, hogy bizonyos kérdések kapcsán, bár az általános dogmatikai felfogás megváltoztatására a katonai büntetőbíróságok értelemszerűen nem vállalkozhatnak (mint a BKv 34. kifogásolt elveinek kívánatos felülvizsgálatára), addig más vonatkozásban a korábbiakhoz képest első ránézésre szokatlanak tetsző, de – a kétszeres értékelés tilalmára figyelemmel – a jelenben irányadó körülmények között képviselhető megoldásra juthatnak (erre talán a látszólagos alaki halmazat egyes esetei „felcserélhetőségére” vonatkozó legújabban megfogalmazott tanok szolgálhatnak a legjobb például). Végül bizonyos esetekben az állapítható meg, hogy az adott katonai deliktum vonatkozásában folytatott gyakorlatnak hasonló jellegű, ám nem katonai bűncselekményekre történő átültetése az egységes ítélkezési gyakorlat kialakítása szempontjából egyértelműen nyereségnek lenne tekinthető (így nemcsak az előljáró vagy szolgálati közeg elleni erőszak rendbeliségét lenne indokolt a sértettek száma szerint megállapítani, hanem például a hivatalos személy elleni erőszak és a közfeladatot ellátó személy elleni erőszakét is).

Szerzőink

Dr. Csapó Zsuzsanna PhD, adjunktus, Nemzeti Közszerológati Egyetem, Nemzetközi Intézet, Nemzetközi Jogi és Európai Jogi Tanszék

Dr. Varga Attila Ferenc PhD ezredes, vezetéstámogató igazgató, Honvédelmi Minisztérium Védelmi Hivatal

Kelemen Roland, joghallgató, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar

Szentgyörgyvári Tamás, joghallgató, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar

Dr. Pruzsinszky Sándor, médiakutató, történész

Kovács István rendőr főhadnagy, vizsgálati alosztályvezető, Budapesti Rendőr-főkapitányság IX. kerületi Rendőrkapitányság

Dr. Ambrus István PhD, alügyész, Kecskeméti Járási Ügyészség

A publikálás feltételei

1. A *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle* című tudományos folyóirat elsődlegesen magyar nyelven beküldött tanulmányokat, míg idegen nyelven írt munkákat tematikus különszámokba fogad.
2. A kézirat terjedelme csak rendkívül indokolt esetben haladhatja meg az 50.000 karaktert. Kérjük szerzőinket a terjedelmi korlát szigorú betartására. A korlátok be nem tartása esetén a szerkesztőség – a szerzővel egyeztetve – a tanulmányokat több részre bonthatja.
3. A szöveget elektronikus formátumban kérjük leadni (az MS Word bármelyik változatában elmentve) a csiha.gabor@mku.hu és a farkas.adam@mailbox.hu email címek mindegyikére.
4. A tanulmányok tekintetében kérjük a szerzőket, hogy a felsorolásoktól eltekintve tartózkodjanak a szöveg formázásától. A tanulmányok tartalmazzák a szerző nevét és a mű címét.
5. A következő formai kritériumokat kérjük betartani: A/4-es lapméret, Times New Roman betűtípus, 11pt betűméret, szimpla sorköz, első sor behúzása 1 cm. A fejezetek és alfejezetek legelső bekezdései, illetve a pontokba szedett felsorolások utáni első bekezdések esetén azonban nem kell az első sort behúzni.
6. A fejezetcímeket és a szöveg egyéb tagolásait külön formázás nélkül, üres bekezdések alkalmazásával kérjük jelezni.
7. A szöveg közbeni kiemelésként dőlt betű alkalmazható, ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagy betű csak kivételes esetben fogadható el.
8. A közvetlen hivatkozásokat lábjegyzetekben, az oldal alján kérjük feltüntetni. A lábjegyzetben és az irodalomjegyzékben szereplő hivatkozások rendje a következő:

Szerző: *Cím*. Kiadás helye: kiadó, kiadás éve, oldalszám.
9. Amennyiben az idézet gyűjteményes kötetből származik, úgy a következő jelölést kérjük alkalmazni:

Szerző: *mű címe*. In Kötet szerkesztője: *Gyűjteményes kötet címe*. Kiadás helye: kiadó, kiadás éve, Oldalszám.

10. Amennyiben az idézet folyóiratból származik, úgy a következő jelölést kérjük alkalmazni:

Szerző: *mű címe*. In *Folyóirat címe*, Évszám/Lapszám, oldalszám.

11. Egy mű ismételt hivatkozása esetén a következő jelölést kérjük alkalmazni:

Szerző teljes neve i.m. idézett munka évszáma, oldalszám.

Amennyiben a szerzőtől egy azon évből több művet is idézünk, úgy a következő példa szerinti jelölést kérjük alkalmazni:

Hautzinger Zoltán: *A katonai bűncselekmények*. In Blaskó Béla (szerk.): *Büntetőjog Különös rész II*. Budapest: Rejtjel Kiadó, 2013. 409–450. [A továbbiakban: Hautzinger Zoltán i.m. 2013a]

Hautzinger Zoltán: *A honvédelmi kötelezettség elleni bűncselekmények*. In Blaskó Béla (szerk.): *Büntetőjog Különös rész II*. Budapest: Rejtjel Kiadó, 2013. 409–450. [A továbbiakban: Hautzinger Zoltán i.m. 2013b]

12. Felhívjuk szerzőink figyelmét, hogy a hivatkozási rendszer nagyfokú be nem tartása, következtlenése illetve plágiumgyanú esetén a tanulmány elutasításra kerül!
13. A szerkesztőbizottsághoz beérkezett - formailag megfelelő - tanulmányokat az állandó és eseti tagokból álló szakmai bizottságnak küldjük ki szakmai véleményezésre. A közlés feltétele a szakmai bizottság támogató véleménye, illetve a javítandónak értékelt pontok átdolgozása.
14. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

15. A szerkesztőség tiszteletben tartja a szerzők szakmai álláspontját és szerzői autonómiáját, fenntartja azonban a nyelvhelyességi és szerkesztési hibák javításának jogát.
16. A szerzők szakmai álláspontja a szerkesztőség és a kiadó álláspontjaként nem értékelhető és amennyiben azzal szemben a szerkesztőség jelentős etikai, vagy szakmai kifogást támaszt, élhet a közlés megtagadásának jogával.

Köszönjük, hogy megfelelően elkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat és a kéziratküldéssel megtisztelik lapunkat!

A szerkesztőség